

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

สิทธิในสุขภาพ : จากเสรีนิยม สู่ชุมชนนิยม ?

**(Right to Health : From Liberalism to
Communitarianism ?)**

โดย

ศรีประภา เพชรมีศรี

เมษายน 2548

โครงการสังเคราะห์ความรู้ : สังคมไทยในกระแสปฏิรูป

สนับสนุนโดย สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยเรื่อง **สิทธิในสุขภาพ : จากเสรีนิยม สู่ชุมชนนิยม ?** ภายใต้โครงการสังเคราะห์ความรู้ : สังคมไทยในกระแสการปฏิรูป จะไม่อาจสำเร็จลงได้ หากไม่มีการสนับสนุนทั้งในแง่งบประมาณในการทำวิจัยและการสนับสนุนทางวิชาการจากหลายฝ่าย ผู้วิจัยขอแสดงความขอบคุณสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข (สวรส.) ที่สนับสนุนงบประมาณในการผลิตงานวิจัยชิ้นนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง นายแพทย์วิพุธ พูลเจริญ คุณเพ็ญศรี สงวนสิงค์ และคุณเรียน เงินลุน ที่เปิดกว้าง เห็นคุณค่าของงานวิจัยทำนองนี้ และให้ความร่วมมือกับผู้วิจัยอย่างเข้าใจในปัญหาในการทำวิจัยมาโดยตลอด ผู้วิจัย ขอขอบคุณ นายแพทย์ ศิริวัฒน์ ทิพย์ธราดล และคุณสมใจ ประमाणพล ที่สานงานต่อจากคณะผู้บริหารและประสานงานชุดเก่าด้วยความเข้าใจในคุณค่าของงานเช่นเดียวกัน

ความสำเร็จของงานชิ้นนี้ในเชิงวิชาการ ในแง่แนวคิดและทฤษฎีเป็นไปได้ ด้วยคำแนะนำตติงที่เกิดจากความรู้และความคิด การพิจารณาอย่างวิเคราะห์และวิพากษ์ของอาจารย์ ชีรยุทธ บุญมี ที่ทุกครั้งที่มีโอกาส ก็ได้ให้คำแนะนำที่มีคุณค่าเสมอ แม้ในหลายส่วนผู้วิจัยจะไม่อาจซึมซับได้ทั้งหมด ด้วยข้ออ้อมค้อมในเชิงทฤษฎีของผู้วิจัยเอง ผู้วิจัยขอขอบคุณ ดร.สุชาดา ทวีสิทธิ์ ที่กรุณาอ่านร่างรายงานและวิพากษ์วิจารณ์อย่างสร้างสรรค์ ตรงไปตรงมา กับขอขอบคุณ ดร.วีระ สมบูรณ์ ที่ให้ทั้งกำลังใจและแนะนำหนังสือเอกสารให้ตลอดช่วงของการวิจัย

ผู้วิจัยขอขอบคุณสำหรับความคิด ความเห็น รวมทั้งคำแนะนำ จาก ศ.ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์ อาจารย์ ธเนศ วงศ์ยานนาวา และความช่วยเหลือในการดูแลสัญญา การอำนวยความสะดวกและความช่วยเหลือในการพิมพ์งานจากทุกคนในสำนักงานสิทธิมนุษยชนศึกษาและการพัฒนาสังคม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล โดยเฉพาะ คุณเบญจรัตน์ นั่ว และคุณสรรรยา รื่นเสื่อ รวมถึงอีกหลายคนที่มีได้เอ่ยนามทุกคนที่มีส่วนช่วยให้งานชิ้นนี้สมบูรณ์ขึ้น ความบกพร่องใดๆที่ยังมีอยู่ถือเป็นความรับผิดชอบของผู้วิจัยเอง

สิทธิในสุขภาพ : จากเสรีนิยม ชุมชนนิยม ?

ศรีประภา เพชรมีศรี

บทคัดย่อ

งานวิจัย สิทธิในสุขภาพ : จากเสรีนิยม ชุมชนนิยม ? มีเป้าหมายที่การพิเคราะห์สาระของสิทธิมนุษยชนในแนวคิดทฤษฎีเสรีนิยมและชุมชนนิยม การศึกษาพยายามพิจารณาว่าจากสมมุติฐานที่ต่างกัน ต่างกัน คือในขณะที่เสรีนิยมเน้นเสรีภาพของปัจเจกและความเท่าเทียม ชุมชนนิยม ยืนยันสิทธิของกลุ่มและชุมชนในที่สุดทั้งสองแนวคิดบรรจบกันหรือไม่ และสิทธิในสุขภาพ ถูกจัดวางอย่างไรในข้อถกเถียงในเชิงทฤษฎีระหว่างเสรีนิยมกับชุมชนนิยม แนวคิดทั้งสองส่วนถูกนำมาใช้อย่างไรในกระบวนการปฏิรูประบบสุขภาพในประเทศไทย

อาจกล่าวได้ว่าแนวคิดและระบบสิทธิมนุษยชนที่เข้าใจและยอมรับรับรองกันแพร่หลายในปัจจุบัน ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดปรัชญาการเมืองตะวันตก โดยพื้นฐานที่ว่าโดยกฎธรรมชาติ(วิสัย)มนุษย์มีเหตุผล และมีสิทธิเพียงเพราะเขาเป็นมนุษย์คนหนึ่ง ในแนวคิดเสรีนิยม เพื่อค้ำประกันสิทธิในชีวิต เสรีภาพ และทรัพย์สิน อันเป็นสิทธิที่ติดตัวมาของมนุษย์ รัฐต้องไม่เข้าไปแทรกแซง ในแนวคิดนี้ สิทธิของปัจเจก โดยเฉพาะสิทธิทางการเมือง สิทธิพลเมืองต้องได้รับการเคารพโดยรัฐ สิทธินี้เรียกว่าสิทธิเชิงลบ อย่างไรก็ตาม นักคิดเสรีนิยมกลุ่มหนึ่งมองว่า เสรีภาพเพียงอย่างเดียว ก่อให้เกิดความไม่เท่าเทียม การบรรลุความเป็นอิสระของปัจเจกไม่ใช่การจำกัดบทบาทของรัฐ แต่รัฐต้องจัดหาและประกันสิทธิบางประการให้แก่ปัจเจกเพื่อให้เกิดความเท่าเทียม สิทธินี้ เรียกว่าสิทธิเชิงบวก หรือสิทธิสวัสดิการ ซึ่งหมายรวมถึงสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ดังนั้น ปัจเจกจะบรรลุถึงสิทธิทั้งหลายได้ก็ต้องมีทั้งเสรีภาพและการสนองความต้องการพื้นฐาน สิทธิทั้งสองประเภท จึงมีอาจแบ่งแยกได้

หากในแนวคิดเสรีนิยม มีเพียงปัจเจกที่มีฐานะเป็นผู้ทรงสิทธิ นักคิดค่ายชุมชนนิยมมองว่า ชุมชน/กลุ่ม เป็นผู้ทรงสิทธิได้เช่นกันและสิทธินั้นมีหลายประการ ชุมชน/สังคม อาจเป็น “บุคคล” ได้โดยตัวมันเอง สามารถมีความสัมพันธ์และกระทำการได้ การยืนยันสิทธิของปัจเจกเป็นเรื่องที่ทำได้แต่ต้องไม่แปลกแยกจากสิทธิของชุมชน

กล่าวสำหรับสิทธิในสุขภาพ ซึ่งเป็นสิทธิที่ได้รับการรับรองทั้งโดยกฎหมายและศีลธรรม ถือเป็นสิทธิขั้นพื้นฐาน และโดยทั่วไปเป็นสิทธิของปัจเจก เป็นสิทธิในอธิปไตยเหนือชีวิต ร่างกาย และสิทธิที่จะบรรลุความเป็นอยู่ที่ดี สิทธิในสุขภาพจึงเกี่ยวข้องกับสิทธิในแนวคิดเสรีนิยมทั้งสองประเภทเป็นอย่างสูง อย่างไรก็ตาม การสร้างเงื่อนไขอันจำเป็นเพื่อให้ปัจเจกบรรลุถึงสิทธิในสุขภาพอย่างสมบูรณ์ได้ สิทธิของชุมชน ต้องได้รับการเคารพปกป้อง ในประเทศไทย การแพทย์สมัยใหม่เปิดโอกาสให้รัฐเข้ามาควบคุมชีวิตทั้งของปัจเจกและชุมชน ซึ่งนั่นหมายถึง สิทธิในสุขภาพถูกกำกับโดยรัฐ ความพยายามในการปฏิรูประบบสุขภาพซึ่งโดยทั่วไปอิงอยู่กับสิทธิในแนวคิดเสรีนิยม และบูรณาการเข้ากับสิทธิของชุมชน จำต้องจัดความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจก สังคม/ชุมชน และรัฐ ใหม่ รัฐต้องส่งเสริมสิทธิทั้งสองประเภทของทั้งปัจเจกและชุมชน โดยเฉพาะ สิทธิในการมีส่วนร่วมตัดสินใจในส่วนที่จะมีผลกระทบต่อสิทธิในสุขภาพ

คำหลัก สิทธิในสุขภาพ เสรีนิยม สิทธิปัจเจก ชุมชนนิยม สิทธิชุมชน ชุมชนเสรีนิยม

Right to Health : From Liberalism to Communitarianism?

Sriprapha Petcharamesree

Abstract

This research examines the contents of human rights in liberal and communitarian theories. While liberalism emphasizes liberty and equality of individuals, communitarianism claims the very rights of peoples and community. The question is whether rights holders can be both individuals and/ or a community. The research discusses the various on-going debates between liberal and communitarian theorists relating to the issues of human rights and puts this in context with the right to health, in particular, how liberal and communitarian concepts have been used in the process of health reform in Thailand.

It is evident that the present concepts and systems of human rights have been significantly influenced by Western political philosophies. In classical liberal theory, in order for the rights of individuals to be protected, the State must refrain from intervention. Negative rights – political and civil rights - must be respected. This concept has been argued against by other liberal theorists who consider that liberty brings about inequality and injustice. For the individuals to realize their very basic rights, the State must fulfill its obligations by guaranteeing some rights which enable individuals to maintain dignity and well-being. Positive rights - economic, social and cultural rights, or welfare rights – require positive action by the State. Rights are therefore indivisible and interdependent.

Liberalists consider only individuals are rights holders; however, the communitarians argue that communities, groups and society can be also holder of rights; and those rights demand obligations by the State. Communities and societies, by virtue of their being a “person” by themselves, can act and have relationships to rights. In their view, insisting on individual rights is acceptable under the condition that the rights of community are recognized.

The right to health, a very basic human right, is morally and legally recognized in all societies. The right to health is in general an individual’s right, arising from the sovereign right one has over one’s life and mind in particular. Well being and living standard of individuals can be realized only if both positive and negative rights are respected and fulfilled. In general, the right to health is closely related to liberal concept of rights. There is, however, an increasing trend to consider that necessary conditions for an individual’s well-being and right to health can be materialized only if community rights are respected and protected. In Thailand, the introduction of modern medicine allows the State to control the rights and life of both individuals and communities. The rights to health have been, for decades, determined by the State. The health reform process initiated some years ago is based mainly on liberal concepts, but while attempting to integrate communitarian concepts. For the success of health reform, the power relationships between the State, individuals, and community must be revisited. Rights to meaningful participation of both individuals and community should be the key to health reform. In order to achieve this a paradigm shift must occur in the health system of Thailand.

Key words : Right to health, liberalism, individuals rights, communitarianism, community rights, liberalcommunitarianism

สารบัญ

หน้า

กิตติกรรมประกาศ

บทคัดย่อ

Abstract

บทนำ : สิทธิในสุขภาพ : จากเสรีนิยมสู่ชุมชนนิยม ? 1

บทที่ 1 : ว่าด้วยสิทธิมนุษยชน 5

- ทฤษฎีกฎธรรมชาติและสิทธิมนุษยชน 5
- องค์ประกอบของสิทธิ 8
- ข้อโต้แย้งเรื่องสิทธิมนุษยชน 15
- ระบบสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศ 20

บทที่ 2 : สิทธิมนุษยชนในแนวคิดเสรีนิยม 24

- เสรีนิยม : ความเข้าใจพื้นฐานทั่วไป 24
- ปังเจก เสรีภาพ และสิทธิมนุษยชน 26
- เสรีภาพกับความเท่าเทียม : สิทธิเชิงลบกับสิทธิเชิงบวก 35

บทที่ 3 : สิทธิมนุษยชนในแนวคิดชุมชนนิยม 40

- ชุมชนและชุมชนนิยม 41
- ชุมชนนิยม : สิทธิชุมชน 45

บทที่ 4 : สิทธิในสุขภาพ จากเสรีนิยมสู่ชุมชนนิยม? 55

- สุขภาพ การแพทย์และสาธารณสุข : จรรยาบรรณทางการแพทย์กับสิทธิมนุษยชน 56
- จากความเชื่อมโยงระหว่างสุขภาพกับสิทธิมนุษยชนสู่สิทธิในสุขภาพ 61
- สิทธิในสุขภาพ : ปังเจกหรือชุมชน 68
- สิทธิในสุขภาพในระบบสุขภาพ/สาธารณสุขไทย 73

บทที่ 5 บทสรุป : การปฏิรูประบบสุขภาพกับสิทธิมนุษยชนชุมชนเสรีนิยม 76

- สิทธิในสุขภาพในฐานะสิทธิมนุษยชน 80

บรรณานุกรม 85

บทนำ

สิทธิในสุขภาพ : จากเสรีนิยมสู่ชุมชนนิยม ?

แนวคิดที่ว่ามนุษย์มีสิทธิในฐานะมนุษย์เป็นประเด็นสำคัญมากขึ้นทั้งในแต่ละสังคม และในระดับการเมืองระหว่างประเทศ แต่สำหรับผู้คนจำนวนมาก แนวคิดสิทธิมนุษยชน ไม่ได้เป็นแนวคิดที่ชัดเจนในตัวเองถึงขนาดจะเรียกได้ว่า เป็นสิ่งที่ไม่ต้องพิสูจน์ (self-evidence) หน้าที่ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวาทกรรมทางจริยธรรม (moral discourse) อาจมีความชัดเจนมากกว่า และอาจเก่าแก่กว่าในสายตาของคนส่วนใหญ่โดยเฉพาะในโลกตะวันออก ในวาทกรรมสิทธิมนุษยชนในปัจจุบัน ก็ได้ปฏิเสธหน้าที่ หากมองว่าสิทธิและหน้าที่เป็นเสมือนแต่ละด้านของเหรียญเดียวกัน และทั้งสิทธิและหน้าที่ ต่างก็อยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ซึ่งระหว่างปัจเจกกับปัจเจก และปัจเจกกับรัฐและ/หรือสังคม

แม้ว่าแนวคิดสิทธิมนุษยชนจะมีประวัติศาสตร์อันยาวนาน และได้รับการพัฒนาอย่างไม่หยุดยั้ง แต่ศัพท์คำว่า “สิทธิมนุษยชน” อาจถือเป็น “ศัพท์ใหม่” และถูกนำมาใช้อย่างแพร่หลายก็เพียงช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อมีการสถาปนาระบบสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศ ทั้งกฎหมายระหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิมนุษยชนที่ครอบคลุมสิทธิประเภทต่าง ๆ และคนกลุ่มต่าง ๆ เช่น สตรี และเด็ก เป็นต้น และกลไกสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศ เช่น การมีสำนักงานข้าหลวงใหญ่สิทธิมนุษยชนแห่งสหประชาชาติ และคณะกรรมการและกรรมาธิการชุดต่าง ๆ ที่รับผิดชอบติดตามตรวจสอบผลการดำเนินการตามพันธกรณีระหว่างประเทศของรัฐสมาชิก ทั้งภายใต้สำนักงานข้าหลวงใหญ่สิทธิมนุษยชนแห่งสหประชาชาติ คณะมนตรีเศรษฐกิจและสังคม และองค์กรอื่น ๆ ภายใต้สหประชาชาติ นอกจากนั้น สิทธิมนุษยชนยังได้รับการรับรองในกฎบัตรระดับภูมิภาคทุกภูมิภาคยกเว้นเอเชีย และยังได้รับการรับรองในรัฐธรรมนูญของแทบทุกประเทศไม่ว่าประเทศนั้น ๆ จะปกครองโดยระบบการเมืองใดก็ตาม

กล่าวกันว่า แนวคิดสิทธิมนุษยชนโดยเฉพาะในแนวคิดปรัชญาการเมืองตะวันตก มีแนวโน้มที่จะให้ความสำคัญกับคุณค่าของปัจเจกแต่ละคน ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ชีวว่า สิทธิมนุษยชนมีรากฐานของมันอยู่ในธรรมชาติของมนุษย์เอง ไม่ว่ามนุษย์จะเกิดมามีเสรีหรือเสมอภาคกันหรือไม่ก็ตาม ความเห็นนี้สอดคล้องกับ Jacques Maritain ที่เห็นว่า “มนุษย์มีสิทธิเพียงเพราะด้วยข้อเท็จจริงที่ว่าเขาเป็นบุคคลคนหนึ่ง เป็นนายของตนเอง และของการกระทำของตนเอง” Jacques Maritain ยังกล่าวต่อไปว่า “สิทธิไม่ได้เป็นเพียงหนทางที่จะนำไปสู่เป้าหมายสุดท้าย แต่เป็นเป้าหมายโดยตัวมันเองด้วย เป็นเป้าหมายที่จะต้องได้รับความสำคัญอย่างที่ควรจะเป็น” และเมื่อกล่าว

ถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ เขากล่าวว่า “โดยตัวมันเองอาจไม่มีความหมายใด ๆ เลย หากไม่ได้หมายถึงว่า โดยหลักแห่งกฎธรรมชาติ มนุษย์มีสิทธิที่จะได้รับการเคารพ เป็นผู้ทรงสิทธิและอ้างสิทธิได้ สิทธิดังกล่าวนี้เป็นของมนุษย์ เพียงเพราะเหตุว่าเขาเป็นมนุษย์คนหนึ่ง”

แม้ “สาระ” ของแนวคิดสิทธิมนุษยชนอาจจะย้อนไปไกลในประวัติศาสตร์ และน่าจะมียุ่ในทุกวัฒนธรรมและทุกศาสนา ไม่ว่าจะใช้คำว่า “สิทธิมนุษยชน” หรือไม่ก็ตาม ดังจะเห็นได้ว่าการรับรองความต้องการซึ่งจะขาดเสียมิได้ของมนุษย์ เช่น เสรีภาพและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สามารถพบได้ในกฎหมายบาบิโลนโบราณ ซึ่งกล่าวถึงความจำเป็นที่จะช่วยเหลือคนยากจนและคนยากไร้ คัมภีร์ทางศาสนาพุทธและฮินดูซึ่งเน้นที่สภาวะของมนุษย์ ในลัทธิขงจื๊อก็ให้ความหมายกับความดีงามของมนุษย์และความเมตตา กรุณา และในประเพณีกฎหมายและสิทธิธรรมชาติของตะวันตกที่ให้คุณค่ากับเสรีภาพ แม้พื้นฐานและแนวคิดจะหลากหลาย แต่ทั้งหมดนี้ยอมรับร่วมกันว่า ในความสัมพันธ์ของมนุษย์จำเป็นต้องมีหลักการและมาตรฐานบางประการในการประพฤติปฏิบัติต่อกัน ซึ่งควรจะต้องใช้ได้เป็นสากลกับทุกสังคม หลักการและมาตรฐานบางประการที่เป็นที่รับรองทั้งในทางจริยธรรมและกฎหมายในปัจจุบัน คือ “สิทธิมนุษยชน”

เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า แนวคิดกฎหมายและสิทธิธรรมชาติซึ่งมีความชัดเจนมากขึ้นในศตวรรษที่ 16-17 เป็นต้นมา เป็นพื้นฐานสำคัญของการพัฒนาแนวคิดสิทธิมนุษยชน โดยเฉพาะ John Locke ที่ให้ความสำคัญกับสิทธิบางประการที่มนุษย์มีมาแต่กำเนิด สิทธินั้นได้แก่ สิทธิในชีวิต ในเสรีภาพ และในทรัพย์สิน แนวคิดของนักคิดกลุ่มสิทธิธรรมชาติซึ่งเป็นต้นกำเนิดของนักคิดกลุ่มเสรีนิยม ได้รับการพัฒนา และในขณะเดียวกันก็ถูกท้าทายโดยนักคิดกลุ่มสังคมนิยมซึ่งมองว่า สิทธิที่นักทฤษฎีเสรีนิยมกล่าวถึงนั้น เป็นเพียงสิทธิของคนกลุ่มที่เรียกว่าชนชั้นกลาง และถูกท้าทายโดยนักคิดชุมชนนิยมที่เสนอว่าผู้ทรงสิทธิมิได้มีเพียงปัจเจกแต่ละชุมชน/กลุ่มก็มีสิทธิเช่นเดียวกัน ข้อโต้แย้งเรื่องสิทธิจึงมีอยู่หลากหลาย ตั้งแต่ในประเด็นเรื่องผู้ทรงสิทธิ จนถึงอะไรคือสิทธิที่มนุษย์มีอยู่ จะใช้สิทธิอย่างมีประสิทธิภาพได้อย่างไร เป็นต้น งานวิจัยชิ้นนี้ ต้องการเน้นประเด็นที่ว่าชุมชนเป็นผู้ทรงสิทธิหรือไม่ อย่างไร และเกี่ยวข้องกับแนวคิดและกระบวนการปฏิรูประบบสุขภาพในประเทศไทย

งานวิจัย สิทธิในสุขภาพ : จากเสรีนิยมสู่ชุมชนนิยม ? เป็นงานวิจัยที่มีเป้าหมายหลัก 3 ประการคือ

1. สำรวจตรวจสอบสาระและรูปแบบของสิทธิมนุษยชนในทฤษฎีเสรีนิยม และชุมชนนิยมซึ่งมีพื้นฐานแนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชนที่แตกต่างกันในแง่ที่ว่า ในแนวคิดเสรีนิยมปัจเจกมาก่อนชุมชน ในประวัติศาสตร์ว่าด้วยสภาวะธรรมชาติและจุดกำเนิดของ

ประชาสังคม และในการยืนยันสิทธิที่ปัจเจกอ้างต่อกลุ่มและเหนือกลุ่ม ในขณะที่ในแนวคิดชุมชนนิยมนั้น รัฐ/สังคมเป็น “บุคคล” ที่แท้จริงโดยตัวมันเอง มีศักยภาพที่จะมีความสัมพันธ์และกระทำการได้ แทนที่จะนำเสนอชุมชนว่าเป็นผลที่เกิดจากการตัดสินใจของปัจเจก ชุมชนนิยม เน้นว่าปัจเจกถูกสร้างโดยชุมชนโดยผ่านภาษา กฎหมาย ศิลปกรรม วัฒนธรรม ฯลฯ ซึ่งเป็นผลผลิตของสังคม ปัจเจกจึงเป็นเสมือนเงา เท่านั้น

2. ในข้อโต้แย้ง/ถกเถียงระหว่าง 2 สำนัก สิ่งที่น่าสนใจก็คือ ในแต่ละค่ายไม่ได้มีฉันทมติ (consensus) แต่นักทฤษฎีแต่ละกลุ่มมีความเห็นแตกต่างกันไป งานวิจัยเรื่องนี้พยายามศึกษาว่าในที่สุดแล้วเสรีนิยมและชุมชนนิยม ซึ่งเริ่มต้นด้วยสมมุติฐานที่ต่างกันมีแนวคิดที่บรรจบกันได้หรือไม่
3. สิทธิในสุขภาพเป็นสิทธิที่มองได้จากหลายมิติและครอบคลุมขอบเขตของสิทธิมนุษยชนอย่างกว้างขวาง ในข้อถกเถียงในเชิงทฤษฎีระหว่างเสรีนิยมและชุมชนนิยม สิทธิในสุขภาพถูกจัดวางอย่างไร และการปฏิรูประบบสุขภาพในประเทศไทยอยู่บนพื้นฐานของแนวคิดใดระหว่างเสรีนิยมและชุมชนนิยม

โดยทั่วไป การศึกษาเกี่ยวกับแนวคิดสิทธิมนุษยชนอาจพิจารณาได้จากแนวทางหลัก ๆ 3 แนวทาง คือ ศึกษาจากประวัติศาสตร์ความคิดทางการเมือง ศึกษาจากมิติทางปรัชญา และศึกษาจากมิติทางกฎหมาย งานวิจัยฉบับนี้แม้จะมีความตั้งใจหลักจะเป็นการศึกษาในเชิงแนวคิด แต่ก็เห็นว่าการไม่อาจดึงแนวคิดมาอธิบายปรากฏการณ์จริงได้ อาจเป็นความพยายามทางวิชาการที่จะเกิดประโยชน์น้อยกว่าที่คาดหวัง ในการศึกษาครั้งนี้จึงพยายามนำ 3 แนวคิดมาผสมผสานกันเพื่อให้ข้อโต้แย้งแต่ละส่วนถูกนำมาขบคิดและทบทวน

งานวิจัยฉบับนี้แบ่งเป็นห้าบท บทแรกซึ่งเป็นบทนำ เป็นเรื่องที่ว่าด้วยแนวคิดสิทธิมนุษยชนโดยทั่วไป ซึ่งพิจารณาตั้งแต่หลักการพื้นฐานของสิทธิมนุษยชน องค์ประกอบของสิทธิ ประเภทของสิทธิ และข้อถกเถียงบางประการที่ยังคงมีอยู่จนถึงปัจจุบัน ในบทที่สอง เน้นการศึกษาสิทธิมนุษยชนในแนวคิดเสรีนิยมซึ่งเริ่มจากทฤษฎีสิทธิธรรมชาติโดยนักคิดตะวันตก ซึ่งดูเหมือนจะครอบงำแนวคิดเสรีนิยมที่แผ่ขยายไปทั่วโลก ตั้งแต่เสรีนิยมคลาสสิก ซึ่งนำโดย John Locke จนถึงเสรีนิยมร่วมสมัยอย่าง John Rawls

ในบทที่สาม เป็นการศึกษาที่เริ่มต้นจากการสำรวจมิติบางมิติเพื่อพินิจพิจารณาธรรมชาติของมนุษย์และโครงสร้างสังคม โดยเฉพาะจากทฤษฎีชุมชนนิยมซึ่งมีบทบาทมากขึ้นในการศึกษาทฤษฎีว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ที่เรียกว่า สิทธิร่วมกันหรือสิทธิรวมหมู่ (collective rights) ซึ่งในทฤษฎี

มองว่า ต้องแยก “รัฐ” ซึ่งถูกมองโดยสำนักเสรีนิยมโดยทั่วไปว่าเป็นหน่วยที่มีโอกาสคุกคามสิทธิของปัจเจก กับ “สังคม” หรือ “ชุมชน” ที่เป็นเครื่องมือ/เวทีสำคัญในการแสดงออกของมนุษย์

สำหรับบทที่สี่ เป็นการศึกษาแนวคิดสิทธิในสุขภาพจากมิติที่หลากหลาย วิธีการมองสิทธิในสุขภาพ ซึ่งเดิมที่เป็นเพียงความพยายามเชื่อมโยง สิทธิและสุขภาพ (Health and human rights) ซึ่งได้พัฒนาและได้รับการยอมรับในฐานะ สิทธิในสุขภาพ (Rights to health) ที่เมื่อพิจารณาอย่างถ่องแท้จะพบจุดร่วมของแนวคิดสิทธิมนุษยชนเสรีนิยมและชุมชนนิยมอยู่ด้วยกัน ก่อนที่จะสรุปในบทที่ห้าว่า การปฏิรูประบบสุขภาพซึ่งดำเนินการมาหลายปี โดยเฉพาะในรูปของการเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อผลักดันร่างพรบ.สุขภาพแห่งชาติ นั้น อยู่บนพื้นฐานของสิทธิมนุษยชนแนวคิดใด

บทที่ 1 ว่าด้วยสิทธิมนุษยชน

“มนุษย์มีสิทธิเพียงเพราะด้วยข้อเท็จจริงที่ว่าเขาเป็นบุคคลคนหนึ่ง เป็นนายของตนเองและของการกระทำของตนเอง สิทธิไม่ได้เป็นเพียงหนทางที่จะนำไปสู่เป้าหมายสุดท้ายแต่เป็นเป้าหมายโดยตัวมันเอง เป็นเป้าหมายที่จะต้องได้รับความสำคัญอย่างที่ควรจะเป็น กล่าวถึง ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์นั้น โดยตัวมันเองอาจไม่มีความหมายใดเลย หากไม่ได้หมายถึงว่า โดยหลักแห่งกฎธรรมชาติ มนุษย์มีสิทธิที่จะได้รับการเคารพ เป็นผู้ทรงสิทธิและเป็นเจ้าของสิทธิ สิทธิดังกล่าวนี้ เป็นของมนุษย์ เพียงเพราะเหตุว่าเขาเป็นมนุษย์คนหนึ่ง”¹

ข้อความข้างต้น สะท้อนหลักการสำคัญของสิทธิมนุษยชน นั่นคือ คุณค่าของมนุษย์แต่ละคน ซึ่งมีความสำคัญยิ่งในแนวคิดสิทธิธรรมชาติ ที่เชื่อว่า สิทธิมนุษยชนเป็นสิทธิธรรมชาติ และดูเหมือนจะเป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางว่า ทฤษฎีกฎธรรมชาติเป็นแหล่งที่มาทางประวัติศาสตร์และเป็นพื้นฐานอุดมการณ์และหลักปฏิบัติเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนที่เข้าใจกันในปัจจุบัน ในแง่หนึ่ง แม้ศัพท์คำว่า “สิทธิมนุษยชน” จะค่อนข้างใหม่ และถูกนำมาใช้อย่างกว้างขวางก็เพียงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง แต่แนวคิดสิทธิธรรมชาติซึ่งเป็นแรงบันดาลใจและพัฒนาไปเป็นแนวคิดสิทธิมนุษยชนและระบบสิทธิมนุษยชน สามารถศึกษาย้อนหลังไปหลายศตวรรษ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบรรดานักคิดตะวันตก

ทฤษฎีกฎธรรมชาติและสิทธิมนุษยชน

ในแนวคิดกฎธรรมชาติ ซึ่ง ริชชาร์ท นูมมี เรียกว่ากฎธรรมชาติวิสัย ที่ควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ ใช้ได้ในทุกโอกาสและสถานที่² พระเจ้าประทานเหตุผลให้กับมนุษย์ ในขณะเดียวกันก็วางกฎเกณฑ์ระดับหนึ่งที่เรียกว่ากฎธรรมชาติสำหรับมนุษย์ในสังคม กฎธรรมชาติในแง่นี้ จึงเป็นกฎที่ใช้กำหนดความสัมพันธ์ของมนุษย์ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในสังคมเป็นหัวใจสำคัญในงานของ St. Thomas Aquinas (1220-1274) Aquinas เชื่อว่ากฎธรรมชาติดีคือกฎที่ว่า ไม่ว่ามนุษย์จะอยู่ที่ไหน จะรู้ว่าโดยกฎธรรมชาติ มนุษย์เป็นผู้มีเหตุผล รับผิดชอบตัวเองว่าอะไรถูกอะไรผิด เขามองว่า มนุษย์เป็นสัตว์สังคมโดยธรรมชาติ พระเจ้าประสงค์ให้มนุษย์พัฒนาความรู้โดยธรรมชาติ ซึ่งได้แก่ความสามารถที่จะหาเหตุผลจากหลักการสากลไปหาสิ่งที่เกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่อันดีของเขาโดยเฉพาะ มนุษย์โดยคำนิยาม หมายถึง ผู้มีเหตุผล³ แนวคิดของ Thomas Aquinas ได้รับ

¹ Jacques Maritain อ้างใน Maurice Cranston, *What are Human Rights*, London, the Bodley Head, 1973, p7

² ริชชาร์ท นูมมี *โลก Modern & Post Modern* กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์สายธาร พิมพ์ครั้งที่ 3 ตุลาคม 2547 หน้า 48

³ สมบัติ จันทรวงศ์ (แปล) *ทฤษฎีการเมืองตะวันตก เล่ม 1 สมัยโบราณและยุคสมัย แอล ซี แม็คโดแนล* แต่ง กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์ ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2520 หน้า 201.

การขยายมากขึ้น โดย William of Ockham (1290-1349) ที่เชื่อว่ากฎธรรมชาติ คือ พลังของแต่ละบุคคลที่สามารถทำให้สอดคล้องกับเหตุผลที่ถูกต้อง โดยไม่มีข้อตกลงหรือสัญญา⁴

ธีรยุทธ บุญมี ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับนักคิดว่าด้วยกฎธรรมชาติ ว่ามีสองประเภท คือประเภทที่มักถกต่อพระเจ้าทิ้งไป กับประเภทที่ต้องประนีประนอมกับคำสอนของพระเจ้า ซึ่งเสนอว่า กฎธรรมชาติ กฎศีลธรรม เป็นสิ่งที่พระเจ้าประทานไว้ให้มนุษย์พร้อมกับปัญญาและเหตุผลเพื่อให้มนุษย์เข้าใจกฎธรรมชาติหรือกฎที่พระเจ้าตั้งไว้ ทำให้เข้าใจโลกธรรมชาติ โลกของสังคม โลกของมนุษย์ได้ มนุษย์ที่พระเจ้าสร้างมาย่อมมีสิทธิบางอย่างอยู่ ส่วนที่ว่า สิทธิอะไรบ้างนั้น ขึ้นกับนักคิดแต่ละคน⁵

ข้อที่น่าสนใจในแนวคิดกฎธรรมชาติของทั้ง Thomas Aquinas และ William of Ockham ซึ่งจะอยู่ในกลุ่มที่ประนีประนอมกับคำสอนของพระเจ้า ก็คือ แม้ในแนวคิดนี้มนุษย์จะมีความสำคัญยิ่ง แต่ไม่ได้มีการกล่าวถึง “สิทธิ” อย่างชัดเจน หากแต่โยงมนุษย์ในฐานะผู้มีเหตุผล และเสนอหลักการสำคัญเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนนั้นคือ คำว่า Jus / Justice ความยุติธรรม ซึ่งถูกนำมาใช้เพื่อแสดงถึงสิ่งที่ถูกต้อง (just หรือ right) สิ่งที่ต้องการหรือยุติธรรมทั้งในทางสังคมและจริยธรรม หมายถึงการปฏิบัติอย่างเป็นธรรม (fair treatment) หมายถึงความชอบธรรมหรือการอ้าง (สิทธิ) ที่เป็นธรรม และเป็นสิ่งที่อาจอ้างได้ในเชิงกฎหมายและจริยธรรม ทั้งหมดนี้ แสดงถึง สถานะที่มีบางสิ่งซึ่งมนุษย์สามารถอ้างและเรียกร้องได้ สิ่งนั้น คือสิ่งที่นักคิดรุ่นต่อมา โดยเฉพาะ นักคิดในศตวรรษที่ 17-18 อย่าง John Locke และ Jean Jacques Rousseau เรียกว่า สิทธิ และ ต่อมา คือ สิทธิมนุษยชน

อิทธิพลทางความคิดของนักทฤษฎีสำนึกกฎธรรมชาติต่อแนวคิดสิทธิมนุษยชน ซึ่งได้รับการสานต่อเรื่อยมาในยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการ (Renaissance) และในยุคแห่งแสงสว่าง (Enlightenment) ในยุโรปมีมากถึงขนาด เสน่ห์ จามริก เรียกว่า “เป็นสิ่งที่ไม้อาจประเมินค่าได้ จริง ๆ แล้วแนวความคิดนี้ได้ก้าวมาไกลทีเดียวนับแต่เริ่มกำเนิดเป็นความคิดในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 17-18 ซึ่งใช้ตอบโต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์และการใช้อำนาจแบบพลการ และยกเอาสามัญชนขึ้นมาเป็นรากฐานของสิทธิ อำนาจทางการเมืองแทนที่ทฤษฎีเทวสิทธิ”⁶ จะว่าไปความพยายามตอบ

⁴ Golding, Martin P. *The Concept of Rights : A Historical Sketch in Bioethics and Human Rights*, B. Bandman and E. Bandman (eds.), Boston, Little Brown, 1978 pp.44-50.

⁵ ธีรยุทธ บุญมี อ้างแล้ว หน้า 51

⁶ เสน่ห์ จามริก พุทธศาสนากับสิทธิมนุษยชนใน เสน่ห์ จามริก *สิทธิมนุษยชน เกณฑ์คุณค่าและฐานความคิด* ศรีประภา เพชรเมธีศรี บรรณาธิการ, กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พิมพ์ครั้งที่สอง 2544 หน้า 21

ได้อำนาจสิทธิขาดและการเรียกร้องหลักประกันทางสถาบันสามารถย้อนหลังไปได้ถึงศตวรรษที่ 13 เมื่อขุนนางอังกฤษบังคับให้พระเจ้าจอห์นลงนามใน Magna Carta เมื่อปี 1215 เพื่อประกันสิทธิเสรีภาพทั้งส่วนบุคคลและทางการเมืองเป็นครั้งแรก ความแตกต่างคือการขยายรากฐานหรือเจ้าของสิทธิจากขุนนางสู่ “สามัญชน” ดังสะท้อนในคำประกาศสิทธิของมนุษย์และพลเมืองของฝรั่งเศสในปี 1789

หากพิจารณาจากพัฒนาการแนวคิดสิทธิมนุษยชน นับจากแนวคิดของสำนักกฎหมายธรรมชาติว่าด้วยสิทธิธรรมชาติ จนได้รับการฝังรากมั่นคงในแนวคิดทฤษฎีตะวันตก อาจกล่าวได้ว่า แนวคิดสิทธิมนุษยชน อยู่บนพื้นฐานหลักการบางประการ คือ

1. หลักการที่ว่าทุกคนเกิดมาและดำรงอยู่อย่างมีเสรีและมีสิทธิอย่างเท่าเทียมกันในเหตุผล⁷
2. หลักการที่ว่ามนุษย์ทุกคนถูกสร้างขึ้นมาเท่าเทียมกัน และได้รับสิทธิซึ่งไม่อาจแย่งชิงไปได้⁸

หลักการ 2 ประการนี้สะท้อนชัดเจนในข้อ 1 ของปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนที่ระบุว่า “มนุษย์ทุกคนเกิดมามีเสรีและเท่าเทียมกันในศักดิ์ศรีและสิทธิ มนุษย์มีเหตุผลและสำนึกรับผิดชอบ และควรปฏิบัติต่อกันและกันด้วยภราดรภาพ”

3. หลักการที่ว่า มนุษย์ทุกคนมีหรือเป็นเจ้าของสิทธิ เราไม่อาจพูดถึงสิทธิมนุษยชน โดยไม่พูดถึงทั้ง “มนุษย์” และ “สิทธิ” ในที่นี้มีได้หมายความว่า “ผู้มีสิทธิเป็นมนุษย์” แต่มีความหมายว่า “ทุกคนมีสิทธิก็เพียงเพราะว่าทุกคนเป็นมนุษย์” ทั้งนี้ โดยไม่ได้ขึ้นอยู่กับบริบททางสังคมหรือระดับของความชอบธรรมใด ๆ ทั้งสิ้น

4. หลักการที่ว่า สิทธิคือการอ้างที่ชอบธรรมกับใครบางคนหรือสถาบันบางสถาบัน เพื่อบางสิ่งบางอย่างที่เราเป็นเจ้าของ⁹

หลักการดังกล่าวซึ่งไม่จำเป็นต้องเชื่อมโยงกับพระเจ้าอีกต่อไป นอกจากยืนยันว่าแต่ละคนและทุกคนมีสิทธิเพียงเพราะว่าเขาเป็นมนุษย์ (inherent) แล้ว ยังเน้นย้ำว่า สิทธิมนุษยชนเป็นสิทธิที่มีมาแต่กำเนิด สิทธิมิได้เกิดจากการให้โดยองค์กรใด ๆ และไม่ใช่ว่าสิ่งที่แปลกแยกจากตัวมนุษย์ (inalienable) ซึ่งหมายถึงว่า แต่ละคนไม่อาจยกเลิกหรือสละไปได้ หรือคนอื่นก็ไม่อาจแย่งเอาสิทธิไปจากเราได้ กับอีกประการหนึ่งคือ ทุกคนมีสิทธิและเสรีภาพโดยปราศจากความแตกต่างใด ๆ ไม่

⁷ Declaration of the Rights of Man and the Citizen-France 1789

⁸ American Declaration of Independence, 1776

⁹ Brian Orend, *Human Rights : Concept and Context*, Broadview Press, 2002, p 17.

ว่าจะเป็นเชื้อชาติ สีผิว เพศ ภาษา ศาสนา ความคิดเห็นทางการเมืองหรือทางอื่น สถานะทางการเมืองหรือทางอื่น เช่นทางสังคม ทรัพย์สิน กำเนิดหรือสถานะอื่นใด (universal)¹⁰

องค์ประกอบของสิทธิ

หลักการข้างต้นสะท้อนองค์ประกอบหลัก 5 ประการ¹¹ ของสิทธิมนุษยชน คือ

1. ผู้ทรงสิทธิหรือเจ้าของสิทธิ (Rights holder)
2. สิทธิที่มีอยู่ (Object of rights)
3. การใช้สิทธิ-ความสามารถในการใช้สิทธิ (Exercise of rights)
4. หน้าที่ที่มาพร้อมกับสิทธิ-ความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิและหน้าที่ (Rights and duties)
5. สิ่งสนับสนุนการอ้างสิทธิ-การรับรองสิทธิ (Justification of rights)

1. ผู้ทรงสิทธิหรือเจ้าของสิทธิ ตามความเข้าใจโดยทั่วไป ผู้ทรงสิทธิอาจเป็นทั้งปัจเจก ซึ่งถือว่าเป็นผู้ทรงสิทธิที่ชัดเจนที่สุด สิทธิของปัจเจกได้รับการรับรองทั้งโดยสังคมและกฎหมาย ในปณิญาสากล่าวด้วยสิทธิมนุษยชน และกฎหมายระหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ใช้ถ้อยคำที่แตกต่างกัน ไม่ว่าจะเป็น “สมาชิกทุกคนของครอบครัวมนุษย์ มนุษย์ทุกคน (all human beings) “ปัจเจกทุก ๆ คน (every individual)” ทุก ๆ คน (everyone) แต่ให้ความหมายเหมือนกันว่าทุกคนและแต่ละคนมีสิทธิมนุษยชน

มีประเด็นร่วมสมัยในส่วนที่เกี่ยวกับผู้ทรงสิทธิเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ พร้อมกับการเปลี่ยนแปลงทางกฎหมายและสังคม เช่น ทารกในครรภ์มีสิทธิหรือไม่ อาชญากรและผู้ที่จะมีสิทธิผู้อื่นยังมีสิทธิหรือไม่ คำตอบบนพื้นฐาน/หลักการตามแนวคิดสิทธิมนุษยชน คือ คนเหล่านั้นล้วนมีฐานะเป็นผู้ทรงสิทธิตามเงื่อนไขของแต่ละคน ทารกในครรภ์มีสิทธิที่จะมีชีวิตและชีวิตเขาไม่ควรจะถูกทำลายด้วยการทำแท้ง อาชญากรและผู้ที่จะมีสิทธิผู้อื่นยังคงมีสิทธิได้รับการพิจารณาจากกระบวนการยุติธรรมอย่างเป็นธรรม การถูกจำกัดสิทธิจากการถูกลงโทษมิได้หมายความว่าเขาสูญเสียความเป็นเจ้าของสิทธิไปไม่

นอกจากปัจเจกแล้ว ผู้ทรงสิทธิอาจจะเป็นกลุ่ม ซึ่งเริ่มจากกลุ่มหรือหน่วยเล็ก ๆ เช่น ครอบครัว เผ่าพันธุ์ บรรษัท ชาติ รัฐ หรืออาจเป็นหน่วยระดับใหญ่กว่านั้น สิทธิของกลุ่มนี้ มีนัยยะของสิทธิร่วมกัน หรือสิทธิรวมหมู่ (collective rights) ซึ่งอาจเป็นสิทธิชุมชน (community rights) ที่

¹⁰ Foreign Affairs and Trade, Australia, Human Rights Manual , Canberra, National Capital Printing, 1998, p.8

¹¹ Alan Gewirth, Human Rights : Essays on Justification and Applications, Chicago and London, Chicago University Press, 1982.p.2

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ อ้างถึง Chandra Muzaffar และเสนห์ จามริก ที่นำเสนอ “สิทธิมนุษยชนที่เป็นองค์รวมไม่แยกส่วน และให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมและชุมชน ด้วยเห็นว่าสิทธิชุมชนนี้เองมีรากฐานมาจากสิทธิการพัฒนาตนเองของปัจเจกบุคคลนั้น....แนบเนื่องในธรรมชาติและศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์”¹² การเปิดประเด็นผู้ทรงสิทธิในฐานะกลุ่มนำไปสู่ข้อโต้แย้ง (ซึ่งจะได้ศึกษาในรายละเอียดในบทต่อไป)ว่า ความหมายหรือนัยยะของสิทธิมนุษยชนซึ่งมาจากคำว่า “มนุษย์” กับ “สิทธิ” ซึ่งสะท้อนว่า ทุกคนมีสิทธิ และการเป็นเจ้าของสิทธิไม่ใช่เพราะการเป็นสมาชิกของสังคมนั้น ๆ แต่เพราะเป็นสมาชิกของชุมชนแห่งมนุษยชาติ จะสามารถขยายหมายรวมถึงสิทธิของกลุ่มซึ่งหมายถึงว่า กลุ่มหรือสังคมนั้น ๆ เป็นผู้ทรงสิทธิได้หรือไม่ ข้อถกเถียงดังกล่าวนี้ ไม่รวมถึงบรรษัทหรือกลุ่มนิติบุคคลอื่น ๆ ที่มีสิทธิตามกฎหมายซึ่งอาจไม่ใช่สิ่งเดียวกับสิทธิมนุษยชนก็เป็นได้

2. อะไรคือสิทธิที่ผู้ทรงสิทธิมีอยู่ (Object of rights) พิจารณาจากพัฒนาการทางประวัติศาสตร์แนวคิดสิทธิมนุษยชน โดยเฉพาะในโลกตะวันตก T.H. Marshall¹³ ได้แบ่งวิวัฒนาการของสิทธิแต่ละประเภทออกเป็น 3 ระยะ แต่ละระยะชี้ให้เห็นถึงสิทธิที่ผู้ทรงสิทธิมีอยู่ ซึ่งสำหรับ Marshall เชื่อมโยงกับแนวคิดความเป็นพลเมือง สิทธิพลเมืองถือเป็นความสำเร็จอย่างยิ่งของศตวรรษที่ 18 สิทธิประเภทนี้วางพื้นฐานความเข้าใจเกี่ยวกับความเท่าเทียมกันของสมาชิกทุกคนในสังคมเบื้องหน้ากฎหมาย ในขณะที่สิทธิทางการเมืองถือเป็นความสำเร็จของศตวรรษที่ 19 เมื่อประชาชนได้รับโอกาสกว้างขวางขึ้นในการมีส่วนร่วมในการใช้อำนาจอธิปไตย สำหรับสิทธิทางเศรษฐกิจสังคมถือเป็นผลิตผลของศตวรรษที่ 20 ซึ่งทำให้เงื่อนไขชีวิตที่ดีของสมาชิกทั้งหมดของสังคมมีความเป็นไปได้

การแบ่งประเภทของสิทธิมนุษยชนตามลำดับการพัฒนาทางประวัติศาสตร์ในแง่มุมหนึ่ง นอกจากสะท้อนพัฒนาการแนวคิดสิทธิมนุษยชนแล้ว ยังสะท้อนปฏิบัติการสิทธิมนุษยชนในแต่ละยุคสมัยตามสถานะเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองอีกด้วย สิทธิประเภทแรก คือสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง ซึ่ง เพื่อความสะดวกแก่ความเข้าใจ นักทฤษฎีด้านสิทธิมนุษยชนเรียกว่าสิทธิมนุษยชนรุ่นที่หนึ่ง เป็นผลจากการต่อสู้เรียกร้องให้ปัจเจกได้รับการคุ้มครองจากการใช้อำนาจ (อย่างไม่ชอบธรรม) จากรัฐหรือผู้ปกครอง Bill of Rights (1679) ของอังกฤษ คำประกาศอิสรภาพของอเมริกา (Declaration of Independence-1776) และคำประกาศสิทธิมนุษยย์และพลเมืองของฝรั่งเศส (Declaration of the Rights of Man and the Citizen-1789) ล้วนแสดงถึงความพยายามของ

¹² ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ สิทธิมนุษยชน : สิทธิ “สากล” เพื่อการปลดปล่อยสู่อิสระ? ใน เสนห์ จามริก 2544 อ้างแล้ว หน้า 27

¹³ T.H.Marshall, *Citizenship and Social Class*, 1956 อ้างใน Asbjorn Eide et al, *Economic, Social and Cultural Rights : A Textbook*, Dordrecht, Martinus Nijhoff Publishers, 2nd edition, 2001, p.13

มนุษย์ที่จะจัดการกับปัญหาที่คนตกอยู่ภายใต้อำนาจของคนด้วยกัน สิทธิมนุษยชนรุ่นแรกซึ่งกล่าวกันว่าเป็นแนวคิดสำนักเสรีนิยม (ซึ่งจะได้ศึกษาในรายละเอียดในบทต่อไป) ให้ความสำคัญกับปัจเจก บนพื้นฐานของแนวคิดเกี่ยวกับศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ความเท่าเทียมกันและเสรีภาพของปัจเจกภายใต้อำนาจทางการเมือง

สิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมืองซึ่งถือเป็นสิทธิรุ่นแรกเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของมนุษย์ หมายรวมถึง สิทธิในชีวิต สิทธิที่จะไม่ถูกรังแก การที่จะไม่ถูกทำให้เป็นทาส สิทธิที่จะได้รับการคุ้มครองทางกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมอย่างเท่าเทียม ได้รับการสันนิษฐานว่าบริสุทธิ์จนกว่าจะพิสูจน์ได้ว่ามีความผิดตามกฎหมายในการพิจารณาอย่างเปิดเผยและเป็นธรรม สิทธิในความเป็นส่วนตัว สิทธิที่จะไม่ถูกเนรเทศ สิทธิในการถือสัญชาติ เสรีภาพในการเคลื่อนไหว การลี้ภัย สิทธิในการแต่งงาน การสร้างครอบครัว สิทธิในทรัพย์สิน สิทธิในความเชื่อ การนับถือศาสนา การประกอบพิธีกรรม สิทธิในเสรีภาพทางความคิดเห็นและการแสดงออก การแสวงหา การรับและการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร การรวมกลุ่ม การตั้งสมาคม การมีส่วนร่วมในกิจการของรัฐ การเข้าถึงบริการสาธารณะ และสิทธิในการเลือกตั้ง เป็นต้น

สิทธิประเภทที่สองหรือสิทธิรุ่นที่สอง คือ สิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม สิทธิประเภทนี้ครอบคลุมถึงสิทธิที่เกี่ยวข้องกับเงื่อนไขสำหรับการมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีทั้งในทางวัตถุ สังคม และวัฒนธรรม องค์ประกอบ 3 ส่วนของสิทธิประเภทที่สองนี้เชื่อมโยงกัน สิทธิทางสังคม ได้แก่ สิทธิที่จะมีมาตรฐานความเป็นอยู่ที่ดี การเข้าถึงความจำเป็นพื้นฐาน ซึ่งได้แก่ การมีอาหารเพียงพอ มีเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย สิทธิด้านสุขภาพ การเข้าถึงการรักษาพยาบาล การได้รับความช่วยเหลือสำหรับครอบครัว สิทธิในการศึกษา และการพัฒนาตนเอง ส่วนสิทธิทางเศรษฐกิจนั้น รวมถึงสิทธิในการมีงานทำและในการทำงาน สิทธิในหลักประกันทางสังคม การได้ค่าจ้างที่ยุติธรรม การจัดตั้งสหภาพแรงงาน การพักผ่อนโดยได้รับค่าจ้าง และการหยุดงานโดยได้รับค่าจ้าง

สำหรับสิทธิทางวัฒนธรรมเป็นสิทธิที่แต่ละคนจะเข้าร่วมในชีวิตและกิจกรรมทางวัฒนธรรมของชุมชน/ประชาคมอย่างอิสระ สิทธิที่จะได้รับประโยชน์จากความก้าวหน้าทางวิชาการ และการที่จะได้รับการคุ้มครองในสิ่งประดิษฐ์ใด ๆ ไม่ว่าจะเป็นวิทยาศาสตร์ วรรณกรรมหรืองานศิลป์

ในช่วงประมาณกว่า 2 ทศวรรษที่ผ่านมา มีการเสนอแนวคิดสิทธิรุ่นที่สาม ซึ่งเรียกว่าสิทธิในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (Solidarity Rights) หรืออาจเรียกว่าสิทธิสามัคคีรวมหมู่ ซึ่งเป็นสิทธิที่ไม่ใช่สิทธิของปัจเจกล้วน ๆ อีกต่อไป แต่ผู้ทรงสิทธิจะมีลักษณะเป็นกลุ่ม (group หรือ collectivity) สิทธิประเภทนี้สะท้อนความกังวลของประเทศกำลังพัฒนาต่อผลที่เกิดจากการพัฒนา

เศรษฐกิจในช่วงเวลาที่ผ่านมา ประเทศกำลังพัฒนารวมตัวกันเรียกร้องประเทศที่พัฒนาแล้ว ให้ปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางเศรษฐกิจโลกและจัดระเบียบเศรษฐกิจระหว่างประเทศเสียใหม่ เพื่อให้เกิดการค้าขายเทคโนโลยีและทรัพยากรมายังประเทศที่พัฒนาน้อยกว่าให้มากขึ้น สิทธิประเภทนี้ ให้ความสำคัญกับสิทธิในการพัฒนา สิทธิที่จะมีสิ่งแวดล้อมที่ดี สิทธิที่จะมีสันติภาพ (ในโลก) สิทธิในความมั่นคงทางอาหาร เป็นต้น อย่างไรก็ตาม สิทธิประเภทนี้ ยังไม่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางมากนัก โดยเฉพาะในประเทศที่พัฒนาแล้ว

3. การใช้สิทธิ (Exercise of rights) ความเข้าใจในเรื่องการใช้สิทธิคือ การอ้างสิทธิ การยืนยัน การเรียกร้อง เข้าถึงสิทธิ การปกป้องสิทธิและการบังคับใช้สิทธิอย่างใดอย่างหนึ่ง ในกรณีของสิทธิมนุษยชน ปัญหาดูเหมือนอยู่ที่ว่าสิทธิที่เรียกร้องหรืออ้างนั้นรวมถึงสิทธิที่ไม่ได้รับรองโดยกฎหมายของท้องถิ่น/ประเทศนั้นๆ บนพื้นฐานของข้อโต้แย้งที่ว่า ก่อนที่จะบังคับใช้สิทธิ จะต้องได้รับการรับรองก่อน ปัญหาในการบังคับใช้ก็คือ ในกรณีที่ไม่มี การบังคับใช้ อาจนำไปสู่ข้อกังขาเกี่ยวกับการมีอยู่ของสิทธิมนุษยชน โดยเฉพาะหากมองว่าการบังคับใช้เป็นเครื่องหมายของสิทธิที่ปรากฏอยู่ในกติกา (ระหว่างประเทศ) ซึ่งเป็นกฎหมายที่เป็นเพียงถ้อยคำแต่ไม่มีบทลงโทษ อย่างไรก็ตาม เมื่อกล่าวถึงการใช้สิทธินั้น มนุษย์มีสิทธิโดยไม่จำเป็นต้องมีการบังคับใช้สิทธิ Jack Donnelly¹⁴ เรียกว่า “ความขัดกันในความเป็นเจ้าของ” (possession-paradox) คือมีสิทธิในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง แต่ไม่ได้มีในแง่ที่จะต้องเข้าถึงสิ่งนั้น ทั้งนี้การไม่ใช้สิทธิไม่ได้หมายความว่าเราสูญเสียสิทธิไป

ประเด็นปัญหาสำคัญในเรื่องการใช้สิทธิก็คือ สิทธินั้นใครรับรอง โดยหลักการ ปังเจก หรือ ชุมชน จะใช้สิทธิได้อย่างเป็นมรรคเป็นผล ก็ต่อเมื่อสิทธินั้น ได้รับการรับรองโดยกฎหมายของรัฐ วิธีคิดดังกล่าวนี้ หากพิจารณาจากแนวคิดที่ว่ามนุษย์มีสิทธิเพียงเพราะเขาเป็นมนุษย์ อาจมีข้อถกเถียงได้อีกมาก และข้อถกเถียงนั้นไปได้ไกลถึงสิทธิที่ขัดแย้งระหว่างปังเจก ชุมชน และ รัฐ ซึ่งเป็นประเด็นปัญหาร้อนในหลายพื้นที่ในประเทศไทย เช่น ในกรณีป่าชุมชน ที่ยังไม่อาจหาข้อยุติได้ อย่างไรก็ตาม ความเข้าใจร่วมกันประการหนึ่งที่ชัดเจนเรื่องการใช้สิทธิก็คือ มนุษย์แต่ละคนมีสิทธิ แต่อาจใช้หรือไม่ใช้สิทธิจะเป็นการเลือกและการตัดสินใจของแต่ละบุคคล การเลือกไม่ใช้สิทธิที่มีอยู่ จะได้รับการรับรองตามกฎหมายหรือไม่ก็ตามไม่ได้ทำให้สิทธินั้นหายไป

4. สิทธิและหน้าที่ (Rights and duties) หลักการพื้นฐานสำคัญประการหนึ่งในเรื่องสิทธิมนุษยชนคือ สิทธิมนุษยชนเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ สิทธิมนุษยชนจะไม่มี ความหมายหาก

¹⁴ Jack Donnelly, The Concept of Human Rights, New York, St. Martin & Press, 1985, PP.16-17

มนุษย์อยู่โดดเดี่ยว ไม่มีความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ในสังคม ความสัมพันธ์อาจแยกได้ 2 ระดับ ระดับแรก เป็นความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกกับปัจเจกซึ่งอยู่ร่วมกันเป็นสังคม ตั้งแต่หน่วยที่เล็กที่สุดคือครอบครัว จนถึงหน่วยใหญ่เป็นประเทศชาติ สิทธิของแต่ละคนมักถูกจำกัดด้วยสิทธิของผู้อื่นเสมอ แต่ละปัจเจกจึงมีหน้าที่เคารพสิทธิของกันและกัน ในระดับที่สอง เป็นความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกกับรัฐ ในความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ รัฐมีหน้าที่ทั้งในเชิงกฎหมายและในเชิงจริยธรรม ที่จะปกป้องคุ้มครองสิทธิมนุษยชนของทุกคนในสังคม

ดังนั้นในความสัมพันธ์อย่างน้อย 2 ระดับนี้ ผู้มีหน้าที่จึงเป็นทั้งระดับปัจเจกและสถาบัน หน้าที่ของปัจเจกคือการเคารพหรือไม่ละเมิดสิทธิของผู้อื่น พิจารณาจากหลักการพุทธศาสนาจะปรากฏแนวคิดเรื่องหน้าที่ที่สัมพันธ์กับสิทธิอย่างชัดเจน เช่นหน้าที่ของพุทธศาสนิกชนคือการไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ในเชิงสิทธิมนุษยชน คือการที่ผู้ทรงสิทธิทุกคนมีหน้าที่เคารพสิทธิในชีวิตของสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลาย ต้องไม่ลักขโมยซึ่งเป็นการเคารพสิทธิในทรัพย์สินของผู้อื่น

ในความสัมพันธ์ทั้งสองระดับนั้น ระดับที่มีประเด็นปัญหาที่ต้องพิจารณา และเป็นโจทย์สำคัญของงานวิจัยชิ้นนี้ด้วยเมื่อกล่าวถึงสิทธิและหน้าที่ในแนวคิดเสรีนิยมและชุมชนนิยมก็คือ ในความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน ในขณะที่ประชาชน/พลเมืองมีหน้าที่เคารพกฎหมาย เสียภาษี ไม่ละเมิดสิทธิของผู้ทรงสิทธิคนอื่น รัฐมีหน้าที่เช่นเดียวกัน ซึ่งนักทฤษฎีสิทธิมนุษยชน กล่าวว่า หน้าที่สัมพันธ์กับสิทธิมนุษยชน 2 แบบ¹⁵ นักคิดในแนวคิดเสรีนิยมนำเสนอ สิทธิเชิงลบ (Negative rights) ซึ่ง วีระ สมบูรณ์เรียกว่าสิทธิแบบปลอดพ้น เช่นสิทธิในเสรีภาพ หมายความว่า สิทธิที่จะปลอดจากการแทรกแซงโดยเฉพาะจากรัฐ สิทธิเชิงลบนี้ รัฐต้องละเว้นจากการกระทำ จากการแทรกแซง และระงับการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง สิทธิอีกประเภทหนึ่ง คือ สิทธิเชิงบวก (Positive rights) (ซึ่งความหมายแตกต่างจากที่ Maurice Cranston กล่าวถึง อันหมายถึงสิทธิที่มีกฎหมายลายลักษณ์อักษรรองรับ) ในความหมายนี้เป็นสิทธิที่ต้องเสริมสร้าง หมายถึงต้องให้มีการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง สิทธิเชิงบวกเรียกร้องให้รัฐต้องให้ความช่วยเหลือ หรือเข้ามาจัดการเพื่อให้ผู้ทรงสิทธิได้เข้าถึงสิทธิ เช่น การจัดการศึกษา การให้บริการทางการแพทย์ เพื่อให้ผู้ทรงสิทธิคือประชาชนเข้าถึงสิทธิในการศึกษา และสิทธิในการเข้าถึงบริการประเภทอื่นของรัฐ เช่น การรักษาพยาบาล เป็นต้น

สิทธิทั้งในเชิงบวกและเชิงลบจำเป็นต้องมีหน้าที่ 3 รูปแบบคือ หน้าที่ที่จะหลีกเลี่ยงการละเมิด หน้าที่ที่จะปกป้องจากการละเมิด และหน้าที่ที่จะช่วยเหลือผู้ถูกละเมิด ผู้มีหน้าที่อาจแตกต่างกัน

¹⁵ R.J. Vincent, *Human Rights and International Relations*, Cambridge, Cambridge University Press, 1986 หน้า 10

กันในฐานะหน้าที่ที่แตกต่างกัน ตั้งแต่ปัจเจก กลุ่ม จนถึงรัฐชาติ หน้าที่ทั้ง 3 ประการนี้ จะสอดคล้องกับพันธกรณีของรัฐตามกฎหมายระหว่างประเทศ ซึ่งวางมาตรฐานขั้นต่ำสำหรับแต่ละรัฐสมาชิกของสหประชาชาติ ไว้ว่า รัฐมีหน้าที่ในการเคารพ (respect) มาตรฐานสิทธิมนุษยชน ก็คือต้องไม่ทำลายมาตรฐานสิทธิมนุษยชนที่มีอยู่ เช่น รัฐต้องไม่กีดกันประชาชนที่จะได้รับการศึกษา ต้องไม่ทรมานประชาชน หน้าที่ในการป้องกันมาตรฐานสิทธิมนุษยชน (protect) เช่น รัฐต้องป้องกันมิให้นักโทษถูกทรมานโดยผู้คุม/ตำรวจ ต้องป้องกันเด็ก/ภรรยา จากการถูกทรมานโดยบิดาหรือสามี ในขณะเดียวกันรัฐมีหน้าที่ที่จะทำให้สิทธิเป็นจริง (fulfill) ก็คือต้องอำนวยความสะดวก จัดสรรทรัพยากรอย่างเพียงพอ ให้หลักประกันทางกฎหมาย หลักประกันในการศึกษา รัฐต้องเข้าแทรกแซงเพื่อหยุดยั้งการทรมาน ลงโทษผู้ละเมิด หรือให้การบำบัดเยียวยา¹⁶

หากการเคารพ ปกป้อง และการทำให้สิทธิมนุษยชนเป็นจริง เป็นภาระหน้าที่ตามกฎหมายของรัฐ ในทางการเมือง ความชอบธรรมทางการเมืองในการคงอยู่ของรัฐขึ้นอยู่กับว่ารัฐนั้น ๆ ทำหน้าที่ปกป้องสิทธิธรรมชาติและสิทธิตามกฎหมายของพลเมืองได้มากเพียงใด รัฐใดก็ตามที่ละเมิดสิทธิมนุษยชน ถือได้ว่าเป็นการทรยศต่อเป้าหมายแห่งการคงอยู่ของรัฐเอง

5. สิ่งที่สนับสนุนการอ้างสิทธิ (Justification of rights) สำหรับ Bentham สิทธิธรรมชาติเป็นสิ่งเหลวไหล¹⁷ อะไรคือสิ่งที่สนับสนุนการอ้างสิทธิ ในที่นี้คงไม่ใช่การเรียกร้องให้มีกฎหมายหรือข้อตกลง เพราะหากสิทธิทั้งหลายทั้งปวงถูกบรรจุอยู่ในบทบัญญัติต่างๆ ในกฎหมาย บทบัญญัติเหล่านั้นก็ถือว่าเป็นสิ่งที่สนับสนุนการอ้างสิทธิที่เพียงพอ และดูเหมือนการรับรองสิทธิโดยกฎหมายนั้น ในปัจจุบันได้รับการพัฒนาดังแต่ระดับระหว่างประเทศ ระดับภูมิภาค และระดับชาติ และมีแนวโน้มว่าจะได้รับการพัฒนามากขึ้นเรื่อยๆ แต่ยังมีระดับของการสนับสนุนการอ้างสิทธิหรือการรับรองสิทธิซึ่งไม่ใช่กฎหมายลายลักษณ์อักษร (Positive law) โดยเฉพาะเมื่อยอมรับหลักการว่ามนุษย์มีสิทธิธรรมชาติได้กล่าวแล้วตอนต้น คำว่าสิทธิจึงมิได้เป็นเพียงสิทธิตามกฎหมาย (Legal rights) แต่รวมสิทธิอันมีที่มาจากความถูกต้องชอบธรรม (Moral rights) ด้วย สำหรับ Maurice Cranston คำว่าสิทธิ (Rights) มีได้มากกว่าหนึ่งความหมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิทธิตามกฎหมายและสิทธิตามศีลธรรมหรือสิทธิที่ชอบธรรมดังกล่าวแล้ว

Cranston แบ่งสิทธิตามกฎหมายเป็น 5 ประเภท คือ

¹⁶ IHRIP and Asia-Forum, *Circle of Rights, Economic, Social & Cultural Rights Activism : A Training Resource*, 2002, P.159-160

¹⁷ Maurice Cranston, อ้างแล้ว หน้า 19 และดูรายละเอียดบทที่ 3 ว่าด้วย Justification of Rights

- ก) สิทธิที่รับรองโดยกฎหมายลายลักษณ์อักษรโดยทั่วไป (General positive rights) สิทธิดังกล่าวนี้ทุกคนภายใต้รัฐธรรมนูญและขอบเขตอำนาจทางกฎหมายต่างมีสิทธิ
- ข) สิทธิและเสรีภาพดั้งเดิม สิทธิเหล่านี้ รวมถึงสิทธิที่ได้รับการรับรองตามกฎหมาย ทั้งที่เคยได้รับการบัญญัติไว้เดิมแต่หายไปหรือถูกยกเลิกไป และสิทธิที่ปรากฏในกฎหมายปัจจุบัน
- ค) สิทธิที่ได้รับการรับรองเพียงในกฎหมายแต่ไม่ได้ทำให้มีผลในข้อเท็จจริง (Nominal legal rights)
- ง) สิทธิ เสรีภาพ อภิสิทธิ์ และข้อยกเว้นบางอย่างสำหรับคนบางกลุ่ม เช่น นักการทูต พระ เป็นต้น
- จ) สิทธิ เสรีภาพ อภิสิทธิ์ และข้อยกเว้นสำหรับคนใดคนหนึ่ง เช่น ประธานาธิบดี พระมหากษัตริย์ สังฆราชา เป็นต้น

สิทธิตามหลักศีลธรรม (Moral rights) ซึ่งได้แก่

- ก) สิทธิของคนใดคนหนึ่งเท่านั้น เช่น เมื่อคนคนนั้นทำความดี ได้รับการเลือกตั้ง หรือได้จ่ายเงินเพื่ออะไรบางอย่าง
- ข) สิทธิของใครก็ได้ในบางสถานการณ์ เช่น สิทธิของพ่อแม่ ของลูก คนบางคน หรือบางกลุ่มมีสิทธิตามหลักศีลธรรมบางอย่าง
- ค) สิทธิตามหลักศีลธรรมของคนทุกคนในทุกสถานการณ์ ด้วยเหตุที่สิทธิเป็นของคนทุกคนทุกเวลาและในทุกสถานการณ์ ทุกคนมีสิทธิธรรมชาติ

การรับรองหรือเหตุผลสนับสนุนการมีสิทธิตามแนวคิดของ Maurice Cranston ทั้งสิทธิตามกฎหมาย โดยมีกฎหมายรับรอง และสิทธิตามหลักศีลธรรม แม้ส่วนหนึ่งจะสะท้อนแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิธรรมชาติโดยเฉพาะสิทธิทางศีลธรรม แต่ในขณะเดียวกันก็แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการเรื่องสิทธิมนุษยชนที่เชื่อมโยงกับการก่อเกิดของระบบรัฐ ชาติ และการมีกฎหมายกำกับกับการกระทำของพลเมืองในรัฐนั้นๆ กับกำกับการกระทำระหว่างรัฐกับรัฐ ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงศตวรรษที่ 17 ในสัญญาเวสฟาเลีย (Westphalia)

แนวคิดของ Cranston ดูจะคล้อยจองกับแนวคิดของ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ที่กล่าวว่ากฎเกณฑ์กติกานั้นเป็นเรื่องของรูปธรรม เป็นรูปแบบอยู่ภายนอก เป็นของดีมีประโยชน์จริงสังคมใดไม่มีกติกา ไม่มีกฎเกณฑ์ ไม่มีกฎหมาย ก็เป็นสังคมป่าเถื่อน เราต้องมีกรอบ ...แต่แก่นนั้นยังไม่พอ จะต้องมีทั้งสองด้านมาประสานรับซึ่งกันและกัน คือภายใต้รูปธรรมจะต้องมีด้าน

นามธรรมด้วย...¹⁸ พระธรรมปิฎกชี้ให้เห็นอีกว่า “อารยธรรมมิใช่อุบัติจากการมีกฎหมายแต่กติกานั้น the rule of law ที่ฝังรากลึก ซึ่งก็สำคัญมากอย่างแน่นอนนั้น ไม่เป็นหลักประกันหรือองค์ประกอบที่เพียงพอของอารยธรรม จิตใจที่ต้องการธรรมและอิสราภาพของจิตใจนั้น จะเป็นหลักประกันให้แก่กฎหมายอีกอันหนึ่ง...สิทธิเป็นเครื่องแสดงถึงความเจริญงอกงาม มีพัฒนาการของสังคมในแนวทางของอารยธรรม”¹⁹

ทั้งหมดนี้ไม่ว่าจะเป็นแนวคิดตะวันตกหรือตะวันออกต่างเห็นตรงกันว่าสิทธิมนุษยชนจะได้รับการเคารพ ปกป้อง และเป็นจริงได้จะต้องมีการรับรอง แต่การรับรองหรือมีสิ่งสนับสนุนให้อ้างได้ในทางกฎหมายนั้นไม่เพียงพอ หากแต่จะต้องได้รับการรับรองโดยสังคม โดยศีลธรรม หรือเป็นส่วนหนึ่งของอารยธรรมด้วย

ข้อโต้แย้งเรื่องสิทธิมนุษยชน

แม้จะเป็นที่เข้าใจและยอมรับกันกว้างขวางมากขึ้นว่า object of rights หรือสิทธิที่มนุษย์พึงจะสามารถแบ่งได้คร่าว ๆ เป็น 3 ประเภท แต่ยังมีข้อถกเถียงทั้งในเชิงวิชาการและในเชิงการเมืองว่า สิทธิประเภทที่สอง คือ สิทธิทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม และสิทธิในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ถือเป็นสิทธิมนุษยชนหรือไม่ หากในทางกฎหมาย สิทธิรุ่นที่สาม(ประเภทที่สาม) จะไม่มีกฎหมายระหว่างประเทศ²⁰ ให้การรับรองอย่างชัดเจน มีเพียงปฏิญญาซึ่งไม่ถือว่ามีผลทางกฎหมาย เช่น ปฏิญญาว่าด้วยสิทธิในสันติภาพ (Declaration on the Right to Peace-1974) และปฏิญญาว่าด้วยสิทธิในการพัฒนา (Declaration on the Right to Development-1986) ในขณะที่สิทธิประเภทที่สองได้รับการระบุอย่างชัดเจนในกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม และมีแนวโน้มที่จะมีการยอมรับมากขึ้นเรื่อย ๆ ว่าสิทธิประเภทนี้ถือเป็นสิทธิมนุษยชนและเป็นสิทธิที่ไม่อาจแบ่งแยกได้กับสิทธิประเภทแรก คือ สิทธิทางการเมืองและสิทธิพลเมือง แต่การถกเถียงในทางแนวคิดยังไม่ยุติ

นักทฤษฎีสายอนุรักษ เช่น Maurice Cranston มองว่า สิทธิมนุษยชนเกี่ยวข้องกับสิ่งที่จะต้องเคารพและปกป้องในทันที (immediate and absolute) ไม่ใช่สิทธิที่อาจมีได้เมื่อถึงเวลา Cranston ชี้ว่า “สิทธิมนุษยชนดั้งเดิม คือสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง เช่นสิทธิในชีวิต เสรีภาพและสิทธิในกระบวนการยุติธรรม สิ่งที่เรายกย่องจะทำคือ การนำสิทธิทางเศรษฐกิจและ

¹⁸ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) สิทธิมนุษยชน สร้างสันติสุขหรือสลายสังคม กรุงเทพฯ 2545 หน้า 16

¹⁹ เพิ่งอ้าง หน้า 15

²⁰ ยกเว้นระดับภูมิภาค เช่นในกรณีของกลุ่มประเทศแอฟริกาที่รับรองสิทธิในการพัฒนาว่าเป็นสิทธิมนุษยชน ดังปรากฏในกฎบัตรแอฟริกันว่าด้วย สิทธิมนุษยชนและสิทธิของกลุ่มคน (African Charter on Human and People's Rights)

สังคม ไม่ว่าจะเป็นสวัสดิการสำหรับคนชรา บริการทางการแพทย์ และการมีวันหยุดโดยได้รับค่าจ้าง ใส่ไว้ในสิทธิมนุษยชนสากล เป็นสิ่งไม่อาจยอมรับได้แน่นอนว่ามีข้อโต้แย้งต่อความพยายามนี้ทั้งในเชิงการเมืองและเชิงปรัชญา ข้อโต้แย้งในเชิงปรัชญาก็คือ ทฤษฎีใหม่เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนไม่สมเหตุสมผล ส่วนข้อโต้แย้งเชิงการเมืองก็คือการเผยแพร่แนวคิดที่สับสนเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนรังแต่จะสร้างอุปสรรคในการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนที่แท้จริงอย่างเป็นผล”²¹

ข้อโต้แย้งของ Maurice Cranston ก็คือ สิทธิทางเศรษฐกิจและสังคม ไม่ถือว่าเป็นสิทธิที่เป็นสากล การหยุดงานโดยได้รับค่าจ้าง ไม่อาจมีได้ในทุกแห่งหนและไม่ใช้สำหรับทุกคน นอกจากนั้น เป็นการยากที่จะทำให้สิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมได้รับการรับรองโดยกฎหมายลายลักษณ์อักษร (positive laws) ถึงขนาดเรียกว่า positive rights คือ สิทธิที่ได้รับการรับรองตามกฎหมายและสามารถฟ้องร้องในศาลได้ (justiciable) ยิ่งไปกว่านั้น สิทธิทางเศรษฐกิจและสังคม เช่น สิทธิในหลักประกันทางสังคมจะเป็นไปได้ รัฐจำเป็นต้องมีมากกว่ากฎหมายรับรอง รัฐบาลประเทศยากจนไม่อาจทำให้สิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมของประชาชนเป็นจริงได้ ข้อน่าสังเกตก็คือ ประเทศที่สนับสนุนสิทธิประเภทนี้อย่างแข็งขัน คือประเทศกำลังพัฒนาและประเทศสังคมนิยม

ข้อโต้แย้งต่อความเห็นของ Cranston มีหลายระดับ ทั้งนูนมนวลและแจ่มกร้าว ข้อโต้แย้งแบบนูนมนวลก็คือ สิทธิทางการเมืองและสิทธิพลเมือง กับสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมอาจแตกต่างกัน แต่ไม่ได้หมายความว่าสิทธิประเภทหลังจะมีความสำคัญน้อยกว่า ดังที่ Tom Paine ได้กล่าวไว้ในหนังสือ The Rights of Man ปัญหาอาจอยู่ที่ว่า ความเป็นสากลของสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมอาจมีความหมายแคบกว่าความเป็นสากลของสิทธิทางการเมืองและสิทธิพลเมือง ในขณะเดียวกันขณะที่ทุกคนมีสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคม แต่ดูเหมือนการกะเกณฑ์หน้าที่ไม่อาจทำได้กับทุกรัฐบาล ส่วนข้อโต้แย้งแบบแจ่มกร้าวนั้น อยู่ที่ว่าสิทธิในการยังชีพ คือสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคม มีความสำคัญพอๆกับสิทธิในความปลอดภัย (สิทธิทางการเมืองและสิทธิพลเมือง) ความอดอยากเป็นภัยคุกคามพอๆกับความรุนแรง นอกจากนั้น ความสำคัญอาจแตกต่างกันไปในกลุ่มของสิทธินั้น ๆ เท่า ๆ กันกับระหว่างประเภทของสิทธิ ปัญหาการจัดลำดับ/การให้ความสำคัญ ในเรื่องสิทธิมนุษยชนไม่ควรถูกตีความว่าสิทธิมนุษยชนอีกกลุ่มหนึ่งไม่ใช่สิทธิ

แล้วสิทธิร่วมกัน (Collective Rights) จะถือว่าเป็นสิทธิมนุษยชน เช่นเดียวกับสิทธิในความปลอดภัยและในการดำรงชีพของปัจเจกได้หรือไม่ สำนักเสรีนิยมอาจตอบว่าอาจเป็นไปได้ หากมันมา

²¹ Maurice Cranston, อ้างแล้ว หน้า 65

จากสิทธิของปัจเจกและช่วยทำให้สิทธิของปัจเจกยั่งยืน เราจะกลับมายังประเด็นปัญหานี้ในบทที่ 2 และ 3 ต่อไป

นอกจากนั้น แม้จะเป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางทั้งในสังคมภายในและระหว่างประเทศ ว่า สิทธิมนุษยชนเป็นเรื่องสำคัญ และเป็นที่ยอมรับว่าคนทุกคนเป็นผู้ทรงสิทธิและประสิทธิผลของการใช้สิทธิขึ้นอยู่กับองค์ประกอบอื่น ๆ ด้วย แต่ก็ยังคงมีข้อถกเถียงอยู่อีกหลายประเด็น ดังกล่าวไปข้างแล้ว ไม่ว่าจะเป็นเรื่องที่ว่าสิทธิบางประเภทไม่ถือว่าเป็นสิทธิมนุษยชน เช่น สิทธิทางเศรษฐกิจและสังคม จนถึงความเป็นสากลของสิทธิมนุษยชน ผู้นำประเทศกำลังพัฒนาหลายประเทศ รวมทั้งประเทศสังคมนิยม ยังคงมองว่า สิทธิมนุษยชนเป็นแนวคิดและสิ่งประดิษฐ์ของตะวันตก ข้อถกเถียงอยู่ที่ว่าสิทธิมนุษยชนควรได้รับความเข้าใจหรือยอมรับว่าเป็นหลักการสากล ซึ่งนำมาใช้กับมนุษย์ทุกคนในทุกรัฐได้ หรือควรถูกกำหนดจัดแจงตามลักษณะเฉพาะของแต่ละประเทศ (universality v.s. particularity) ในทฤษฎีวัฒนธรรมสัมพัทธนิยม (cultural relativism) “หลักธรรมจริยาที่เป็นสากลไม่มี เพราะประวัติศาสตร์ของโลกเป็นเรื่องราวความหลากหลายทางวัฒนธรรม และความพยายามที่จะยืนยันความเป็นสากลให้เป็นกฎเกณฑ์อย่างหนึ่งของธรรมจริยาทั้งหมดก็เป็นเสมือนการกลบเกลื่อนความเป็นจักรวรรดินิยมในการทำให้วัฒนธรรมเฉพาะบางอย่างกลายเป็นวัฒนธรรมทั่ว ๆ ไป”²²

ในประเด็นนี้ เมื่อตรวจสอบแนวคิดสิทธิมนุษยชนในแอฟริกา ในเอเชีย อย่างประเทศจีน หรือในศาสนา เช่น อิสลาม ก็จะเห็นถึงการให้ความสำคัญที่แตกต่างกันในเรื่องของสิทธิมนุษยชน ในขณะที่แนวคิดตะวันตกเน้นที่ตัวปัจเจก ดูเหมือนแนวคิดนอกตะวันตกจะให้ความสำคัญกับกลุ่ม ชุมชนและสังคม สำหรับแอฟริกา สิทธิของกลุ่ม/ชุมชนสะท้อนในชื่อของกฎบัตรอัฟริกาว่าด้วยสิทธิมนุษยชนและสิทธิของประชาชน กฎบัตรฉบับนี้มีบทบัญญัติเกี่ยวกับสิทธิของกลุ่มคน (peoples) ไว้ถึง 8 มาตรา และหากถามว่าในประเพณีวัฒนธรรมของแอฟริกา สิทธิของปัจเจกและของกลุ่ม สิทธิของใครมีความสำคัญกว่ากัน ดูเหมือนคำตอบจะเน้นสิทธิของกลุ่ม²³ ความกลมกลืนทางสังคมและการรักษาไว้ซึ่งสายใยของชีวิตสังคมเป็นแนวคิดหลักในสังคมแอฟริกัน

สำหรับคนจีนซึ่งมีวัฒนธรรมอันเก่าแก่และเป็นวัฒนธรรมที่แผ่ขยายไปทั่วเอเชีย แม้แต่ในประเทศที่รับวัฒนธรรมจากอินเดีย ชุมชนและหน้าที่มาก่อนปัจเจกและสิทธิ ในความสัมพันธ์พื้นฐานทางสังคมในคำสอนขงจื๊อ 5 กุ ซึ่งก็คือความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองและผู้ใต้ปกครอง พ่อแม่กับบุตร สามีและภรรยา พี่และน้อง และความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อน เป็นความสัมพันธ์ที่อยู่บนพื้นฐาน

²² Adda Bozeman, The Future of Law in a Multicultural World, อ้างใน R.J.Vincent, อ้างแล้ว หน้า 38.

²³ Rhoda Howard, Is there an African Conception of Human Rights? อ้างใน R.J.Vincent, เพิ่งอ้าง หน้า 39.

ฐานของความเท่าเทียม²⁴ Jack Donnelly อ้างนักวิชาการจีนที่ชื่อว่า ในวัฒนธรรมการเมืองดั้งเดิมของจีน สิทธิมนุษยชนถูกมองว่าเป็นส่วนหนึ่งของมาตรฐานทางจริยธรรมสำหรับความประพฤติของมนุษย์ที่อยู่ร่วมกัน แนวประเพณีปฏิบัติของขงจื้อยอมรับในสิทธิของแต่ละปัจเจก ในคุณค่าและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ แต่สิทธิดังกล่าวนั้น ไม่ถือว่าเป็นสิ่งที่มีความสำคัญเท่าเทียมกันเหมือนอย่างที่ยึดถือในตะวันตก หากขึ้นอยู่กับว่าเขาประพฤติปฏิบัติตามแนวที่วางไว้หรือไม่²⁵ ปัจเจกมีสิทธิในฐานะสมาชิกของครอบครัว หมู่บ้านหรือกลุ่มอื่น ๆ แต่ไม่ใช่เพื่อปกป้องสิทธิของแต่ละปัจเจกจากการคุกคามจากรัฐ หากเพื่อให้ปัจเจกปฏิบัติหน้าที่ให้มีประสิทธิภาพ เพื่อให้รัฐเข้มแข็ง Donnelly ถึงกับสรุปว่าสังคมเอเชีย (ตะวันออก) ดูเหมือนจะห่วงใยกับหน้าที่มากกว่าสิทธิของตนเอง²⁶ ข้อสังเกตนี้ได้รับการยืนยันโดยผู้นำเอเชียจากบางประเทศที่อ้างว่าทฤษฎี “คุณค่าเอเชีย” (Asian values)

เช่นเดียวกัน ในศาสนาอิสลาม ชุมชน หมายถึงชุมชนทางศาสนาของชาวมุสลิมมาก่อน ปัจเจก ชาวมุสลิมถือว่าชุมชนเป็นกำแพงที่อิฐแต่ละก้อนช่วยค้ำยันซึ่งกันและกัน ปัจเจกซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนไม่ใช่เพียงเพื่อเป็นหลักประกันการดำรงไว้ซึ่งชุมชน แต่ยังยอมรับว่าชุมชนเสริมสร้างการบูรณาการของพฤติกรรม/บุคลิกของมนุษย์²⁷

สำหรับพุทธศาสนา มนุษย์ไม่ได้ถูกพระเจ้าสร้างขึ้น ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ไม่ได้ถูกกำหนดโดยพระเจ้า แต่โดยการกระทำของตนเอง พุทธศาสนาให้ความสำคัญกับมนุษย์เป็นอย่างสูง หลักธรรมคำสอนทางศาสนาล้วนแต่สอนให้มนุษย์เคารพในสิทธิของผู้อื่น สอนให้มีความเมตตา กรุณา และถือว่าทุกคนมีศักยภาพเท่าเทียมกัน พุทธศาสนานับ “สัมพันธภาพระหว่างกระบวนการชีวิตภายในของบุคคลและคุณค่าทางสังคมในการแสวงหาแนวทางของตน...แม้กระทั่งการปฏิบัติในเรื่องสัมมาสติหรือระลึกขอบ มีวัตถุประสงค์ทางสังคมอย่างเห็นได้ชัด”²⁸ ในพุทธศาสนา ปัจเจกมีพื้นที่ทางสังคมเป็นของตัวเอง แต่มีหน้าที่ต่อสังคมและผู้อื่น

²⁴ Chung – Shu Lo, Human Rights in Chinese Tradition ใน UNESCO, *Human Rights : Comments and Interpretations*, London and New York, Allan Wingate, n.d.)p. 187

²⁵ Jack Donnelly, Human Rights and Asian Values : A Defense of Western Universalism, ใน Joanne R. Bauer and Daniel A. Bell (eds), *The East Asian Challenge for Human Rights*, Cambridge University Press, 1999, p.66

²⁶ เพิ่งอ้าง หน้า 67

²⁷ Abdul Aziz Said, Precept and Practice of Human Rights in Islam, *Universal Human Rights*, Vol. I (1979), No.1, pp.64-65

²⁸ เสน่ห์ จามริก อ้างแล้ว หน้า 40

แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนที่ไม่ใช่ตะวันตก ซึ่งเป็นข้อถกเถียงกันมานานนับแต่การประชุมระดับโลกว่าด้วยสิทธิมนุษยชนที่กรุงเวียนนาในปี 1993 ผู้นำเอเชีย เช่น จีน มาเลเซีย สิงคโปร์ ได้นำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับคุณค่าเอเชีย (Asian Values) ซึ่งท้าทายแนวคิดสิทธิมนุษยชนตะวันตก ใน 4 ประเด็นหลัก ๆ ได้แก่ปัญหาของความเป็นสากลกับลักษณะเฉพาะเจาะจงทางวัฒนธรรมและการพัฒนา ปัญหาอำนาจอธิปไตยและสิทธิในการกำหนดอนาคตตนเองของรัฐโดยปราศจากการแทรกแซง การให้ความสำคัญกับสิทธิบางประเภทที่แตกต่างกัน คือในเอเชียและในประเทศกำลังพัฒนาโดยทั่วไป จะให้ความสำคัญกับสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม มากกว่าสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง และแนวคิดเรื่องสิทธิของปัจเจกและสิทธิของกลุ่มกับสิทธิและหน้าที่ของปัจเจกที่มีต่อสังคม

อย่างไรก็ตาม ในเอเชียเองก็มีความหลากหลายไม่น้อย และแนวคิดบางประการเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนสอดคล้องกับแนวคิดของสังคมอื่น ๆ เช่น อัฟริกา อิสลาม และพุทธศาสนา แม้มีดีเรื่องสิทธิมนุษยชนจะแตกต่างจากแนวคิดตะวันตก ซึ่งสิทธิมนุษยชนได้พัฒนาก้าวหน้าไปเป็นระบบสิทธิมนุษยชน แต่ในทุกสังคมและในทุกศาสนา สิทธิมนุษยชนดำรงอยู่ช้านาน และไม่ใช่ว่าสิ่งแปลกแยกทั้งในข้อเท็จจริงและในเชิงหลักการ สิทธิบางประการเป็นสากลและไม่อาจละเมิดได้ เพราะเป็นสิทธิที่มีมาแต่กำเนิด ความแตกต่างทางศาสนา เชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ สีผิว ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม สังคม การเมือง หรือระดับการพัฒนาเศรษฐกิจไม่ทำให้เกิดความแตกต่างในเรื่องสิทธิ โดยเฉพาะสิทธิในชีวิต สิทธิที่จะได้รับการคุ้มครองจากกระบวนการยุติธรรม เสรีภาพในทางความคิดและการแสดงออกซึ่งความคิดเห็นนั้น ๆ เสรีภาพในการนับถือศาสนา ฯลฯ สิทธิเหล่านี้มีอาจมีข้อยกเว้นใด ๆ ได้ และดูเหมือนเป็นสิทธิที่ได้รับการรับรองตามกฎหมายของทุกประเทศไม่ว่าจะเป็นตะวันตก หรือนอกตะวันตก อย่างไรก็ตาม บริบททางสังคมมีความสำคัญ และอาจต้องคำนึงถึง แต่ระบบการเมือง สังคมเศรษฐกิจใด ๆ ไม่น่าจะเป็นอุปสรรคในการที่ประชาชนจะได้ใช้สิทธิอย่างเต็มที่ แต่ละประเทศแต่ละสังคม ไม่จำเป็นจะมีความเห็นหรือแนวคิดเดียวกันเกี่ยวกับพื้นฐานสิทธิมนุษยชนตราบใดที่ทุกประเทศยอมรับในมาตรฐานด้านสิทธิมนุษยชนเดียวกัน ไม่ใช่ต่างสังคมต่างมาตรฐาน

ยิ่งไปกว่านั้น สิทธิของปัจเจกและสิทธิของชุมชนและสังคมไม่น่าจะขัดแย้งกัน เพราะการคุ้มครองสิทธิของปัจเจกเป็นพื้นฐานสำคัญในการคุ้มครองสิทธิร่วมกันของคนในสังคม การจำกัดสิทธิของปัจเจกเพื่อผลประโยชน์ส่วนรวมหรือรัฐ อาจกระทำได้แต่ต้องมีกฎเกณฑ์ที่โปร่งใสและเป็นที่ยอมรับของคนในสังคม และต้องมีหลักประกันว่า รัฐจะต้องไม่ใช่มาตรการหรือการตัดสินใจใด ๆ ในทางมิชอบโดยผู้แก่อำนาจ ส่วนในข้อที่ว่า สิทธิประเภทหนึ่งมีความสำคัญเหนือสิทธิอีกประเภทหนึ่งอันเป็นข้อถกเถียงเรื่อยมาระหว่างประเทศโลกตะวันตกและประเทศกำลังพัฒนานั้น ดู

มีแนวโน้มว่าช่องว่างกำลังจะแคบเข้า มีการยอมรับมากขึ้นเรื่อย ๆ ว่า สิทธิมนุษยชนเป็นสากล แบ่งแยกไม่ได้ และเชื่อมโยงซึ่งกันและกัน สิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม เป็นองค์ประกอบด้านหนึ่งทางสิทธิมนุษยชน และเป็นพื้นฐานของสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง และในทางตรงข้าม สิทธิทางการเมืองและสิทธิพลเมืองก็เป็นอีกด้านหนึ่งของเหรียญเดียวกัน

ระบบสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศ

สงครามโลกครั้งที่ 2 กับความทารุณโหดร้ายทั้งก่อนสงครามและระหว่างสงครามของนาซีเยอรมัน ได้ก่อให้เกิดกระแสใหม่เพื่อหยุดยั้งการทำลายล้างมนุษยชาติ ด้วยความหวังที่จะสร้างกรอบและภูมิคุ้มกันระหว่างประเทศเพื่อรักษาไว้ซึ่งสันติภาพของโลก

แนวคิดสิทธิมนุษยชน ซึ่งพัฒนาอย่างชัดเจนมาตั้งแต่ศตวรรษที่ 17 จนกระทั่งสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้น ได้รับการพัฒนาขึ้นไปอีกระดับหนึ่ง ความพยายามในการจัดระเบียบใหม่ของโลกมาพร้อมกับความพยายามที่จะทำให้แนวคิดและหลักการสิทธิมนุษยชนกลายเป็นมาตรฐานสากล ซึ่งทุกประเทศทั่วโลกยอมรับรับรอง

แนวคิดทั้งจากสำนักเสรีนิยมและสังคมนิยมดูเหมือนจะสะท้อนเป็นอย่างดีในสุนทรพจน์ของประธานาธิบดี Franklin D. Roosevelt แห่งสหรัฐอเมริกา ซึ่งกล่าวเมื่อเดือนมกราคม 1941 ซึ่งเน้นความสำคัญของเสรีภาพ 4 ประการ คือ เสรีภาพในการแสดงออก เสรีภาพในการนับถือศาสนา เสรีภาพจากความต้องการ และเสรีภาพจากความกลัว เสรีภาพทั้ง 4 ประการนี้ เป็นพื้นฐานสำคัญของระบบสิทธิมนุษยชนของสหประชาชาติ และมีอิทธิพลอย่างสูงต่อการวางมาตรฐานสากลในรูปแบบของกฎหมายระหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิมนุษยชน

องค์การสหประชาชาติได้รับการก่อตั้งขึ้นในปี 1945 ในกฎบัตรสหประชาชาติ ได้มีบทบัญญัติว่าด้วยสิทธิมนุษยชนอยู่ด้วย ไม่ว่าจะเป็นในอารัมภบทที่บัญญัติไว้ว่า “... ด้วยความเชื่อในสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐาน ศักดิ์ศรีและคุณค่าของมนุษย์และในสิทธิที่เท่าเทียมกันของสตรีและบุรุษ....หนึ่งในเป้าหมายหลายประการที่สหประชาชาติวางไว้ในกฎบัตรฯที่ปรากฏในมาตรา 1 คือ การทำให้บรรลุถึงความร่วมมือระหว่างประเทศ ...ด้วยการส่งเสริมและกระตุ้นเตือนให้เคารพซึ่งสิทธิมนุษยชนและเสรีภาพขั้นพื้นฐานสำหรับทุกคน” ในมาตรา 55 กฎบัตรฯกล่าวถึงเป้าหมายในการส่งเสริมการเคารพและปกป้องสิทธิมนุษยชนอย่างเป็นสากล และในมาตรา 56 ระบุว่า ประเทศสมาชิกทั้งหมดยินยอมจะดำเนินการใดๆ ทั้งโดยความร่วมมือกับองค์การสหประชาชาติ และโดยแต่ละประเทศเอง เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้ในมาตรา 55 มาตรา 68 ของกฎบัตรฯ บัญญัติให้มี

การจัดตั้งคณะกรรมการขึ้นคณะหนึ่ง เพื่อส่งเสริมสิทธิมนุษยชนขึ้นภายใต้คณะมนตรีเศรษฐกิจและสังคมแห่งสหประชาชาติ ภาระหน้าที่แรกของคณะกรรมการว่าด้วยสิทธิมนุษยชนชุดนี้ คือ การร่างปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน โดยมี Mrs. Eleanor Roosevelt เป็นประธาน และมีกรรมการจากอีก 9 ประเทศ จากทุกทวีปทั่วโลก²⁹

ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนได้รับการรับรองโดยสมาชิกสหประชาชาติในขณะนั้น (จำนวน 48 ประเทศ ไม่มีประเทศใดคัดค้าน แต่มี 8 ประเทศงดออกเสียง) มี 30 ข้อ ครอบคลุมสิทธิทั้ง 2 ประเภท คือ สิทธิทางการเมืองและสิทธิพลเมือง กับสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม และทั่วโลกต้องรออีกเกือบ 20 ปี จนถึงปี 1966 กฎหมายระหว่างประเทศ 2 ฉบับแรก คือ กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง และกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ก็ได้รับการรับรองจากสมาชิก จนกระทั่งถึงปี 1976 กติการะหว่างประเทศทั้งสองฉบับจึงมีผลบังคับใช้ กติกาทั้งสองฉบับถือเป็นหลักประกันทางกฎหมายให้กับปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ในขณะที่สะท้อนการประนีประนอมของความขัดแย้งระหว่างมหาอำนาจจาก 2 ค่าย คือ ค่ายเสรีนิยมที่เห็นว่าสิทธิทางการเมืองและสิทธิพลเมืองเป็นสิทธิมนุษยชนอย่างแท้จริงและมีความสำคัญ ในขณะที่ค่ายสังคมนิยมเห็นว่าสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมเป็นมาตรฐานสิทธิมนุษยชนที่มนุษย์แต่ละคนต้องมี เพื่อความเป็นอยู่ที่ดีและจะต้องได้รับการส่งเสริมและเคารพ

อารัมภบทและมาตรา 1 มาตรา 3 และมาตรา 5 ของกติการะหว่างประเทศทั้งสองฉบับ มีข้อความเหมือนกัน อารัมภบทย้ำเตือนความรับผิดชอบของรัฐภายใต้กฎบัตรสหประชาชาติ ในการส่งเสริมสิทธิมนุษยชน กับย้ำเตือนให้แต่ละปัจเจกตระหนักถึงความรับผิดชอบที่จะส่งเสริมและเคารพสิทธิมนุษยชน กับทั้งยอมรับว่า ความปรารถนาของอิสรชนที่จะมีทั้งเสรีภาพทางการเมืองและสิทธิพลเมือง กับเสรีภาพจากความกลัวและความต้องการได้ ก็ต่อเมื่อเงื่อนไขที่จำเป็นถูกสร้างขึ้นเพื่อให้ทุกคนมีสิทธิทั้งสองประเภท จนกระทั่งถึงต้นปี 2003 มีประเทศจำนวน 149 ประเทศให้สัตยาบันกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง และมี 146 ประเทศให้สัตยาบันกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

ความแตกต่างระหว่างกติการะหว่างประเทศทั้งสองฉบับก็คือ

²⁹ รายละเอียดดูใน Alfredsson, Gudmundur and Eide, Asbjorn (eds), *The Universal Declaration of Human Rights : A Common Standard of Achievement*, Hague, Martinus Nijhoff Publishers, 1999

1. กล่าวกันว่า ในขณะที่ภาษาที่ใช้ในกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางการเมืองและสิทธิพลเมืองมีความชัดเจนและเด็ดขาด แต่ภาษาที่ใช้ในกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ค่อนข้างคลุมเครือ และขาดน้ำหนักในการบังคับใช้

2. สำหรับกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางการเมืองและสิทธิพลเมืองนั้นมีพิธีสารเลือกรับเพิ่มขึ้นอีก 2 ฉบับ พิธีสารเลือกรับ (Optional Protocol to ICCPR) ฉบับแรกให้อำนาจคณะกรรมการสิทธิมนุษยชน (Human Rights Committee) ซึ่งได้รับการจัดตั้งขึ้นภายใต้บทบัญญัติมาตรา 28 ของกติกาฯ สามารถรับและพิจารณาเรื่องร้องเรียนจากปัจเจกแต่ละคนในฐานะเหยื่อของการละเมิดสิทธิมนุษยชนที่ได้รับการรับรองในตัวกติกาฯ ส่วนพิธีสารเลือกรับฉบับที่ 2 ซึ่งได้รับการรับรองเมื่อปี 1989 มีวัตถุประสงค์จัดการลงโทษด้วยการประหารชีวิต สำหรับกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม นั้น หลายประเทศพยายามผลักดันให้มีพิธีสารเลือกรับ แต่ยังไม่ประสบความสำเร็จ

3. ในขณะที่สิทธิที่ระบุไว้ในกติกาฯ ฉบับแรกว่าด้วยสิทธิทางการเมืองและสิทธิพลเมืองมีลักษณะที่รัฐต้องปฏิบัติในทันทีโดยไม่ชักช้า แต่กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม เปิดโอกาสให้รัฐภาคีค่อย ๆ ดำเนินการให้บรรลุเป้าหมายแบบค่อยเป็นค่อยไป มีลักษณะเป็น programmatic คือ เป็นส่วนที่รัฐต้องปฏิบัติ ตามความสามารถทั้งในด้านทรัพยากรและความพร้อมของรัฐนั้น ๆ อย่างไรก็ตามรัฐมีหน้าที่จะต้องดูแลมิให้สิทธิต่าง ๆ ที่ระบุไว้เสื่อมถอยลง

นอกจากกติการะหว่างประเทศทั้งสองฉบับแล้ว สหประชาชาติยังได้รับรองและรับรองภาคีก็ได้ให้สัตยาบันกฎหมายระหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิมนุษยชนทั้งเกี่ยวข้องโดยตรงและมีส่วนเกี่ยวข้องกับสิทธิมนุษยชนหรือกฎหมายว่าด้วยมนุษยธรรมอีกกว่า 100 ฉบับ ฉบับหลัก ๆ ได้แก่

- อนุสัญญาระหว่างประเทศว่าด้วยการจัดการเลือกปฏิบัติทางเชื้อชาติในทุกรูปแบบ (The Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination) ได้รับการรับรองเมื่อเดือนธันวาคม ปี 1965 มีผลบังคับใช้เดือนมกราคม 1969
- อนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก (Convention on the Rights of the Child) ได้รับการรับรองเมื่อเดือนพฤศจิกายน 1989 มีผลบังคับใช้เดือนกันยายน 1990
- อนุสัญญาว่าด้วยการจัดการเลือกปฏิบัติต่อสตรีในทุกรูปแบบ (Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women) ได้รับการรับรองเมื่อเดือนธันวาคม 1979 มีผลบังคับใช้เมื่อเดือนกันยายน 1981
- อนุสัญญาต่อต้านการทรมานและการกระทำที่โหดร้ายทารุณ การปฏิบัติต่ออย่างมิใช่มนุษย์ (Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman and Degrading

Treatment or Punishment) ได้รับการรับรองเมื่อเดือนธันวาคม 1984 และมีผลบังคับใช้
เดือนมิถุนายน 1987

นอกจากนั้น ยังมีกฎหมายระหว่างประเทศที่เกี่ยวข้องกับสิทธิมนุษยชนอีกหลายฉบับ ซึ่งมี
ผลบังคับใช้ในปัจจุบัน เช่น อนุสัญญาเจนีวา ฉบับที่ 1 2 และ 3 อนุสัญญาว่าด้วยการป้องกันและ
การลงโทษอาชญากรรมในการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ อนุสัญญาว่าด้วยสิทธิทางการเมืองของสตรี อนุสัญญา
ว่าด้วยการขจัดความไร้รัฐ อนุสัญญาว่าด้วยสถานะของผู้ลี้ภัย รวมทั้งพิธีสารเลือกรับและอนุสัญญา
ภายใต้องค์กรแรงงานระหว่างประเทศ (ILO) อีกหลายฉบับ

ความเข้าใจเบื้องต้นในแนวคิดและหลักการเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน รวมถึงกรอบกฎหมาย
ระหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิมนุษยชนที่ได้นำเสนอไป จะเป็นพื้นฐานในการทำ ความ / และขยาย
ความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดสิทธิมนุษยชน ในแนวคิดเสรีนิยมและชุมชนนิยมซึ่งจะเสนอในบทต่อไป

บทที่ 2 สิทธิมนุษยชนในแนวคิดเสรีนิยม

สิทธิมนุษยชนที่ได้รับการสถาปนาอย่างเป็นระบบในปัจจุบันและเป็นที่เข้าใจกันอย่างแพร่หลาย จะได้รับอิทธิพลอย่างสูงจากนักปรัชญาและนักทฤษฎีการเมืองตะวันตก ความเสื่อมถอยในอำนาจของศาสนจักรนับแต่ศตวรรษที่ 14-15 การปฏิรูปศาสนาในยุโรป การปฏิวัติทางความคิด โดยเฉพาะปรัชญาทางการเมืองที่ให้อำนาจกับปัจเจกบุคคลเริ่มมีอิทธิพลชัดเจนมากขึ้นในช่วงศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา ในขณะเดียวกัน ยังมีแนวคิดอีกแนวหนึ่งเกิดขึ้น แนวคิดนี้มีได้ปฏิเสธปัจเจก แต่เห็นว่า เสรีภาพของปัจเจกจะได้รับการคุ้มครองก็โดยมอบอำนาจให้กับองค์กรปิตัยปรัชญาการเมืองทั้งสองแนวทางนี้ เกิดขึ้นในช่วงใกล้เคียงกับการก่อเกิดแนวคิดรัฐ-ชาติ ประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกกับรัฐ เสรีภาพของปัจเจกและอำนาจของรัฐและองค์กรปิตัยจึงเป็นหัวใจสำคัญของปรัชญาการเมืองเสรีนิยม ซึ่งอาจกล่าวได้ว่ามีพื้นฐานจากทฤษฎีกฎธรรมชาติ ที่เชื่อในเสรีภาพของปัจเจกในฐานะที่เป็นมนุษย์ที่มีเหตุผล

การศึกษาสิทธิมนุษยชนในแนวคิดเสรีนิยมในบทนี้ ในเบื้องต้นจะนำเสนอเสรีนิยมในความเข้าใจทั่วไปในปัจจุบัน ก่อนที่จะพิจารณาที่มาที่ไปของแนวคิดเสรีนิยมโดยย้อนหลังไปถึงประมาณศตวรรษที่ 17 เมื่อแนวคิดสิทธิธรรมชาติได้รับการขยายความอย่างชัดเจน และมีอิทธิพลถึงแนวคิดสิทธิมนุษยชนที่เป็นอยู่ ในส่วนที่สาม จะได้พิจารณาข้อโต้แย้งระหว่างนักคิดเสรีนิยมที่อาจแบ่งเป็น 2 ค่าย ที่มีพื้นฐานแนวคิดที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะแนวคิดเรื่องเสรีภาพที่เชื่อมโยงกับสิทธิเชิงลบ และแนวคิดเรื่องความเท่าเทียมที่เกี่ยวข้องกับสิทธิเชิงบวก หรืออาจเรียกว่า สิทธิสวัสดิการ (Welfare-Rights) การศึกษาในบทนี้จะลงท้ายด้วยการพิจารณาจุดร่วมของนักคิดในสำนักเสรีนิยมและข้อวิพากษ์วิจารณ์

เสรีนิยม : ความเข้าใจพื้นฐานทั่วไป

ในความเข้าใจพื้นฐานแบบสามัญทั่วไป เสรีนิยม ตามที่นัยยะของศัพท์บ่งบอก ก็คือความเชื่อในความคิดทางการเมืองที่ปัจเจกมีเสรีภาพที่จะไปสู่เป้าหมายของตนเอง ตามแนวทางที่ตนเองเห็นเหมาะสม (โดยไม่กระทบเสรีภาพของผู้อื่น) เสรีนิยมมีหลักการพื้นฐานบางประการที่ยึดถือ คือ

- 1) เสรีภาพของปัจเจก พื้นฐานสำหรับความเชื่อของนักคิดเสรีนิยม ก็คือความสำคัญของปัจเจก และสิทธิหน้าที่ของเขา ปัจเจกแต่ละคนมีความสำคัญ เสรีนิยมเชื่อว่า ประชาชน / ปัจเจกบุคคล จะต้องตัดสินใจด้วยตัวเอง ไม่ใช่รอรับคำสั่ง ประชาชนต้องมีเสรีภาพในการดำเนินชีวิตตามที่ต้องการ โดยการกระทำดังกล่าวจะต้องไม่ไปจำกัดเสรีภาพของคนอื่น ความเชื่อในเสรีภาพของปัจเจกถือเป็นรากฐานของหลักการอื่นๆ เพื่อให้ปัจเจกมีเสรีภาพ

อย่างเต็มที่ เสรีนิยมเรียกร้องความอดกลั้นต่อความเห็น ที่สำคัญคือการอดกลั้นต่อความเห็นที่แตกต่าง และด้วยหลักเสรีภาพของปัจเจกนี้เอง เสรีนิยมเสนอว่ารัฐจะต้องละเว้นจากการแทรกแซงในชีวิตของประชาชน

- 2) หลักกฎหมาย / หลักนิติธรรม (Rule of Law) หลักนิติธรรมคือหลักประกันชุดหนึ่งที่ใช้ป้องกันการใช้อำนาจเกินขอบเขตและไม่ชอบธรรมโดยผู้มีอำนาจ ผู้ที่ถูกกล่าวหาจะต้องสามารถป้องกันตนเอง ต้องถือว่าบริสุทธิ์จนกว่าจะได้รับการพิสูจน์ว่ามีความผิด ผู้พิพากษาต้องมีความเป็นอิสระ ซึ่งหมายถึงว่า รัฐบาลหรือบุคคลอื่นใด จะต้องไม่เข้าไปแทรกแซงในระบบและกระบวนการยุติธรรม ต้องไม่ใช่สองมาตรฐานในกรณีที่เหมือนกัน โดยสรุปก็คือ ในหลักนิติธรรม จะต้องมีความยุติธรรม (Fairness) ในการที่รัฐจะปฏิบัติต่อประชาชน หลักนิติธรรมจะต้องไปด้วยกันกับความเชื่อของนักคิดเสรีนิยมที่ว่า รัฐและรัฐบาลจะต้องทำหน้าที่ให้เป็นไปตามกฎหมายหรือสอดคล้องกับกฎหมาย และหลักการพื้นฐานบางประการที่ดำรงอยู่ ไม่ใช่เปลี่ยนแปลงไปตามที่รัฐต้องการ หลักการเหล่านี้อาจไม่จำเป็นต้องเขียนไว้ในรัฐธรรมนูญเสมอไป
- 3) ความเท่าเทียม ความหมายของความเท่าเทียมในแนวคิดเสรีนิยมคือ การปราศจากการเลือกปฏิบัติ เช่น ในศาลสถิตยุติธรรมจะต้องไม่มีการเลือกปฏิบัติไม่ว่าจะบนพื้นฐานใดๆ ไม่ว่าจะเป็นเชื้อชาติ สีผิว เพศ ภาษา ความเชื่อและสถานะทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง หรือสถานะอื่นใด แต่ความเท่าเทียมไม่ใช่การที่ทุกคนมีทุกอย่างเหมือนกัน ความเท่าเทียมในที่นี้หมายถึงว่า ทุกคนจะต้องได้รับโอกาสที่เท่าเทียมกันในการพัฒนาและปรับปรุงชีวิตของเขา ความเท่าเทียมในแนวคิดเสรีนิยม จึงหมายถึงความเท่าเทียมกันของทุกคนเบื้องหน้ากฎหมายและความเท่าเทียมในโอกาส
- 4) สิทธิมนุษยชนถือเป็นหลักการพื้นฐานหลักที่สำคัญยิ่งอีกประการหนึ่งในแนวคิดเสรีนิยม ซึ่งจะได้ขยายความในส่วนต่อไป การยึดมั่นในสิทธิมนุษยชนมีความเชื่อมโยงกับหลักการอื่นๆ ในแนวคิดเสรีนิยมทั้งหมด
- 5) ทรัพย์สินเอกชนและตลาดเสรี นักคิดเสรีนิยมมองเสรีภาพและสิทธิของปัจเจกครอบคลุมไปถึงเศรษฐกิจ โดยประวัติศาสตร์แนวคิดเสรีนิยม สิทธิในทรัพย์สินเป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับสิทธิและเสรีภาพของปัจเจกอยู่แล้ว หลักการนี้หมายความว่า
 - ประชาชน / เอกชนสามารถถือครองทรัพย์สิน ซึ่งหมายความว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของตนเอง และไม่สามารถตกเป็นของคนอื่นได้ นั่นหมายถึงว่าไม่มีใครจะถูกทำให้ตกเป็นทาส อีสระชนสามารถถือครองทรัพย์สิน แนวคิดนี้ ถือเป็นแนวคิดดั้งเดิมของเสรีนิยม
 - เอกชน / เจ้าของทรัพย์สินสามารถรวมตัวกันได้อย่างสันติ และมีเสรีภาพที่จะซื้อขายแลกเปลี่ยนทรัพย์สิน เสรีนิยมเชื่อว่า รัฐต้องเข้าไปแทรกแซงในตลาดเสรีให้

น้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้ แนวคิดนี้ไปด้วยกันกับความเชื่อว่า ทุกคนมีสิทธิในกิจการทางเศรษฐกิจอย่างเสรี ไม่ว่าจะเป็นการกระทำหรือการตัดสินใจทางเศรษฐกิจอื่นๆ แนวคิดนี้เกี่ยวข้องกับเสรีภาพของปัจเจก เพราะจำเป็นต้องมีการแลกเปลี่ยนความคิดอย่างอิสระ

- นักคิดเสรีนิยมไม่เชื่อว่ารัฐจะดำเนินธุรกิจได้ดี และโดยทั่วไป เสรีนิยมเห็นว่า รัฐไม่ควรเป็นเจ้าของกิจการ เสรีนิยมเห็นว่า วิชาหลักส่วนใหญ่ของรัฐประสบความสำเร็จและขาดประสิทธิภาพ เสรีนิยมเชื่อในการแข่งขันโดยเชื่อว่าการแข่งขันจะประกันการบริการที่ดีและราคาค่าบริการที่สมเหตุสมผล โดยสรุปคือรัฐต้องไม่ผูกขาด

6) เสรีประชาธิปไตย จะว่าไป เสรีประชาธิปไตยไม่ใช่แนวคิดดั้งเดิมหรือคุณค่าหลักในเสรีนิยม แต่ไม่นานมานี้ ประชาธิปไตยกลายเป็นระบบการเมืองระบบเดียวที่เสรีนิยมเชื่อว่าจะทำให้คุณค่าต่างๆ ที่กล่าวไปตอนต้นเป็นไปได้และมีอยู่จริง การเมืองแบบเสรีประชาธิปไตยนั้น จะต้องมีการเลือกตั้งที่เสรีและเป็นธรรม เสมอเสมอ โดยมีพรรคการเมือง/กลุ่มการเมืองมากกว่า 1 พรรค/ 1 กลุ่ม แข่งขันกันในการเลือกตั้ง ระบบการเมืองแบบเสรีประชาธิปไตย จะต้องยึดมั่นในคุณค่าหลัก ๆ ของเสรีนิยม คือ เสรีภาพของปัจเจก สิทธิมนุษยชน ความเท่าเทียมกัน หลักนิติธรรม ทรัพย์สินเอกชนและตลาดเสรี และยังต้องมีการแบ่งแยกอำนาจ ระบบคานาและตรวจสอบอำนาจ

จะเห็นได้ว่า หลักการพื้นฐานทั้งหมดของนักคิดเสรีนิยมที่กล่าวไปตอนต้น เป็นหลักการที่วางอยู่บนแนวคิดปรัชญาการเมืองที่พัฒนามาหลายศตวรรษ โดยเฉพาะนับแต่ศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา การทำความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดเสรีนิยม เพื่อเป็นพื้นฐานและทำความเข้าใจข้อโต้แย้งในปรัชญาการเมืองแนวนี้ อาจทำความเข้าใจให้กับหลักการพื้นฐานของสิทธิมนุษยชนที่นำมาใช้อย่างกว้างขวางในปัจจุบัน คือหลักเสรีภาพและความเท่าเทียมของปัจเจกในความสัมพันธ์กับรัฐ เริ่มต้นตั้งแต่มนุษย์ในภาวะธรรมชาติ กฎธรรมชาติ มนุษย์ก่อนมีสังคม (pre-social) และมนุษย์ในสังคม (social)

ปัจเจก เสรีภาพ และสิทธิมนุษยชน

สิทธิและเสรีภาพในแนวคิดของนักทฤษฎีเสรีนิยมแตกต่างกัน และความแตกต่างในแนวคิดก็มีผลถึงระบบการเมืองและสิทธิมนุษยชนที่แตกต่างกัน ดังจะได้พิจารณาต่อไป เฉพาะส่วนนี้จะพยายามทำความเข้าใจความหมายของเสรีภาพของปัจเจก ผู้ที่ได้ชื่อนำแนวคิดเรื่องเสรีภาพ (แบบสุดโต่ง?) เข้ามาในทฤษฎีปรัชญาการเมืองที่ถือว่าท้าทายทฤษฎีเทวสิทธิในยุคนั้น คือ Thomas

Hobbes ในงานเขียน ชื่อ The Leviathan (1652) มนุษย์สำหรับ Hobbes ยังอยู่ในภาวะธรรมชาติเป็นยุคก่อนสังคม (Pre-social) และในภาวะธรรมชาติ มนุษย์อยู่ร่วมกันด้วยความหวาดกลัว Hobbes มีสมมติฐานเกี่ยวกับมนุษย์และหัวใจของความสัมพันธ์ของมนุษย์ว่า ในภาวะธรรมชาติ มนุษย์ต้องต่อสู้เพื่อความอยู่รอด สภาพธรรมชาติเป็นสภาพแห่งสงครามที่มนุษย์แย่งชิงกันเอง สิทธิของมนุษย์จึงถูกใช้เพื่อและเป็นเกราะป้องกันตนเองเท่านั้น สิทธิของ Hobbes ไม่มีหน้าที่ ยกเว้นในกรณีที่มนุษย์คนหนึ่งสละหรือถ่ายโอนสิทธิของเขาให้กับคนอื่น หน้าที่จึงเกิดขึ้น ก็คือต้องไม่ขัดขวางคน ๆ นั้นในการใช้สิทธิที่ได้รับไป¹

พูดถึง สิทธิธรรมชาติ เขาย้ำว่า “สิทธิธรรมชาติเป็นเสรีภาพที่มนุษย์แต่ละคนมีเพื่อใช้พลังอำนาจของเขาตามที่ต้องการ การปกป้องสิทธิธรรมชาติของเขา นั่นคือชีวิต เป็นสิ่งสำคัญยิ่งและมีอาจล่วงละเมิดได้ ผลก็คือมนุษย์สามารถทำอะไร (ก็) ได้ ด้วยเหตุผลและการตัดสินใจที่เขาเห็นว่าเหมาะสม”² Hobbes เขียนต่อไปว่า “เสรีภาพตามความหมายของถ้อยคำนั้นหมายถึงการไม่มีการขัดขวางจากภายนอก สิ่งขัดขวางดังกล่าวนี้เขาจะเอาอำนาจบางส่วนของมนุษย์ในการทำสิ่งใดตามที่ต้องการ แต่ก็ไม่สามารถขัดขวางคน ๆ นั้นที่จะใช้อำนาจที่เหลืออยู่ในการทำสิ่งที่เหตุผลและการตัดสินใจของเขาจะกำหนดให้เขาทำ”³ ลักษณะที่สำคัญในแนวคิดด้วยเสรีภาพและสิทธิของ Hobbes ก็คือ

- 1) สิทธิเกี่ยวข้องกับเป้าหมายประการหนึ่ง นั่นคือการปกป้องตนเองซึ่งมีอยู่ในฐานะองค์ประกอบสำคัญของคุณค่า (ที่เป็นอิสระ)
- 2) สิทธิธรรมชาติเชื่อมโยงกับปัจเจกซึ่งเป็นเพียงคนเดียวที่จะตัดสินใจว่าจะใช้หนทางใดเพื่อไปสู่เป้าหมายที่ต้องการปกป้อง
- 3) มันเป็นสิทธิของคน ๆ นั้นที่จะทำอะไรก็ได้ที่จะนำไปสู่การปกป้องตนเอง ดังนั้น สิทธิจึงไม่มีข้อจำกัดและไม่จำเป็นต้องคำนึงถึงคนอื่น Hobbes มองสิทธิ ว่าเป็นการใช้ความปรารถนาหรือความต้องการ ไม่ใช่การใช้ความปรารถนาอย่างมีเหตุผลเพื่อเป้าหมายที่มีคุณค่า (ว่าแท้จริงเป้าหมายที่มีคุณค่าของ Hobbes ก็คือการปกป้องตนเอง) ทั้งนี้เพราะสิทธิคือการเกือบจะไม่มีหน้าที่ โดยเฉพาะในภาวะธรรมชาติ เป็นภาวะที่ไม่มีหน้าที่

¹ Micheline R. Ishay, (ed), *The Human rights Reader : Major Political Essays, Speeches, and Document From the Bible to the Present*, New York, Routledge, 1997, p 86 และดู The Leviathan

² เพิ่งอ้าง หน้า 84

³ เพิ่งอ้าง หน้า 85

- 4) หากสิทธิคือเสรีภาพ และเสรีภาพหมายถึงการปราศจากสิ่งขัดขวางใดๆ ดังนั้น สิทธิจำต้องมีเงื่อนไข ซึ่งคือความสามารถที่จะใช้พลังอำนาจ
- 5) หากคน ๆ หนึ่งสามารถเลือกระหว่างการใช้เสรีภาพหรือการละเว้นที่จะใช้ สิทธิก็สามารถยกเว้นได้ อาจโดยการสละหรือการถ่ายโอนไปให้คนอื่น สิทธิธรรมชาติอาจมีได้ 2 แบบ แบบหนึ่งเป็นสิทธิที่ไม่แปลกแยก (inalienable) และเป็นสิทธิที่ไม่อาจสละให้คนอื่นหรือถ่ายโอนได้ นั่นคือสิทธิในการปกป้องตนเอง คือสิทธิในชีวิต ส่วนแบบที่สองนั้นคือสิทธิในการปกครองตนเอง และแบบที่สองนี้สามารถสละได้พร้อมกับสิทธิของผู้อื่นให้กับองค์อธิปัตย์องค์เดียวกัน

ดังนั้นสิทธิและเสรีภาพของ Hobbes จึงเป็นสิทธิและเสรีภาพที่เด็ดขาด (absolute) ไม่มีแม้แต่หน้าที่ และสิทธิและเสรีภาพที่ไม่มีทั้งหน้าที่และข้อจำกัดใดๆ ในภาวะธรรมชาติที่ปัจเจกแต่ละคนมีกิเลส ความต้องการ และความไม่เท่าเทียมกัน เป็นภาวะที่ในที่สุดมนุษย์ที่พระเจ้าสร้างมาให้มีเหตุผลตัดสินใจที่จะทำสัญญาร่วมกัน เรียกว่าสัญญาประชาคม (social contract) สัญญาที่มอบอำนาจทั้งหมดของคนในฐานะปัจเจกให้กับผู้ปกครองหรือองค์อธิปัตย์ที่มีอำนาจสิทธิขาด เอาคืนไม่ได้ เพิกถอนไม่ได้ ยกเว้นอำนาจหรือสิทธิในชีวิตตนเอง การมอบอำนาจให้องค์อธิปัตย์อย่างเด็ดขาดตามที่ Hobbes เสนอนั้น นักทฤษฎีทางการเมืองมองว่า Hobbes สนับสนุนระบบการเมืองแบบอำนาจนิยม

ข้อน่าสังเกตก็คือในแนวคิดของ Hobbes มิได้มีเฉพาะปัจเจก กับรัฐ หรือ ผู้ปกครองเท่านั้น หากแต่มีสังคม คือหน่วยที่ปัจเจกร่วมกันทำสัญญาประชาคม ซึ่ง ชีรยุทธ บุญมี เห็นว่า ประชาสังคม (civil society) ที่เกิดขึ้นพร้อมกับรัฐไม่มีความหมายมากนัก เพราะอำนาจขององค์อธิปัตย์นั้นเด็ดขาด เพิกถอนไม่ได้ และแบ่งแยกไม่ได้⁴

แม้ว่าแนวคิดเรื่องสิทธิและเสรีภาพของ Hobbes จะได้รับการวิพากษ์วิจารณ์จากหลายฝ่าย เช่น Finnis ที่ถึงกับกล่าวว่า “Hobbes ทำให้ความหมายอันทรงคุณค่าของสิทธิหายไป”⁵ แต่คุณูปการของ Hobbes ในเรื่องสิทธิมนุษยชนก็คือ เขาเสนอแนวคิดที่สิทธิเป็นเกราะป้องกันตนเองของมนุษย์ที่ได้ผล ซึ่งในแนวปฏิบัติปัจจุบัน การใช้ภาษาสิทธิถือเป็นภาษาและแนวทางที่ทรงพลังในการปกป้อง (สิทธิของ) ตนเอง ความแตกต่างก็คือ สิทธิ /สิทธิมนุษยชน ในปัจจุบันเป็นสิทธิที่ถูก

⁴ ชีร ยุทธ บุญ มี โลก Modern & Post Modern กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์ อายธาร พิมพ์ครั้งที่ 3 พ.ศ. 2547 หน้า 52

⁵ J. Finnis, *Natural Law and Natural Rights*, Oxford, Oxford University Press, 1980, p. 208

จำกัดด้วยหน้าที่ของเราที่ต้องเคารพลิทธิของผู้อื่น และสิทธิก็ไม่ใช่สิทธิที่เราจะสละหรือถ่ายโอน (ให้กับองค์อธิปัตย์) ได้เหมือนดังที่ Hobbes เขียนไว้ใน The Leviathan แต่เป็นสิทธิที่ทุกคน และคนอื่นมีเท่าเทียมกับเรา

อย่างไรก็ตาม การทำความเข้าใจแนวคิดของ Thomas Hobbes ที่สะท้อนใน The Leviathan อาจต้องทำความเข้าใจบริบทในยุโรปในขณะนั้นด้วย หนังสือเล่มนี้เขียนขึ้น 4 ปี หลังจากสงคราม 30 ปี ตั้งแต่ปี 1618 – 1648 สภาวะที่ Hobbes เห็นคือสภาวะสงคราม ดังนั้นสิ่งที่ Hobbes ต้องการสถาปนาขึ้น คือระบบสันติภาพที่องค์อธิปัตย์มีอำนาจสูงสุด เป็นระบบที่เมื่อปัจเจกมอบอำนาจให้องค์อธิปัตย์ตามพันธสัญญาที่มีต่อกัน (ระหว่างปัจเจก) ระบบนี้ก็จะประกันสิทธิของแต่ละปัจเจก สิทธินั้นคือ สิทธิในชีวิต นั่นคือ สิทธิในความมั่นคงปลอดภัย ดังที่กล่าวมาแล้ว แม้ Hobbes จะไม่ใช่ นักมนุษยนิยม และแนวคิดของ Hobbes เป็นเพียงมาตรฐานขั้นต่ำสำหรับสิ่งที่เราเรียกว่า สิทธิขั้นพื้นฐานแต่ Hobbes ก็เปิดประตูสู่การถกเถียงในเรื่องสิทธิมนุษยชนในทฤษฎีเสรีนิยม และนำไปสู่สิทธิที่ภายหลังเรียกว่า สิทธิรุ่นแรก คือ สิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง

แม้มีการกล่าวว่า Hobbes ได้เสนอแนวคิดที่นำไปสู่สิทธิมนุษยชน แต่สิทธิมนุษยชนที่ยอมรับกันในปัจจุบันจะได้รับอิทธิพลจาก John Locke มากกว่า งานชิ้นสำคัญของเขา The Second Treatises of the Government (1690) ถือเป็นงานที่เป็นการวางพื้นฐานความเข้าใจเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน เสรีนิยมเป็นอย่างดี

เช่นเดียวกับ Hobbes Locke เชื่อว่า ก่อนจะมีรัฐ (pre – social) มนุษย์อยู่ในภาวะธรรมชาติ (state of nature) แต่ภาวะธรรมชาติของ Locke นั้น มีกฎธรรมชาติ (law of nature) ซึ่งเป็นกฎของเหตุผลที่ควบคุมปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์ เป็นสภาพที่มีระเบียบแบบแผน มีสันติภาพ (ไม่ใช่ภาวะแห่งสงครามดังที่ Hobbes อ้าง) กฎแห่งเหตุผลมีว่ามนุษย์ต้องเคารพเสรีภาพ และไม่ก้าวล่วงสิทธิของผู้อื่น หากมีการทำผิดกฎกติกาจะมีการลงโทษผู้ละเมิด โดยผู้มีอำนาจลงโทษ คือสมาชิกในสังคมเอง⁶

กฎธรรมชาติหรือกฎแห่งเหตุผลที่ Locke ว่า ดำรงอยู่ได้ด้วยเหตุที่ว่ามนุษย์เกิดมามีเหตุผล เหตุผลเป็นสิ่งที่ให้มนุษย์กระทำในสิ่งที่ถูกต้อง ตัดสินใจเอง เลือกได้เอง โดยคำนึงถึงหลักการและไม่มีใครบังคับ มนุษย์เกิดมาอิสระซึ่งกันและกัน อิสระภาพ และเสรีภาพ เป็นสิทธิมูลฐานของมนุษย์

⁶ The Second Treatises of the State of Nature, excerpt ใน Micheline R. Ishay, อ้างแล้ว, หน้า 94 ข้อ 7

และสิทธินี้เกิดจากความเป็นผู้มีเหตุผลของมนุษย์ และอิสระเช่นเดียวกัน⁷ สำหรับ Locke ในสภาพธรรมชาติ มนุษย์มีสิทธิ 3 ประการ ซึ่งปัจเจกไม่มอบให้ใคร คือ สิทธิในชีวิต เสรีภาพ และ ทรัพย์สิน⁸

แม้ Locke จะเชื่อในเหตุผลของมนุษย์ แต่เขากล่าวว่าสภาพธรรมชาติขาดความสมบูรณ์ เพราะมนุษย์อาจเข้าข้างตัวเองเพราะผลประโยชน์ เมื่อเกิดความขัดแย้งขาดฝ่ายที่สามเป็นผู้ตัดสิน และมนุษย์อาจใช้อำนาจแก่กัน ฝ่ายที่เสียหายอาจไม่เข้มแข็งพอที่จะจัดการให้มีการลงโทษตามความยุติธรรม ดังนั้นเพื่อคุ้มครองสิทธิทั้ง 3 ประการ มนุษย์จึงยอมละสภาพธรรมชาติ และก่อตั้งสังคมการเมืองขึ้น สังคมนี้นี้ตั้งขึ้นด้วยความยินยอมของสมาชิก ซึ่งหมายถึงการจัดตั้งรัฐบาล เป็นการกระทำโดยความยินยอมของประชาชน แต่ประชาชนไม่ได้มอบอำนาจทั้งหมดให้รัฐบาล กฎธรรมชาติยังคงใช้บังคับอยู่ “กฎแห่งธรรมชาติซึ่งรับรองเสรีภาพและทรัพย์สินมีมาก่อนรัฐบาล รัฐบาลต้องเคารพกฎแห่งธรรมชาตินั้น รัฐบาลของ Locke จึงมีอำนาจภายในตนเอง และไม่มีลักษณะเบ็ดเสร็จ...ในทฤษฎีของ Locke รัฐบาลมีขึ้น กฎหมายมีขึ้น เพื่อส่งเสริมขยายเสรีภาพ ไม่ใช่ทำลายหรือกีดขวางเสรีภาพ อำนาจทางการเมือง (authority) สนับสนุนอิสรภาพ (freedom)”⁹ ในทฤษฎีของ Locke การรักษาสิทธิธรรมชาติของมนุษย์คือชีวิต เสรีภาพและทรัพย์สิน เป็นหน้าที่ของรัฐและรัฐบาล รัฐมีอำนาจจำกัดไม่เข้าไปเกี่ยวข้องแทรกแซงในกิจการของปัจเจก

กล่าวกันว่า Locke เขียน The Two Treatises ขึ้นเพื่อสนับสนุนการต่อสู้กับอำนาจของกษัตริย์ของขุนนางในอังกฤษ ในช่วงปลายศตวรรษที่ 17 สิทธิในชีวิตและเสรีภาพซึ่งเป็นสิทธิ 2 ประการแรกที่ Locke กล่าวถึง ได้รับการระบุไว้ใน Habeas Corpus Act ในปี 1676 กฎหมายฉบับนี้เป็นกฎหมายลายลักษณ์อักษรฉบับสำคัญของอังกฤษ ที่บัญญัติขึ้นเพื่อแก้ไขการละเมิดสิทธิเสรีภาพส่วนบุคคลที่กระทำโดยรัฐ และในอีก 10 ปีต่อมา English Bill of Rights (1689) ก็ได้รับการประกาศ กฎหมายฉบับนี้เป็นผลจากการต่อสู้ช่วงชิงอำนาจระหว่างกษัตริย์อังกฤษกับรัฐสภา บัญญัติสิทธิเสรีภาพจากการคุกคามโดยรัฐบาลที่ไม่ชอบธรรมและอย่างไม่ชอบธรรม นอกจากงานดังกล่าวนี้จะยืนยันสิทธิในกฎหมาย 2 ฉบับดังกล่าวแล้ว ยังเป็นแนวคิดที่สะท้อนในเอกสารสำคัญ

⁷ John Locke, Two Treatises of Government, อ้างใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ลัทธิเศรษฐกิจการเมือง กรุงเทพฯ ไทยวัฒนาพานิช พิมพ์ครั้งที่ 2 2526 หน้า 13

⁸ Micheline R. Ishay, อ้างแล้ว หน้า xxi

⁹ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา อ้างแล้ว หน้า 16

อีก 2 ฉบับ คือ คำประกาศอิสรภาพของอเมริกา (1776) และคำประกาศสิทธิของมนุษย์และของพลเมือง (ของฝรั่งเศส) (1789)

ดูเหมือนแนวคิดเรื่องสิทธิของ Locke ที่มีข้อโต้แย้งมากคือสิทธิในทรัพย์สิน “เมื่อมนุษย์ใช้แรงงานของเขาผสมผสานกับธรรมชาติที่พระเจ้าให้มาทำให้เกิดสิ่งใหม่ สิ่งนั้นควรเป็นสมบัติของเขาแต่ผู้เดียว.....สิทธิที่จะเป็นเจ้าของทรัพย์สินจึงเป็นสิทธิพื้นฐานตามธรรมชาติของมนุษย์แต่ละคน”¹⁰ ข้อสรุปคือ มนุษย์แต่ละคนมีสิทธิเป็นเจ้าของทรัพย์สินส่วนตัวได้ ความคิดนี้สนับสนุนหลักการสิทธิส่วนบุคคล (private property) ที่นักทฤษฎีเสรีนิยมยึดถือและมีการโต้แย้งจากหลายฝ่าย ทั้งสังคมนิยมและชุมชนนิยม

หากแนวคิดของ Locke โดยเฉพาะเรื่องสิทธิในชีวิตและเสรีภาพได้รับการนำมาขยายจากนักทฤษฎีหลายคนไม่ว่าจะเป็น Jean Jacques Rousseau, Tom Paine และนักคิดคนอื่น ๆ และแนวคิดเรื่องสิทธิในทรัพย์สินแม้จะมีข้อวิพากษ์วิจารณ์ต่อมา ถูกนำมาพัฒนาอย่างเป็นลำดับขั้นโดย Adam Smith และนักเศรษฐศาสตร์เสรีนิยมอีกหลายคน แต่แนวคิดสิทธิธรรมชาติได้รับการโต้แย้งจากนักทฤษฎีหลายคน เช่น Jeremy Bentham และ John Stuart Mill ทั้งสองคนถูกจัดในกลุ่มนักคิดเสรีนิยมแบบประโยชน์นิยม (utilitarian) โดย Bentham ปฏิเสธสิทธิธรรมชาติและสถานะธรรมชาติของ Locke และคนอื่น ๆ และเสนอหลักการแห่งประโยชน์นิยมแทน และแม้ Bentham จะสนับสนุนแนวคิดเสรีภาพของปัจเจกว่าเป็นสิ่งสำคัญ แต่คำอธิบายเสรีภาพของ Bentham ต่างกับของ Locke อย่างสิ้นเชิง เพราะสำหรับ Bentham เมื่อมนุษย์มีเสรีภาพก็จะหาประโยชน์และความสุขให้ตัวเองได้เต็มที่ ข้อเสนอจาก Bentham ที่เป็นที่รู้จัก คือ “การกระทำที่ดีที่สุดคือการกระทำที่ก่อให้เกิดความสุขมากที่สุดของคนจำนวนมากที่สุด”

สำหรับ Mill นั้น ถูกตั้งคำถามว่าเป็นประโยชน์นิยมตัวจริงหรือไม่ เพราะดูเหมือน Mill จะตีความประโยชน์นิยมใหม่ ในแง่ที่ว่าหลักแห่งประโยชน์นิยม “ไม่ได้อยู่บนพื้นฐานของความพอใจธรรมดา แต่ความพอใจมีคุณค่าแตกต่างกัน ความพอใจสูงสุดคือการส่งเสริมศักดิ์ศรีของมนุษย์และการส่งเสริมศักดิ์ศรี / เกียรติของมนุษย์ที่สำคัญที่สุด คือการให้มีเสรีภาพ”¹¹ สำหรับ Mill เสรีภาพจึงเป็นเป้าหมายในตัวเอง ไม่ใช่วิธีการไปสู่เป้าหมายตามแนวคิดของ Bentham และสิ่งนี้นับเป็นคุณูปการของ Mill อีกประการหนึ่งนอกจากการสนับสนุนเสรีภาพของปัจเจกแล้ว Mill เสนอว่า

¹⁰ จักรทิพย์ นาคสุภา, อ้างแล้ว หน้า 13

¹¹ เรียบเรียงจาก จักรทิพย์ นาคสุภา เฟื่องอ้าง หน้า 48-55 และ Michael Freedman, *Rights*, Delhi, World View, 1998, p. 19

การจำกัดเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและเสรีภาพอื่น ๆ ของปัจเจกด้วยอำนาจควรกระทำได้ เฉพาะเพื่อคุ้มครองตัวมนุษย์เองเท่านั้น และการแทรกแซงโดยรัฐควรมีข้อจำกัด

นักคิดอีกคนหนึ่งที่เชื่อในเสรีภาพ และถือว่าเสรีภาพเป็นสิทธิธรรมชาติ คือ Jean Jacques Rousseau ในหนังสือ The Social Contract (1762) ของเขา เขาเริ่มต้นด้วยประโยคที่ว่า “มนุษย์เกิดมามีเสรี แต่ทุกหนทุกแห่งเขาอยู่ในพันธนาการ”¹² แม้ Rousseau จะเชื่อในเสรีภาพของมนุษย์เช่นเดียวกับ Locke แต่ Rousseau เรียกร้องความเท่าเทียม (equality) ด้วย Rousseau ได้แย้งใน Discourse on the Origin of Inequality ว่า “ความด้อยและความเมตตากฎาตามธรรมชาติของมนุษย์ถูกทำให้บิดเบี้ยว พิการ โดยวัฒนธรรมปัจจุบัน โดยเฉพาะโดยสถาบันทางสังคมและการเมืองที่ประดิษฐ์ขึ้นบนความไม่เท่าเทียมในทรัพย์สิน ความมั่งคั่งและอำนาจ”¹³

ดังนั้น ในหนังสือ The Social Contract (สัญญาประชาคม) Rousseau ซึ่งยืนยันว่าโดยธรรมชาติมนุษย์มีเสรีภาพแต่ยอมรับอำนาจเป็นทางการ (authority) ของสังคม ทฤษฎีสัญญาประชาคมของ Rousseau กล่าวถึงการจัดตั้งชุมชนการเมืองซึ่งปัจเจกร่วมทำสัญญากันตั้งขึ้นมา โดยมีเป้าหมายที่การช่วยทำให้มนุษย์ทำให้คุณค่าธรรมชาติของเขาใช้ได้อย่างสมบูรณ์ และใช้สิทธิพื้นฐานในเสรีภาพของปัจเจก ในขณะที่อำนาจขององค์อธิปัตย์มีอยู่อย่างแท้จริงภายใต้สัญญาและต้องได้รับการเคารพ เนื่องจากอำนาจนั้นอยู่บนพื้นฐานของความยินยอมของประชาชน แต่อำนาจสูงสุดนั้น ก็ยอมรับในเสรีภาพและความเท่าเทียมที่ทุกคนมี และด้วยวิธีการอย่างนี้ พันธนาการแห่งการกดขี่ทางการเมืองอันไม่เป็นธรรมก็จะถูกขจัดออกไป

หากพิจารณาแนวคิดของ Locke จะเห็นว่า เน้นที่เสรีภาพในความเชื่อ / ความคิด และความอดกลั้น (ของรัฐ) และมีแนวโน้มจะคิดในแง่ของปัจเจก เสรีนิยมของ Rousseau ดูเหมือนจะเน้นที่ความเท่าเทียม ในลักษณะที่ค่อนข้างรวมหมู่ (collectivist) แม้ว่าจะยังคงยืนยันว่าปัจเจกเป็นหน่วยพื้นฐานสำหรับเหตุผลทางการเมือง

สาระของสิทธิมนุษยชนในกฎธรรมชาติที่นักคิดเสรีนิยมคลาสสิกให้ความสำคัญอย่างสูง คือ เสรีภาพ แม้ Rousseau จะกล่าวถึงความไม่เท่าเทียม แต่ดูเหมือนเขาจะไม่ได้เสนอแนวทางที่ชัดเจน

¹² The Social Contract, Excerpt ใน Patrick Hayden, *The Philosophy of Human Rights*, St. Paul, Paragon House, 2001, p. 81

¹³ เพิ่งอ้าง หน้า 80

เจนไปกว่าการที่ปัจเจกมาทำข้อตกลงสัญญากัน แนวคิดในสัญญาประชาคมมีลักษณะเป็นการให้ความสำคัญกับสังคม / ชุมชนมากกว่าการเสนอแนวทางเพื่อสร้างความเท่าเทียม

จะเห็นว่ามนุษย์ในภาวะธรรมชาติ และ สิทธิธรรมชาติถูกมองและนำเสนอในลักษณะที่แตกต่างกัน ที่เห็นได้ชัด คือระหว่าง Thomas Hobbes และ John Locke กับนักคิดเสรีนิยมรุ่นต่อมา ในขณะเดียวกัน เสรีนิยมก็ยังมองเสรีภาพแตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาลงไป สามารถแบ่งได้เป็น 2 สาย ตามความเข้าใจ และการให้ความหมายกับเสรีภาพ (Liberty)

ประเภทแรกนำโดย John Locke ที่เน้นว่าอันตรายของเสรีภาพมาจากอำนาจของรัฐและเรียกร้องให้จำกัดบทบาทของรัฐและสิทธิ / เสรีภาพของประชาชน เช่น สิทธิที่จะมีหมายจับ (เมื่อจะต้องถูกจับกุม) สังคม และประชาสังคมมีบทบาทในการคานอำนาจกับรัฐ นักทฤษฎีที่อยู่ในแนวเดียวกับ Locke อาจได้แก่นักปฏิวัติฝรั่งเศส Baron de Montesquieu, Benjamin Constant, Wilhelm Von Humboldt และนักทฤษฎีเสรีนิยมสมัยใหม่ เช่น Joel Feinberg และ Robert Nozick

ประเภทที่สองนำโดย Rousseau โดยมีนักทฤษฎีรุ่นใหม่เช่น John Rawls, T.H.Green, Ronald Dworkin ซึ่งอยู่ในกลุ่ม egalitarian นำความคิดมาตีความหมายต่อและเสนอแนวทางที่เสรีภาพ ความเท่าเทียมไปด้วยกัน นักทฤษฎีกลุ่มนี้เห็นว่า อันตรายของเสรีภาพมาจากสังคมที่การจัดสรรแบ่งปันผลประโยชน์ไม่เท่าเทียมและไม่ยุติธรรม สำหรับนักคิดกลุ่มนี้ ผู้คนที่ตกอยู่ในความยากจน ไม่อาจเป็นอิสระได้ หรือผู้ที่ต้องทนทุกข์จากโครงสร้างสังคมที่เอื้อประโยชน์แก่บางคน / บางกลุ่มเหนือคนอื่น ก็ไม่อาจเป็นอิสระได้เช่นกัน ดังนั้น จึงน่าจะเป็นเรื่องเหลวไหล ที่จะกำหนดโครงสร้างทางการเมืองที่พยายามทุกอย่างให้ทุกคนมีเสรีภาพเพื่อสร้างความพอใจให้กับคนที่ชอบ ในเมื่อความชอบหรือความพอใจมีผลมาจากโครงสร้างทางสังคมและอาจจะคดโกง บิดเบือน อันมีแต่จะทำให้เกิดความเสียหายต่อการบรรลุความเป็นอิสระของปัจเจก การแก้ไขจึงไม่ใช่การจำกัดบทบาทของรัฐแต่ต้องให้รัฐกระทำการ และเป็นรัฐที่สะท้อนและดำเนินการตามความต้องการของประชาชน เป็นรัฐที่พยายามยุติความยากจน และประกันโอกาสที่เท่าเทียมกันสำหรับทุกคน

Rawls ซึ่งเป็นนักทฤษฎีร่วมสมัยที่เสนอแนวคิดเกี่ยวกับความเท่าเทียม และถูกจัดว่าเป็นนักคิดเสรีนิยมสายเดียวกับ Rousseau แต่ยังคงอยู่บนพื้นฐานของเสรีภาพของปัจเจก (ซึ่งทำให้ความเท่าเทียมนั้นต่างจากความเท่าเทียมของนักสังคมนิยมที่ดูเหมือนปัจเจกจะมีตัวตนน้อยลงและเสรีภาพไม่ได้สำคัญมากนัก) ยกเอาแนวคิด Social Contract มาโต้แย้งว่าควรจะใช้กับธรรมชาติของความยุติธรรม (Nature of justice) มากกว่าจะใช้กับธรรมชาติของอำนาจอันชอบธรรมของรัฐเหนือประชาชน ดังที่นักคิดยุคคลาสสิกเสนอ

Rawls เชื่อว่า วิธีคิดแบบสัญญาเกี่ยวกับความยุติธรรมให้หนทางกับเราในการชี้ให้ชัดเจนไปถึงธรรมชาติของความยุติธรรมเพื่อกำหนดว่านโยบายหรือกฎหมายอะไรที่รัฐจะดำเนินการนโยบายและกฎหมายที่เหมาะสมที่จะตอบสนองต่อการอ้างสิทธิทางศีลธรรมของแต่ละคน ในแนวทางที่เชื่อโดยสัญญาสัญญาว่าเป็นการเรียกร้องด้วยและเพื่อความยุติธรรม¹⁴ Rawls เสนอทฤษฎี “ความเป็นธรรมคือความถูกต้อง - Justice as fairness” บนหลักการ 2 ประการ คือ

- 1) แต่ละคนจะต้องมีสิทธิที่เท่าเทียมกันในเสรีภาพที่กว้างขวางที่สุด ที่สอดคล้องกับเสรีภาพที่ผู้อื่นมี
- 2) ความไม่เท่าเทียมกันทางเศรษฐกิจและสังคม จะต้องได้รับการแก้ไขเพื่อที่ว่ามันจะ ก) เกิดประโยชน์กับทุกคน และโดยเฉพาะการเป็นประโยชน์กับกลุ่มคนยากจน ที่สุด และ ข) ตำแหน่งทางการเมืองในรัฐบาลเปิดให้กับทุกคน

ความเป็นธรรมที่ถือเป็นความถูกต้องหรือความยุติธรรมในความหมายของ Rawls ก็คือการที่สังคมมีความเท่าเทียม การที่ความไม่เท่าเทียมได้รับการแก้ไข และการที่โอกาสเปิดให้ทุกคนอย่างเสมอภาคกัน

งานของ Rawls ลงท้ายด้วยทฤษฎีสถิติของปัจเจก ซึ่งต่างจากงานของ Norzick (ที่ให้ความสำคัญกับสิทธิและไปไกลถึงขนาดทำให้รัฐต้องอยู่ในภาวะป้องกันตนเองอย่างถาวร ทฤษฎีของ Norzick เป็นเรื่องของช่องว่างที่ปัจเจกเหลือให้สังคม ทฤษฎีว่าด้วยความยุติธรรม (justice as fairness) ในเบื้องต้น เป็นทฤษฎีที่วางหลักการสำหรับโครงสร้างของสังคม สำหรับความร่วมมือทางสังคม ความยุติธรรมคือความเสมอภาค สิทธิถูกใช้เพื่อบรรลุหลักการของความร่วมมือที่พลเมืองอาจยอมรับ เมื่อแต่ละคนมีส่วนในฐานะบุคคลที่มีศีลธรรม (moral person) ทฤษฎีหลักของ Rawls ไม่ใช่เริ่มต้นที่สิทธิแต่ลงท้ายด้วยสิทธิซึ่งรัฐจะต้องเข้ามามีบทบาทในการสร้างความยุติธรรมและความเป็นธรรมให้เกิดขึ้น รัฐในทฤษฎีของ Rawls จะเป็นรัฐที่มีบทบาทสูงและจะเป็นรัฐสวัสดิการหลายๆ

การ “บินโอบ” แนวคิดของนักคิดสำนักเสรีนิยมจาก Hobbes ถึง Rawls เห็นความแตกต่างกันมากบ้างน้อยบ้าง แต่ดูเหมือนทุกคนและแต่ละคนจะยึดมั่นในหลักการ 5 ประการ คือ

- 1) ยึดมั่นในความคิดที่ว่าคน / ประชาชนในสังคมการเมืองต้องเป็นอิสระ แม้ความคิดเรื่องเสรีภาพ / อิสระภาพจะต่างกันหลายทาง ตั้งแต่มีความเป็นปัจเจกสูงมาก (จนถึงสุดโต่งอย่าง Hobbes) บ้างก็สนับสนุนกรรมสิทธิ์ร่วม

¹⁴ Jean Hampton, *Political Philosophy*, Boulder, Westview Press, 1997, p. 136

- 2) ยึดมั่นในความเท่าเทียมกันของคน / ประชาชนในสังคมการเมือง ซึ่งนักคิดสำนักนี้ก็ให้ความเข้าใจเรื่องความเท่าเทียมหลากหลาย ตั้งแต่การปฏิเสธการตกอยู่ใต้การบังคับโดยธรรมชาติ ไปถึงการยืนยันความเท่าเทียมที่เป็นกระบวนการเพื่อให้ทุกคนได้มาซึ่งความเท่าเทียมกันในทางเศรษฐกิจ
- 3) ยึดมั่นในความคิดที่ว่า บทบาทของรัฐต้องถูกกำหนดในลักษณะที่จะส่งเสริมเสรีภาพและความเท่าเทียม (ตามที่แต่ละทฤษฎีให้ความหมาย) ซึ่งบทบาทของรัฐมีตั้งแต่มีอย่างจำกัด จนถึงการแสดงบทบาทอย่างกว้างขวาง อย่างไรก็ตาม นักคิดเสรีนิยมก็ยังเห็นพ้องกันว่า
 - รัฐมีโอกาสประกันเสรีภาพและความเสมอภาคของพลเมืองได้ดีที่สุดก็เมื่อเป็นรัฐประชาธิปไตย
 - รัฐสามารถระกันเสรีภาพได้ก็เพียงดำเนินนโยบายที่มุ่งที่การลดกลั่นและให้เสรีภาพทางความคิดแก่พลเมืองทุกคน
 - รัฐต้องถอยห่างจากการวางแผนชีวิตสำหรับตนเองของปัจเจก รวมถึงความคิดเกี่ยวกับประโยชน์ (good)
- 4) สังคมการเมืองจะต้องได้รับการสนับสนุน / ตอบรับ โดยปัจเจกที่อาศัยอยู่ภายใน หากสังคมนั้นจะเป็นสังคมที่ชอบธรรม
- 5) เหตุผลเป็นเครื่องมือที่รัฐที่เป็นเสรีใช้ปกครอง ไม่ว่าประชาชนจะมอง / ถือศาสนา จริยธรรม อภิปรัชญา ฯลฯ อย่างไร แต่ละคนจะต้องปฏิบัติ / ทำความตกลงกันด้วยข้อโต้แย้งและทัศนคติที่อยู่บนเหตุผล

เสรีภาพกับความเท่าเทียม : สิทธิเชิงลบกับสิทธิเชิงบวก

สองหลักการสำคัญที่เสรีนิยมยึดถือนำไปสู่การสนองตอบต่อสิทธิแตกต่างกัน ซึ่งในที่นี้เรียกว่าเสรีนิยมคลาสสิกและเสรีนิยมสวัสดิการ เสรีนิยมคลาสสิก หรือรูปแบบในปัจจุบัน คือ Libertarianism ยืนยันว่า สิทธิทุกอย่างที่ปัจเจกมี มีคุณลักษณะเป็นสิทธิเชิงลบ ในขณะที่เสรีนิยมสวัสดิการ (welfare liberalism) สามารถอ้างสิทธิเชิงบวกอย่างกว้างขวางต่อผู้อื่น การอ้างสิทธิเชิงบวกเหล่านั้นก็สำคัญเท่า ๆ กัน ทั้งนี้ไม่ใช่เพียงบนพื้นฐานทางจริยธรรมเท่านั้น แต่บนพื้นฐานของความสมเหตุสมผลด้วย นั่นหมายถึงว่า ไม่ว่าเราจะมีเหตุผลใดที่จะยอมรับว่าปัจเจกไม่ควรถูกแทรกแซง เหตุผลนั้นก็อาจนำมาใช้เพื่อว่าปัจเจกจะมีสิทธิในความช่วยเหลือจากผู้อื่น หากมีความจำเป็น (need) ที่ทำให้การอ้างในการที่จะไม่ถูกแทรกแซงฟังขึ้น ความจำเป็นก็มีอยู่เช่นกันที่จะให้สิทธิในการที่จะได้รับเงื่อนไขที่จำเป็นเพื่อชีวิตที่น่าพึงพอใจ หรือหากมีการอ้างว่าปัจเจกอาจทำสัญญาตนเองใน

บริบทที่เหมาะสม เพื่อเคารพเสรีภาพซึ่งกันและกัน ปังเจกเหล่านี้นักอาจทำสัญญาทำนองเดียวกัน เพื่อประกันซึ่งกันและกัน เพื่อจะได้รับสวัสดิการระดับหนึ่ง

ปังเจกจะต้องไม่ถูกแทรกแซงจากผู้อื่น หรืออีกนัยหนึ่ง บุคคลต้องมีพื้นที่ทางศีลธรรม (moral space) เพื่อที่จะดำเนินไปสู่แบบแผน / เป้าหมายของตนเอง หากก่อนหน้านี้การยืนยันว่า สิทธิขั้นพื้นฐานควรจะเข้าใจในในลักษณะสิทธิเชิงลบ หรือสิทธิในเสรีภาพจะรับฟังได้ แต่ปังเจกมีความต้องการมากกว่าเสรีภาพเพื่อที่จะมีชีวิตที่พึงพอใจ เงื่อนไขของมาตรฐานขั้นต่ำของความเป็นอยู่ที่ดีก็จำเป็นเช่นกัน เงื่อนไขนั้นขึ้นอยู่กับกรณีหนทางที่จะเข้าถึงปัจจัยทางเศรษฐกิจ “บุคคล” ไม่สามารถที่จะใช้ศักยภาพของมนุษย์ อันเป็นสิ่งที่สิทธิในเสรีภาพตั้งใจจะปกป้อง หรือยังคงเป็นมนุษย์อยู่ได้ หากความต้องการพื้นฐานของชีวิตไม่ได้รับการตอบสนอง และหากว่าคนคนนั้นไม่อยู่ในฐานะที่จะทำได้ด้วยตัวเอง ก็เป็นเรื่องสมเหตุสมผลที่ว่าเขามีสิทธิในฐานะมนุษย์คนหนึ่ง ที่จะได้รับความช่วยเหลือจากผู้อื่นเพื่อให้ความต้องการได้รับการตอบสนอง”¹⁵

หลายคนคงยังจดจำสิ่งที่ประธานาธิบดี Roosevelt กล่าวในปี 1941 ได้ที่ว่าจะมีประโยชน์อะไรที่จะช่วยให้คนพ้นจากการทำทารุณกรรม เพียงเพื่อจะปล่อยให้เขาตายด้วยความอดอยาก คนที่มีความต้องการไม่สามารถเป็นคนที่มีเสรีภาพได้ สิทธิจะบรรลุได้ต้องมีเสรีภาพและการสนองความต้องการ ถึงจุดนี้เรามาดูถึงแนวคิดเรื่องหลักการแบ่งแยกไม่ได้ของสิทธิทั้ง 2 ประเภท คือสิทธิทางการเมืองและสิทธิพลเมือง – สิทธิเชิงลบในแนวคิดเสรีนิยมคลาสสิก และสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม – สิทธิเชิงบวกในแนวคิดเสรีนิยมสวัสดิการ

แต่ความแตกต่างระหว่างเสรีนิยมคลาสสิกและเสรีนิยมสวัสดิการมักจะถูกให้คุณลักษณะที่คลาดเคลื่อน เนื่องจากพิจารณาเพียงจากคำถามที่ว่า ความต้องการอะไร หรือหากจะกว้างไปกว่าหน้านั้นก็จะเป็น ผลประโยชน์อะไร ที่จะต้องได้รับการปกป้องด้วยการให้สิทธิ เสรีนิยมคลาสสิกยืนยันว่าบุคคลต้องมีความมั่นคงปลอดภัยในตนเองและทรัพย์สิน ลักษณะนี้ทำให้เราหวงคิดถึงทฤษฎีที่คุ้นเคยของ Locke ที่ว่าด้วยสิทธิในชีวิต เสรีภาพและทรัพย์สิน ไม่มีใครที่จะ “บุกรุก” เข้าไปในการบรรลุสิทธิดังกล่าว เนื่องจากการ “บุกรุก” คือการแทรกแซง

เสรีนิยมสวัสดิการเห็นพ้องกับเสรีนิยมคลาสสิกว่าปังเจกมีสิทธิที่จะไม่ต้องถูกแทรกแซง แต่ก็เห็นว่า การไม่แทรกแซงอาจไม่ช่วยทำให้สิทธิ/ผลประโยชน์ของบางคนเกิดขึ้น เช่น พุดถึงเสรีภาพในการใช้ทรัพย์สินของคนใดคนหนึ่งโดยปราศจากการเหนี่ยวรั้ง เสรีภาพเช่นนี้อาจมีคุณค่าเพียงเล็กน้อยสำหรับขบวนการที่ไม่มีทรัพย์สิน ความต้องการที่สำคัญของเขา คือ การได้มาซึ่งปัจจัย/

¹⁵ D.D. Raphael, Human Rights, Old and New, in D.D. Raphael (ed) Political Theory and the Rights of Man, Bloomington, Indiana University Press, 1967, p.364

สิ่งของ การอ้างสิทธิในชีวิต อาจฟังดูไร้แก่นสารสำหรับคนที่ไม่มีหนทางที่จะซื้อขายที่จำเป็นเพื่อการมีชีวิตอยู่ ในแง่หนึ่ง เสรีนิยมสวัสดิการก็ดูเหมือนกำลังสานต่อโครงการที่ยังไม่เสร็จสิ้นของเสรีนิยมคลาสสิก ดังนั้นแทนที่จะมุ่งความสนใจไปที่การเลือกประเภทของความต้องการของมนุษย์ สิ่งที่ต้องเข้าใจก็คือว่า ความต้องการทุกอย่างมีคุณค่าที่จะเป็นที่ต้องการ ซึ่งหมายความว่าทุกความต้องการสามารถทำให้เกิดสิทธิ เสรีภาพจึงไม่ใช่คุณค่าเพียงอย่างเดียว แต่การรักษาสุขภาพ ที่อยู่อาศัย การมีงานทำ การศึกษา การพักผ่อน ฯลฯ ล้วนมีความสำคัญ ดังนั้นหากมีสิทธิในเสรีภาพ ก็มีสิทธิในสวัสดิการเช่นเดียวกัน

แต่ความแตกต่างระหว่างเสรีนิยมคลาสสิกกับเสรีนิยมสวัสดิการไม่ได้อยู่ที่ว่าสิทธิ หรือผลประโยชน์อะไรควรค่าแก่การปกป้อง หากอยู่ที่ว่าจะปกป้องด้วยวิธีใด เสรีนิยมคลาสสิกรับรองสิทธิในเงื่อนไขที่จำเป็น เพื่อบรรลุสิ่งที่ให้คุณค่า ในขณะที่เสรีนิยมสวัสดิการให้ความสำคัญกับการหาเงื่อนไขที่เพียงพอ เพื่อให้ไปถึง เสรีนิยมคลาสสิกไม่ได้มองไม่เห็นในส่วนนี้ แต่ไม่ได้ให้ความสำคัญเพียงพอ

มีความเชื่อกันโดยทั่วไปโดยเฉพาะในบรรดานักคิดเสรีนิยมคลาสสิกว่าการอ้างเสรีภาพสามารถให้ได้ง่ายกว่าอีกหลายสิ่งหลายอย่างที่ปัจเจกต้องการ ไม่เพียงแต่เท่านั้น ยังย้ำว่าเสรีภาพมีความเฉพาะในบรรดาสิ่งที่มนุษย์จะดำเนินชีวิตในแง่ที่สิ่งที่ต้องการมาจากคนอื่น หากว่าปัจเจกจะบรรลุเงื่อนไขที่จำเป็นสำหรับคนคนหนึ่งในการดำเนินชีวิตด้วยความสำเร็จ เงื่อนไขนั้นอาจแบ่งเป็น 3 ประเภทสำคัญ คือ 1) สิ่งที่คนคนนั้นสามารถทำให้มีขึ้นได้ด้วยตนเอง สิ่งที่ว่าก็คือพลังขับเคลื่อน และการเคารพตนเอง หากมันขาดหายไป ก็ไม่มีใครสามารถหาให้ได้ 2) สิ่งของที่คนคนนั้นสามารถหาได้ด้วยความพยายามของเขาเองหรือที่คนอื่นให้ เช่น อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัยและสิ่งประกอบทางเศรษฐกิจอื่นๆ จัดอยู่ในประเภทนี้ ปัจเจกที่จัดหาให้ตนเองนั้น การจะได้มาซึ่งเงื่อนไขต้องอาศัยความร่วมมือจากคนอื่น หรือจากรัฐ 3) คือ เงื่อนไขที่คนคนนั้นไม่อาจหาได้/ทำให้เกิดขึ้นได้ด้วยตนเอง แต่ต้องอาศัยคนอื่นจัดหาได้ ได้แก่ ชื่อเสียง มิตรภาพ และการบริการอื่น ๆ ที่ต้องอ้างอิงถึงคนอื่น สิ่งที่สำคัญที่สุดในเงื่อนไขนี้คือ การไม่แทรกแซง หลักการไม่แทรกแซงเป็นหลักการทั่วไปและเป็นสากล ทั่วไปเพราะมันเป็นคุณค่าที่ไม่ได้ขึ้นอยู่กับลักษณะของเป้าหมายที่คนใดคนหนึ่งต้องการจะก้าวไป แต่เป็นที่ต้องการของทุกคน เป็นสากลในแง่ที่ว่ามันมีคุณค่า/ความหมายสำหรับทุกคน

กล่าวโดยทั่วไป ในความเชื่อของเสรีนิยมคลาสสิก สิทธิในเสรีภาพ รวมทั้งสิทธิในเนื้อตัวชีวิต ร่างกาย และสิทธิอื่น ๆ ภายใต้กรอบของสิทธิพลเมืองสิทธิทางการเมืองตามที่ยอมรับกันในปัจจุบันเป็นสิทธิที่อยู่บนพื้นฐานของหลักการเสรีภาพเป็นหลัก แม้นักคิดกลุ่มนี้จะอ้างอิงความเท่า

เทียม แต่มักเป็นความเท่าเทียมของทุกคนเบื้องหน้ากฎหมาย คือ การไม่ถูกเลือกปฏิบัติ เสรีภาพเป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องได้รับจากคนอื่น และ “คนอื่น” ที่มีอำนาจและโอกาสที่จะคุกคามเสรีภาพของปัจเจกได้มากที่สุดก็คือรัฐ นักคิดเสรีนิยมตั้งแต่ John Locke เป็นต้นมา จึงเรียกร้องให้จำกัดบทบาทของรัฐไม่ให้แทรกแซงในชีวิตของปัจเจก โดยเชื่อว่าปัจเจกจะสามารถบรรลุถึงสิทธิประเภทนี้ได้

อย่างไรก็ตาม การบรรลุสิทธิทางการเมืองและสิทธิพลเมืองของปัจเจกเป็นอย่างดีดูเหมือนในความเป็นจริงก็ต้องอาศัยการกระทำเชิงบวก (positive action) หรือการจัดหาโดยรัฐอยู่ดี เช่น สถาบันยุติธรรม รัฐจำเป็นต้องจัดตั้งสถาบันยุติธรรมต่าง ๆ ในกระบวนการยุติธรรม เพื่ออำนวยความสะดวกให้ประชาชน แต่รัฐต้องไม่แทรกแซงในกระบวนการยุติธรรม เน้นอนการจัดตั้งสถาบันหรือการจัดการเลือกตั้งไม่ได้เป็นเรื่องเดียวกับที่รัฐจะต้องจัดหาอาหาร เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม การบริการทางการแพทย์ ฯลฯ ความแตกต่างก็คือ การจัดการภายใต้กรอบของสิทธิทางการเมือง สิทธิพลเมืองอยู่บนพื้นฐานของเสรีภาพเป็นหลัก ส่วนการจัดการภายใต้กรอบของสิทธิประเภทที่สอง คือ สิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมอยู่บนพื้นฐานที่จะทำให้เกิดความเท่าเทียมกันและเพื่อให้ทุกคนมีเงื่อนไขที่เพียงพอในการดำรงชีวิตและบรรลุถึงสิทธิได้เต็มที่ คำถามก็คือสิทธิในแนวคิดของเสรีนิยมสวัสดิการแตกต่างจากสิทธิในแนวคิดสังคมนิยมอย่างไร

หากใช้ Karl Marx เป็นตัวแทนของนักทฤษฎีสังคมนิยม อาจพบว่า Marx วิพากษ์วิจารณ์สิทธิมนุษยชนที่เสนอโดยนักทฤษฎีเสรีนิยมคลาสสิก Marx โจมตีความหมายของสิทธิมนุษยชนและสิทธิพลเมือง เพราะสำหรับ Marx สิทธิมนุษยชนเป็นเพียงสิทธิของชนชั้นกลาง Marx มองว่าสิทธิในเสรีภาพเหมือนการแยกมนุษย์จากมนุษย์ และสิทธิในทรัพย์สินว่าเป็นการมีทรัพย์สินอันไม่เป็นธรรมชาติของเอกชน และสิทธิในความมั่นคงปลอดภัยว่าเป็นเพียงการให้หลักประกันกับการค้าขายและทุนนิยมเท่านั้น การซื้อขายพลังแรงงานซึ่งเป็นสิทธิที่มีแต่กำเนิดของมนุษย์เพื่อประโยชน์ของปัจเจก อยู่บนฐานของความเห็นแก่ตัว เป็นการทำให้มนุษย์ลดคุณค่าความเป็นมนุษย์

ทั้งหมดนี้ไม่ได้หมายความว่า Marx ปฏิเสธสิทธิมนุษยชนหรือไม่ยอมรับคุณค่าหลักหรือสาระของสิทธิต่าง ๆ แต่เขามองธรรมชาติของมนุษย์ว่าจะสามารถบรรลุได้ก็โดยการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุกับมนุษย์ มิติการปกป้องสิทธิ โดยเฉพาะการปกป้องสิทธิจากปัจเจกคนอื่นและสถาบันต่าง ๆ ซึ่งมีความสำคัญยิ่งในประเพณีเสรีนิยมไม่มีความจำเป็นในสายตาของ Marx เพราะเขามองว่า การขัดความขัดแย้งทางชนชั้นจะเป็นการจัดแหล่งที่มาของการคุกคามการแสดงออก และการพัฒนาของมนุษย์ แม้ว่านักทฤษฎีสังคมนิยมในปัจจุบันอาจจะไม่เห็นด้วยกับทัศนคติของ Marx แต่ก็ไม่ได้พยายามที่จะสร้างความกระจ่างให้กับแนวคิดเรื่องสิทธิทั้งหมด แต่นักคิดใน

สายสังคมนิยมที่ดูเหมือนจะเลือกเส้นทางชุมชนนิยมและเห็นว่าสิทธิไม่ได้เป็นเพียงเรื่องของปัจเจกเท่านั้น

ดังนั้นคำอธิบายโดยทั่วไปที่ว่าสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมเป็นสิทธิที่ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดสังคมนิยมก็ไม่น่าจะใช้ได้ เพราะในขณะที่นักคิดในสำนักสังคมนิยมปฏิเสธปัจเจกโดยสิ้นเชิง สิทธิมนุษยชนที่เป็นอยู่ในระบบสิทธิมนุษยชนปัจจุบันและที่ปรากฏในกติการะหว่างประเทศทั้งสองฉบับ ยังคงเป็นสิทธิของปัจเจก กล่าวสำหรับชุมชนนิยมนั้น แนวคิดสิทธิมนุษยชนในแบบที่เรียกว่า “ประนีประนอม” ก็ยังเป็นความสำคัญของปัจเจกพอ ๆ กับชุมชน ดังที่จะได้เสนอในบทต่อไป

บทที่ 3 สิทธิมนุษยชนในแนวคิดชุมชนนิยม

แม้ดูเหมือนว่าประวัติศาสตร์แนวคิดสิทธิมนุษยชนจะเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับทฤษฎีเสรีนิยมและการก่อเกิดของสิทธิของปัจเจก แต่ความหมายของคำว่าปัจเจกมีความซับซ้อนมากขึ้นกับทั้งมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างสำคัญ แม้จะยังเป็นหน่วยหลักในการวิเคราะห์ และเป็นผู้ทรงสิทธิหลัก ที่สำคัญคือการที่ปัจเจกถูกทอดทิ้งกับกลุ่มและชุมชนในหลายทาง นอกจากนั้น ในช่วง 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมา กระแสชุมชนนิยมมีบทบาทมากขึ้นในวงวิชาการ และเป็นที่ยอมรับกันมากขึ้นว่ากลุ่มมีบทบาทมากขึ้นในทฤษฎีสิทธิมนุษยชน ในลักษณะที่เรียกว่าสิทธิร่วมกัน หรือ สิทธิรวมหมู่ (Collective rights)

หากย้อนกลับไปพิจารณาทฤษฎีกฎธรรมชาติ (natural law) และ ทฤษฎีสัญญาประชาคม (social contract) ที่กล่าวถึง สังคมและประชาสังคม ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นกลุ่มใหญ่สุดในรัฐตั้งแต่ Aristotle จนถึง Hobbes Locke และ Rousseau จะเห็นว่าในทั้งสองทฤษฎีซึ่งให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับปัจเจก นั้น ดูเหมือน รัฐ กับ ประชาสังคมจะเป็นสิ่งเดียวกันหรือซ้อนกันอยู่ ความแตกต่างคือประชาสังคม (societas civilis) ในรูปแบบของ Aristotle ยังคงเป็นสังคมตามธรรมชาติ (natural society) ในแง่ที่ว่ามันสอดคล้องกับธรรมชาติทางสังคมของมนุษย์ เพราะมนุษย์เป็นสัตว์สังคม แต่ societas civilis เดียวกันของ Hobbes และ Locke ไม่ใช่ภาวะธรรมชาติของมนุษย์แต่ประกอบด้วยปัจเจกที่ตกลงกันโดยสัญญาประชาคมที่จะมอบอำนาจให้กับผู้ปกครองหรือองค์กรปิตัย ดังนั้น สังคม หรือประชาสังคม จึงเป็นสิ่งที่ถูกก่อให้เกิดขึ้น สังคมในแนวคิดของ Locke และ Rousseau คุณจะมีสิทธิ อย่างน้อยก็คือสิทธิที่จะดึงอำนาจกลับคืนมาหากผู้ปกครองมิได้สนองต่อสิ่งที่สังคมต้องการหรือเป็นทรราชย์ แต่สิทธินี้เป็นสิทธิมนุษยชนของปัจเจกหรือของกลุ่ม/สังคม

สังคม ประชาสังคม ล้วนมีพลวัต ศตวรรษที่ 20 เราเห็นพลวัตขององค์กรต่างๆ ที่สร้างความหมายให้กับตัวมันเอง สังคมประกอบด้วยกลุ่มต่างๆ ที่มีอัตลักษณ์ของตนเอง กระแสการเรียกร้องสิทธิรวมถึงการเรียกร้องหน้าที่ของรัฐและปัจเจกที่ต้องเคารพสิทธิของกลุ่มมีมากขึ้น กลุ่มดังกล่าวเริ่มต้นจากกลุ่มเล็กที่สุดของครอบครัว กลุ่มชาติพันธุ์ และแม้กระทั่งกลุ่มใหญ่ที่สุดคือรัฐ แต่แนวคิดที่ว่า กลุ่มต่างๆ จะมีสิทธิมนุษยชนได้ก็เพียงเพราะสมาชิกคือปัจเจกมีสิทธินั้น นักทฤษฎีบางคนถือว่า “เป็นเรื่องที่สร้างขึ้น (Fiction)” เหตุผลเบื้องหลังแนวคิดดังกล่าว Gostin มองว่าน่าจะอยู่ที่การละเลยข้อเท็จจริงที่ว่า กลุ่มที่เป็นที่รวมของกลุ่มทั้งหลาย คือ “สังคม” แต่รัฐและสังคมไม่เคยถูกแยกจากกันอย่างชัดเจน รัฐในแนวคิดทางการเมืองของสำนักเสรีนิยมคลาสสิก เป็นเครื่องมือทางอำนาจที่อาจคุกคามสมาชิกคือปัจเจกแต่ละคน และไม่อาจประกันได้ว่า การคุกคามนี้จะขยายไปถึงสังคมที่รัฐเป็นสถาบันทางการเมืองเพียงหน่วยเดียวที่ทรงอำนาจสูงสุดหรือไม่ ดังนั้น ในขณะที่รัฐดูจะมี

สิทธิอย่างเต็มที่ แต่สิทธิของกลุ่มที่เล็กกว่าจะต้องได้รับการเคารพ ในแง่ของสิทธิรวมหมู่ ซึ่งจะช่วยให้กลุ่ม / ชุมชน / สังคม ต่อต้านการแทรกแซงอันไม่ชอบธรรมของรัฐได้¹

การศึกษาในบทนี้พยายามพิจารณาข้อโต้แย้งที่ว่า สังคม / ชุมชน อาจเป็น “บุคคล” ที่แท้จริงโดยตัวมันเอง มีศักยภาพที่จะมีความสัมพันธ์และกระทำการได้ มิใช่เพียงผลที่เกิดจากการตัดสินใจของปัจเจก สังคม / ชุมชน เป็นผู้ทรงสิทธิได้ ในการนำเสนอจะเริ่มจากการสำรวจตรวจสอบแนวคิดชุมชนนิยมและชุมชน ก่อนที่จะพิจารณาแนวคิดสิทธิมนุษยชนในทฤษฎีชุมชนนิยม เพื่อหาข้อสรุปในตอนท้ายว่าชุมชนเป็นผู้ทรงสิทธิได้อย่างไร และปัจเจก / ชุมชน จะมีความสัมพันธ์กันอย่างไร

ชุมชนและชุมชนนิยม

ชุมชนสำหรับ Michael Taylor เป็นแนวคิดที่ไม่อาจกำหนดคุณลักษณะของเงื่อนไขที่ถูกต้อง แต่อย่างน้อยชุมชนอาจดูได้จากลักษณะสำคัญ 3 ประการคือ

- 1) กลุ่มของคนที่ประกอบกันเป็นชุมชนมีความเชื่อและคุณค่าร่วมกัน แต่ชุมชนแตกต่างกันอย่างยิ่งเกี่ยวกับความเชื่อและคุณค่าร่วมกัน ขึ้นอยู่กับว่าปัจเจกจะมีความเข้มแข็ง มีพลังจะเชื่อมร้อยกันได้อย่างไรเป็นระบบและแสดงออกอย่างชัดเจนหรือไม่ และถึงแม้สมาชิกจะมีทั้งความเชื่อและคุณค่าร่วมกันอย่างสูง แต่ไม่จำเป็นจะต้องได้รับการพัฒนาหรือขยายไปเป็นอุดมการณ์ ศาสนา ฯลฯ
- 2) ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกเป็นความสัมพันธ์ตรงและมีหลายด้าน ความหมายของความสัมพันธ์โดยตรงคือ ไม่มีตัวกลาง ไม่ว่าจะเป็นผู้แทน ผู้นำ ข้าราชการหรือสถาบันรัฐอื่น หรือ โดยกฎหมาย อาจมีกลุ่มของปัจเจกที่มีความเชื่อและคุณค่าร่วมกัน แต่สื่อสารกันโดยผ่านเครื่องมือบางอย่าง เช่น รัฐ (หรือในปัจจุบันผ่าน internet) ไม่อาจถือว่าเป็นชุมชน ส่วนที่ว่าความสัมพันธ์มีหลายด้านนั้น หมายถึงว่า ยิ่งกลุ่มของปัจเจกมีความสัมพันธ์หลายด้าน / มิติมากเท่าไร ก็จะเป็นชุมชนมากเท่านั้น อย่างน้อยก็มากกว่าชุมชนที่มีความสัมพันธ์ค่อนข้างพิเศษและเจาะจง เช่น ชุมชนวิชาการ
- 3) ความสัมพันธ์และการแลกเปลี่ยนอยู่บนพื้นฐานของการต่างตอบแทนซึ่งกันและกันของทั้งสองฝ่าย (reciprocity) รวมถึงการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การร่วมมือกันและการแบ่งปันกันอย่างไร้เงื่อนไข ระบบของการต่างตอบแทนนั้น อาจเป็นการต่างตอบแทนด้วยความกรุณา และผลประโยชน์ระยะยาวด้วยการกระทำหลายรูปแบบด้วยกัน

¹ L. Gostin, Towards Resolving the Conflict, in L. Gostin, (ed), *Civil Liberties in Conflict*, London, Routledge, 1988,

ไม่ว่าจะเป็นการแลกเปลี่ยนที่สมมูลกัน การต่างตอบแทนเชิงลบที่อยู่บนเงื่อนไขบางอย่าง หรือการต่างตอบแทนเพื่อให้ความช่วยเหลือและความเป็นมิตรโดยอาจไม่ได้หวังผลตอบแทนหรือการกระทำบางอย่างกลับ²

ทั้งนี้ทั้งนั้น คุณลักษณะทั้ง 3 ประการมีความสำคัญ แต่มีใช้อย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้งหมดที่สำคัญคือ ชุมชนมิใช่เพียงการรวมตัวกันของปัจเจก แต่ชุมชนเป็นหน่วยพิเศษของความสัมพันธ์ทางสังคมที่สมาชิกอยู่ร่วมกันในพื้นที่เดียวกัน มีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมและมีความผูกพันซึ่งกันและกัน ความพิเศษของความเป็นชุมชน คือมีหลักการร่วมกัน มีผลประโยชน์เฉพาะบางอย่างร่วมกัน มีประสบการณ์ร่วมกัน โดยไม่จำเป็นต้องมีเผ่าพันธุ์เดียวกันหรือผูกพันกันด้วยสายเลือด หรือความเป็นเครือญาติ แต่สมาชิกถือเป็นส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อมทางสังคม และชีวิตร่วมกันของชุมชน มีความปรารถนาจะดำรงอยู่ด้วยกัน

สำหรับ Michael Freeden แนวคิดของชุมชนอาจมีความหมายมากกว่าการยืนบนพื้นฐานว่ามนุษย์เป็นสัตว์สังคม ชุมชนอาจดำรงอยู่ใน 2 ระดับ ระดับแรกมองเพียงว่า ความเข้าใจและการพึ่งพาซึ่งกันและกัน นำผู้คนไปสู่ความร่วมมือกัน เพื่อว่าการแสดงออกและการพัฒนาของปัจเจกจะเป็นไปได้ เมื่อได้รับคำจูง สนับสนุนหรือร่วมโดยคนอื่นๆ ส่วนในระดับที่สองมองชุมชนโดยเชื่อว่า มนุษย์เป็นหน่วยที่สาระหรือความสำคัญอยู่ที่ความเป็นสมาชิกกลุ่มของเขา การให้ความสำคัญในเชิงวิเคราะห์จึงเปลี่ยนไปที่ลักษณะธรรมชาติและคุณสมบัติของกลุ่มที่มองเห็น ประกอบกับความผูกพันเกี่ยวโยงกับแนวปฏิบัติและการกระทำของสมาชิกกลุ่ม³ ชุมชนทั้งสองระดับนี้มีความหมายต่อความเข้าใจสิทธิของชุมชนที่นักทฤษฎีสำนึกชุมชนนิยมอ้าง จะเห็นว่าในขณะที่ชุมชนระดับแรกให้ความสำคัญกับตัวชุมชน ระดับที่สองปัจเจกคือสมาชิกของชุมชนมีความสามารถในการกำหนดคุณลักษณะของกลุ่ม

นับแต่ทศวรรษที่ 1980 นักทฤษฎีการเมืองบางคนวิพากษ์วิจารณ์ทฤษฎีเสรีนิยมโดยกล่าวหาว่า เสรีนิยมให้ความสำคัญกับปัจเจกเกินไป ให้ความสำคัญมากเกินไปกับเสรีภาพของปัจเจกและไม่ได้ให้ความสำคัญเพียงพอกับแนวทางที่มนุษย์จะต้องหาตำแหน่งแหล่งที่ในชุมชนที่ทำหน้าที่เป็นอย่างดี เพื่อทั้งปัจเจกและชุมชนจะเจริญงอกงาม แนวคิดเสรีนิยมส่งเสริมให้แต่ละคนกำหนดและแสวงหาเพียง “ประโยชน์ของตนเอง” ภายในโครงสร้างทางการเมืองซึ่งกำหนดและบังคับใช้สิ่งที่ “ถูกต้อง” แต่นักทฤษฎีชุมชนนิยมเชื่อว่า โครงสร้างทางการเมืองหนึ่งๆ มีบทบาทสำคัญในการกำหนดทั้งความถูกต้องและประโยชน์ และในการช่วยเหลือคนเหล่านั้นแสวงหาประโยชน์ เช่น

² Michael Taylor, *Community, Anarchy & Liberty*, Cambridge, Cambridge University Press, 1982, PP. 25-33

³ Michael Freeden, Human rights and Welfare: A communitarian View, in *Ethics*, Vol 100 (1990)

เดียวกับ Plato นักคิดชุมชนนิยมเชื่อว่า มนุษย์จะบรรลุชีวิตที่ดีก็โดยอาศัยอยู่ในชุมชนที่ทำหน้าที่เป็นอย่างดี และรัฐบาลจะต้องช่วยสร้างขึ้น

ในแนวคิดชุมชนนิยม ชุมชนมีความสำคัญยิ่ง เพราะเราทุกคนในฐานะปัจเจก พัฒนาอัตลักษณ์ ความสามารถและดำเนินชีวิตก็เพียงในบริบทของชุมชน “ชีวิตการเมือง” จึงต้องเริ่มต้นจากปัญหาของชุมชนไม่ใช่ปัจเจก เนื่องจากชุมชนคือสิ่งที่กำหนดและวางแบบลักษณะของปัจเจก Alasdair MacIntyre มองว่าบทบาทของรัฐคือการช่วยพัฒนาและปกป้องการปฏิบัติที่ส่งเสริมการพัฒนาความเป็นเลิศของมนุษย์ หากรัฐปล่อยให้ปัจเจกบรรลุอิสรภาพของเขาตามที่นักคิดเสรีนิยมปรารถนา และปฏิบัติกับเขาราวกับว่าปัจเจกเหล่านั้นไม่ใช่มนุษย์ที่เกาะเกี่ยวกับสังคมหรือเกาะเกี่ยวกันเป็นสังคม แต่กังวลเพียง “สิทธิ ของตน” MacIntyre และนักคิดสำนักชุมชนนิยมเชื่อว่า ผลของมันคือการสลายสังคมและความหายนะทางศีลธรรม⁴ ลักษณะที่มนุษย์อ้างแต่สิทธิเป็นภาวะที่พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) เรียกว่าเป็น “ภาวะสุดโต่ง” ซึ่งมีได้ 2 ลักษณะ แต่ลักษณะหนึ่งก็คือ สังคมที่ “มนุษย์บีบรัดให้คับแคบลงด้วยการคอยระแวงระวังในการที่จะปกป้องพิทักษ์สิทธิของตน จนกระทั่งแม้แต่พ่อแม่กับลูกก็อยู่ด้วยกันด้วยท่าทีของการปกป้องและเรียกร้องสิทธิ สังคมนั้นถือว่าใกล้เข้าถึงจุดอวสานของอารยธรรม”⁵ ตัวอย่างสังคมภาวะสุดโต่งแบบที่พระธรรมปิฎกยกมาคือ สังคมอเมริกัน ที่รู้ตัวว่าเป็นสังคมที่ระบบครอบครัวย่อยสลายแล้ว ข้อสังเกตนี้ได้รับการยืนยันโดย Amitai Etzioni ที่เขียนว่า สังคมอเมริกันมีสิทธิหลายอย่างมากเกินไป แต่มีความรับผิดชอบน้อยเกินไป เขาเรียกร้องการสร้างสังคมขึ้นใหม่ที่เรียกว่า สังคมชุมชน โดยขบวนการชุมชน⁶

ความหมายของชุมชนในความคิดของกลุ่มชุมชนนิยม อาจดูได้จาก 4 แนวทางคือ

- 1) คำจำกัดความของตัวตน เป้าหมายและความผูกพัน ชุมชนนิยมโต้แย้งว่า ปัจเจกถูกกำหนดโดยชุมชนที่เขาอาศัยอยู่ ปัจเจกต้องเกี่ยวข้องในเป้าหมาย คุณลักษณะของชุมชนนั้น ปัจเจกในท้ายที่สุด ไม่อาจเกิดขึ้นในฐานะมนุษย์ที่เป็นอิสระ ในฐานะเจ้าของตนเองที่ตัดขาดจากเป้าหมายและความผูกพันกับชุมชน⁷

⁴ Alasdair MacIntyre, *After Virtue*, Notre Dame, University of Notre Dame Press, 1981, P.187

⁵ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) *สิทธิมนุษยชน สร้างสันติสุขหรือสลายสังคม* กรุงเทพฯ บริษัทธรรมมิกจำกัด พิมพ์ครั้งที่ 6 กันยายน 2545 หน้า 13

⁶ Amitai Etzioni, *The Spirit of Community: The Reinvention of American Society*, New York, Touchstone – Crown Publishers, 1993

⁷ Michael Sandel, (ed), *Liberalism and its Critics*, Oxford, Basil Blackwell, 1984, P.5

- 2) ความหมายของประโยชน์สาธารณะ (common good) ประโยชน์สาธารณะถูกมองในฐานะประโยชน์ที่กำหนดวิถีชีวิตของชุมชน วิถีชีวิตของชุมชนวางพื้นฐานสำหรับความต้องการผลประโยชน์และความชอบ ความพอใจ ของคน
- 3) แนวคิดเรื่องชีวิตที่ดี MacIntyre ให้คำจำกัดความชีวิตที่ดีว่าเป็นชีวิตที่สอดคล้องกับบทบาทที่เราดำรงอยู่ หากเรารับบทบาทของสังคม และประโยชน์ที่อยู่ภายในบทบาทนั้น แนวปฏิบัติของชุมชนก็จะยั่งยืนอยู่ได้ ประโยชน์จะเกิดขึ้นก็โดยภายในแนวปฏิบัติที่กำหนดโดยบทบาท ดังนั้นปัจเจกจึงมีเพียงแผนงานเดียวที่จะดำเนินการ นั่นคือแผนงานที่เป็นบทบาททางสังคม
- 4) ความยุติธรรมไม่ได้เป็นความดีงามที่สุดที่สังคมใดสังคมหนึ่งสามารถหวังจะไปถึง การปราศจากซึ่งชุมชน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือการไม่มีความคิดร่วมกันของประโยชน์ร่วมกัน เป็นข้อบกพร่องที่ต้องมีความยุติธรรมมาเป็นสิ่งเยียวยา ในแง่นี้ความยุติธรรมจะสำคัญขึ้นได้ ก็เพียงสำหรับสังคมที่ถูกคลุมคลุมล้อมด้วยความไม่ปรองดอง การอำนวยความสะดวก ประโยชน์และเป้าหมายที่ขัดกันของปัจเจกกลายเป็นปัจจัยสำคัญที่ต้องคำนึงถึงในทางจริยธรรมและการเมือง⁸

ในทั้ง 4 ความหมายซึ่งมองแนวคิดของชุมชน ดูเหมือนว่าปัจเจกจะไม่มีตัวตนอยู่เลย เป็นแต่เพียง “เงา” ของชุมชน สำหรับสิทธิที่นักคิดเสรีนิยมให้ความสำคัญและเรียกร้องการเมืองแบบเป็นกลาง (คือไม่แทรกแซง) Taylor มองว่า การเมืองแบบเป็นกลางควรถูกละทิ้งไปเพื่อสิ่งที่เขาเรียกว่า “การเมืองของประโยชน์ร่วมกัน” ประโยชน์ร่วมกันถูกมองในฐานะสาระัตถะของแนวคิดเกี่ยวกับประโยชน์ที่กำหนดวิถีชีวิตของชุมชน เป้าหมายร่วมกันของสาธารณะมีความสำคัญกว่าการอ้างเสรีภาพและทรัพยากรที่จำเป็นต่อการไปถึงเป้าหมายของปัจเจก⁹ สิ่งนี้นักคิดชุมชนนิยมเน้นมากในบทบาทของรัฐคือ การประกันภาวะและความเป็นอยู่ที่ดีของวิถีชุมชนซึ่งจะทำให้ความเจริญรุ่งเรืองของมนุษย์และประโยชน์ของคนเป็นไปได้ เพื่อที่จะให้พลเมืองเจริญรุ่งเรือง รัฐในอุดมคติต้องเป็นรัฐที่ใช้พลังและอำนาจในการส่งเสริมความต่อเนื่องของความเจริญทางประเพณี วัฒนธรรม และบทบาทของชุมชนที่แต่ละคนจะพบชีวิตที่ดีได้ นอกจากนั้น รัฐจะต้องสนองตอบต่อสังคมไม่ใช่พลเมืองแต่ละคน เพราะปัจเจกแต่ละคนเป็นส่วนหนึ่งของสังคม

แนวคิดของนักชุมชนนิยมกลุ่มนี้จึงปฏิเสธปัจเจก สิทธิทางการเมืองและสิทธิพลเมือง และพยายามที่จะทดแทนการอ้างสิทธิของปัจเจกด้วยประโยชน์ร่วม (common good) ของชุมชน ข้อโต้แย้งที่มาจาก Charles Taylor นักคิดสำนักชุมชนนิยมก็คือ ทฤษฎีการเมืองเสรีนิยมหลายทฤษฎีมีพื้น

⁸ Michael Sandel, *Liberalism and the Limits of Justice*, Cambridge, Cambridge University Press, 1985, P.31

⁹ Will Kymlicka, *Liberalism, Community and Culture*, Oxford, Clarendon Press, 1989 P.77

ฐานที่เขาเรียกว่า “atomism” ปัจเจกที่เป็นอะตอม ที่เห็นว่าปัจเจกมีความเพียงพอในตัวเอง ดังนั้นจึงไม่มีความจำเป็นจะต้องมีบริบททางวัฒนธรรมในการเลือกทำสิ่งใดเพื่อใช้อำนาจทางจริยธรรม Taylor เสนอสมมติฐานทางสังคม (Social thesis) ซึ่งชี้ว่า ศักยภาพของปัจเจกจะได้รับการพัฒนาและใช้ได้ก็เพียงในสังคมบางประเภท ด้วยการผสมผสานทางสังคมและวัฒนธรรม แต่การยอมรับสมมติฐานทางสังคมอย่างเต็มที่ จำเป็นจะต้องละทิ้งสิ่งที่ Taylor เรียกว่า ความเหนือกว่าของสิทธิ (Primacy of rights)¹⁰

แต่แนวคิดที่ปฏิเสธปัจเจกและสิทธิของปัจเจกโดยสิ้นเชิงในบรรดานักคิดชุมชนนิยมจำนวนหนึ่ง อาจเรียกได้ว่าเป็นแนวคิด “สุดโต่ง” ที่ว่าได้ การพูดถึงชุมชน ประโยชน์ร่วมกัน วิถีชุมชน และชีวิตที่ดีสำหรับ เสน่ห์ จามริก มิได้หมายความว่า “ชุมชนหรือหมู่คณะจะมีความสำคัญเหนือปัจเจกทั้งหลาย เพราะนั่นย่อมหมายถึงการหมิ่นนาฬิกาย้อนกลับ รังแต่จะนำพาให้ล้มเหลวชุมชนดั้งเดิมก็เช่นกัน แม้จะakorปด้วยความรู้และภูมิปัญญาสูงค่าของตน แต่ก็จะต้องเรียนรู้ที่จะปรับตัวให้เท่าทันกับกาลเวลาและความเปลี่ยนแปลงพร้อมๆ ไปกับการธำรงรักษานูรณ์ภาพของตนให้ยั่งยืน สิทธิเสรีภาพของปัจเจกชนหรือบุคคลในชุมชน หาใช่บุคคลใด ๆ ในสุญญากาศ หรือเป็นตัวตนสมบูรณ์ดังที่เป็นอยู่ทุกวันนี้¹¹

ชุมชนนิยม : สิทธิชุมชน

แม้จักคิดสายชุมชนนิยมกลุ่มหนึ่งจะไม่รับรองสิทธิของปัจเจก แต่ดูเหมือนจะไม่ชัดเจนว่าจะสถาปนาสิทธิชุมชนขึ้นได้อย่างไร ในส่วนนี้มีแนวคิดเรื่องสิทธิที่ผู้ทรงสิทธิไม่ใช่ปัจเจกอยู่หลายแนวซึ่งโดยทั่วไปเรียกรวมๆ ว่า สิทธิร่วมกัน (Collective Rights) ซึ่งมีความหมายได้หลายทาง

ในความหมายแรก สิทธิร่วมกัน เกี่ยวข้องกับสังคมโดยรวมทั้งหมด แต่ยังคงให้น้ำหนักกับปัจเจกแต่ละคน โดยทั่วไปพบในวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับสมบัติสาธารณะ (Public Goods) สมบัติสาธารณะหรือทรัพย์สินสาธารณะ คือสิ่งที่จะต้องมีการจัดสรร / แจกจ่ายออกไป และเป็นประโยชน์กับสมาชิกทุกคนในสาธารณะ เช่น อากาศบริสุทธิ์ แต่สาธารณะโดยทั่วไปมักถูกมองง่ายๆ ว่าเป็นเพียงการรวมกันของปัจเจก และทุกคนก็รวมอยู่ในกลุ่มที่จะต้องได้รับประโยชน์จาก “สมบัติ/ทรัพย์สิน” แต่ไม่อาจเรียกได้ว่าเป็นสิทธิร่วมกันที่ติดตัวมา¹²

¹⁰ Charles Taylor, *Philosophy and the Human Science, Philosophical Papers* Vol 2, Cambridge, Cambridge University Press, 1985 P. 207

¹¹ เสน่ห์ จามริก *บทบาทคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ* วีระ สมบูรณ์ (แปล) คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ 2547 หน้า 37

¹² J. Dunn, *Rights and Political Conflicts* อ้างใน Michael Freedon, *Rights*, Delhi, World View, 1998 P. 68

ความหมายที่สองอาจเป็นสิ่งที่เรียกว่ากลุ่ม (Group) ซึ่งมีการอ้างสิทธิของกลุ่ม (Group rights) สิทธิของกลุ่มโดยทั่วไปคือสิทธิของปัจเจกที่เป็นสมาชิกของกลุ่ม องค์กรที่เป็นองค์กรอื่น เกิดจากการรวมกลุ่มทั้งหลาย มีจุดยืนเฉพาะเพื่อยืนยันสิทธิในนามสมาชิก ในขณะเดียวกัน ปัจเจก ซึ่งเป็นสมาชิกก็มีความชอบธรรมที่จะยืนยันสิทธิของตนเองในเวลาเดียวกัน โดยกลุ่มอาจใช้การกระทำร่วมกันในการต่อสู้ กลุ่มอาจสลายตัวไปหรืออาจคงอยู่ เมื่อปัญหาที่เกี่ยวกับการละเมิดสิทธิมนุษยชนหมดไป สิทธิของกลุ่มนี้ใช้ได้ทั้งโดยกลุ่มเองหรือโดยสมาชิก ตัวอย่างเช่น ผู้ที่เป็นสมาชิกกลุ่มผู้หญิง / องค์กรผู้หญิง สามารถใช้สิทธิได้ทั้งในฐานะกลุ่ม และโดยลำพังตนเอง

สำหรับชุมชน สิทธิร่วมกันเกี่ยวข้องและเป็นสิทธิของทุกคนร่วมกัน ชุมชนพยายามปกป้องคุณลักษณะพิเศษ ซึ่งในที่นี้อาจเรียกว่า สิทธิ (ชุมชน) โดยสมาชิกที่เข้าร่วมไม่ใช่เพียงเพื่อยุติการละเมิดสิทธิในฐานะปัจเจกสมาชิกของกลุ่ม แต่เป็นความสามัคคี ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายในกลุ่ม ในแง่นี้ นักคิดชุมชนนิยมจึงนำแนวคิดด้วยโครงสร้างสังคมที่มองปัจเจกในฐานะที่มีปฏิสัมพันธ์ มากกว่าอะตอมที่ต่างคนต่างอยู่ สิทธิในการอดกลั้น/ละเว้นจึงไม่สมบูรณ์เด็ดขาดหรือไม่ใช่สิทธิที่จะฟ้องได้

สิ่งที่น่าสังเกตก็คือ ในขณะที่นักคิดชุมชนนิยมสายแข็งกร้าวไม่ให้ความสำคัญกับสิทธิของปัจเจกโดยเฉพาะสิทธิทางการเมือง แต่นักทฤษฎีในสายประนีประนอมที่เรียกว่า ชุมชนนิยมเสรี (Liberal communitarians) ยังเห็นตัวตนของปัจเจกและเสนอว่า การละเว้นจากการแทรกแซงและการแทรกแซงสามารถนำมาใช้ได้ทั้งสองทางเพื่อส่งเสริมเป้าหมายของปัจเจก ซึ่ง Hobhouse นักคิดเสรีนิยมมีแนวโน้มสนับสนุนแนวคิดนี้ Hobhouse มองว่า “เสรีภาพเป็นเพียงด้านหนึ่งของชีวิตทางสังคม การช่วยเหลือซึ่งกันและกันมีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าการอดกลั้นซึ่งกันและกัน ทฤษฎีของการกระทำร่วมกันก็มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าทฤษฎีของเสรีภาพส่วนบุคคล”¹³

แม้ว่าจะไม่มีความเชื่อมโยงโดยเฉพาะเจาะจงระหว่างสิทธิสวัสดิการ (Welfare - rights) กับชุมชนนิยม แต่แนวคิดชุมชนนิยมส่วนมากจะผูกโยงกับสิทธิ – สวัสดิการ มากกว่า สิทธิ – ทางเลือก (Choice - Rights) คำอธิบายประการหนึ่งก็คือ หากสวัสดิการเป็นเป้าหมายที่รวมเสรีภาพเข้าไว้ แต่ขยายไปไกลกว่าหลายๆ แง่มุมของสวัสดิการ อาจทำได้เพียงผ่านการแทรกแซงในชีวิตของปัจเจกซึ่งทำได้ใน 2 รูปแบบ

¹³ L.T. Hobhouse, Liberalism, London, Oxford University Press, 1964, P.67

แบบแรกอาจจำเป็นต้องเข้าไปใน “พื้นที่” (ส่วนตัว) ของปัจเจกด้วยการจัดหา บริการ สินค้าและผลประโยชน์ให้ เช่นในกรณีของการบังคับฉีดวัคซีนในระหว่างที่มีโรคระบาด หรือการทำให้การขายอวัยวะของมนุษย์เป็นสิ่งผิดกฎหมาย ผลประโยชน์เหล่านี้ต้องได้รับการยืนยัน ไม่ว่าความเห็นของปัจเจกที่เกี่ยวข้องจะเป็นอย่างไร ดังที่ Feinberg ชี้ไว้ว่า "การกระทำอย่างนี้เป็นการให้ทางออกกับคำถามที่ว่าสิทธิที่เกี่ยวกับตนเอง ทำให้เกิดหน้าที่กับตนเองได้ Feinberg เสนอว่า “สิทธิของปัจเจกที่ทำให้เกิดหน้าที่กับผู้ทรงสิทธิ ทำให้เกิดเหตุผลสนับสนุนที่น่าเชื่อถือได้ว่า สิทธิของผู้อื่นจะต้องได้รับการเคารพโดยผู้เจ้าของสิทธิเอง”¹⁴

การแทรกแซงในแบบที่สอง เป็นการแทรกแซงในการกระทำของ “ผู้อื่น” คือผู้จัดหา / ผู้ให้สวัสดิการที่ปัจเจกพึ่งพา การให้ความสำคัญกับสิทธิทั้งที่เป็นผลประโยชน์และโอกาส เป็นผลของความเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ว่าขึ้นอยู่กับกระทำของผู้อื่นเพื่อที่จะแสดงออก คำว่าแทรกแซงอาจฟังดูดีกว่าหากแทนด้วยคำว่า ความร่วมมือซึ่งกันและกัน หรือ การพึ่งพากัน การเอื้ออาทรกัน ไม่จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับสิทธิเชิงลบทุกอย่าง เพราะพื้นที่รอบตัวปัจเจกยังคงมีความจำเป็นต่อมิติต่างๆที่สำคัญสำหรับการใช้ศักยภาพของเขา

แต่สังคมยอมรับความรับผิดชอบในการที่จะทำทุกอย่างที่จะทำได้ ก็เพื่อดำรงไว้หรือเพื่อส่งเสริมความเป็นอยู่ที่ดีของสมาชิก ทั้งนี้ด้วยเหตุผล 3 ประการคือ

- 1) หากสังคมไม่ทำ สมาชิกก็ถูกลดทอนความเป็นมนุษย์ ไม่สามารถจะพัฒนาตนเองได้เต็มที่ด้วยตนเอง และเมื่อสังคมรับผิดชอบ ก็เป็นความร่วมมือกับผู้อื่นเพื่อคงศักยภาพทางสังคมของเขาออกมา ปัจเจกยังอาจอ้างสิทธิในการกระทำของสังคมอันเป็นเงื่อนไขสำหรับความเป็นมนุษย์ของเขา
- 2) มีอุปสรรคหลายประการคือ การกระทำและการพัฒนาของปัจเจกซึ่งเป็นผลจากการจัดระบบองค์กรที่ไม่ดี มีความผิดพลาด และไร้ประสิทธิภาพ ปัจเจกสามารถอ้างสิทธิที่จะไม่ต้องทนทุกข์จากผลที่ควรเลี่ยงได้ และเป็นสิ่งที่อยู่เหนือการควบคุมของปัจเจก และสังคม / ชุมชน อาจมีหน้าที่ชดเชยความเสียหายที่เกิดขึ้น
- 3) และถึงตรงนี้ เรามาถึงความหมายที่แท้จริงของชุมชน การปกป้องสิทธิของปัจเจกเป็นไปเพื่อรับใช้ประโยชน์ของสังคม เช่นความรุ่งเรืองของชาติ หรือสุขภาพ และคุณภาพของพลังในการทำงานที่มีให้กับสังคม จากแง่มุมนี้ สิทธิเป็นการอ้างที่ส่งเสริม (ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม) คุณภาพชีวิตในสังคมและของสังคม¹⁵

¹⁴ Joel Feinberg, *Rights, Justice and the Bounds of Liberty*, pp. 233-247

¹⁵ Michael Freedman, *Rights*, อ้างแล้ว หน้า 71-72

จะเห็นว่าแนวคิดสิทธิชุมชนในสำนักชุมชนนิยมที่เรียกว่า แบบประนีประนอมนี้ ป้างเจกยังคงอยู่ในฐานะผู้ทรงสิทธิ แนวคิดนี้จะต้องสอดคล้องกับแนวคิดของนักคิดเสรีนิยมบางคน เช่น T.H. Green ซึ่งแม้จะยืนยันว่า “ป้างเจกเพียงเท่านั้น เป็นผู้ทรงสิทธิ แต่การเป็นสมาชิกของสังคม และการเป็นพลเมืองเป็นเงื่อนไขที่จำเป็นสำหรับสถานะของผู้ทรงสิทธิ”¹⁶ แนวคิดนี้มองว่า คุณลักษณะดังกล่าวของมนุษย์ที่แสดงว่ามีพฤติกรรมที่ส่งเสริมสังคม มีความสร้างสรรค์ และมีความร่วมมือ ดังนั้น ป้างเจกจึงมีความชอบธรรมที่จะได้รับการปกป้องเป็นพิเศษ ด้วยแนวทางด้านสิทธิ แนวคิดดังกล่าวนี้ จะได้รับการยอมรับจากนักคิดชุมชนนิยมด้วยเหตุผลสนับสนุนว่า ชุมชนไม่มีองค์ประกอบอื่นใดเลยนอกจากสมาชิกของชุมชน ในขณะเดียวกัน สมาชิกของชุมชนก็มีคุณสมบัติบางอย่างของมนุษย์ที่ไม่อาจบรรลุได้นอกบริบทของชุมชน และขึ้นอยู่กับการทำงานร่วมกันอย่างมาก ในกรณีนี้ ป้างเจกจึงไม่อาจแยกจากชุมชนได้ แต่ผลประโยชน์ของชุมชน อาจไม่ใช่สิ่งเดียวกับผลประโยชน์ของสมาชิกของชุมชนไปเสียทั้งหมด ยกเว้น 2 กรณีคือ

- 1) ผลประโยชน์ของสมาชิกขึ้นอยู่กับความร่วมมือกันในชุมชนหรือการประพฤติปฏิบัติที่หลอมรวมเป็นหนึ่งเดียวกันได้ หรือสอดคล้องกันได้
- 2) ประโยชน์ของป้างเจกที่จะเกิดขึ้นเป็นประโยชน์ต่อชุมชนในวงกว้าง¹⁷

ดูเผินๆ อาจมองว่าแนวคิดของนักคิด 2 สำนักมาพบกันได้ แต่หากพิจารณาอย่างถี่ถ้วนจะเห็นว่า มีความแตกต่างกันอยู่ นักคิดเสรีนิยมอย่าง Green และอีกหลายคนยังคงมองว่าป้างเจกมีความสำคัญ ในขณะที่นักคิดสำนักชุมชนนิยมเห็นว่าชุมชนมีความสำคัญกับป้างเจกที่เป็นสมาชิกและผลประโยชน์ของสมาชิกขึ้นอยู่กับหรือต้องสอดคล้องกับผลประโยชน์ของชุมชน ข้อพิจารณานี้สะท้อนในข้อโต้แย้งของ M. Sandel ที่แม้จะไม่ปฏิเสธแนวคิดชุมชน / สิทธิชุมชน แบบประนีประนอม แต่ยังคงหลีกเลี่ยงที่จะให้ป้างเจกเป็นผู้เลือกหน่วยแรก Sandel ยังคงยืนยันแนวคิดเรื่องตัวตน (Self) ที่ความเข้าใจตัวตน (Self Understanding) เป็นความเข้าใจร่วมกันกับตัวตน (Selves) อื่นๆ¹⁸

แต่ดังที่ได้กล่าวไปข้างแล้วว่า สำหรับนักคิดชุมชนนิยมบางส่วน โดยเฉพาะสายแข็งกร้าว ชุมชนเป็นผู้ทรงสิทธิ เป็นตัวละครอีกหน่วยหนึ่งและไม่ใช่สิทธิโดยผู้แทน หรือเป็นตัวแทนของสังคมรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง เช่น ในทฤษฎีเทวสิทธิซึ่งพระมหากษัตริย์มีและใช้อำนาจและสิทธิเพียงผู้เดียว (แทนปวงราษฎร) หรือรัฐและรัฐบาลซึ่งมักถูกมองว่ามีสิทธิเหนือมวลสมาชิกของสังคมทั้งหมด ซึ่งเราได้เห็นในประวัติศาสตร์การก่อเกิดของสิทธิของป้างเจกแล้วว่าสิทธิของป้างเจก

¹⁶ เพิ่งอ้าง

¹⁷ เพิ่งอ้าง

¹⁸ Michael Sandel, Liberalism and the Limits of Justice อ้างใน Michael Freedon อ้างแล้ว หน้า 72

เป็นเหมือนเกราะป้องกันการกระทำอันไม่ชอบธรรมของผู้ปกครอง ดังนั้น หากสิทธิถูกยึดกุมโดยหน่วยอื่นนอกจากปัจเจก ก็จะเป็นอันตราย เนื่องจากรัฐเป็นกลุ่มที่ใหญ่ที่สุด การให้สิทธิกับรัฐเหนือสิทธิของปัจเจกก็เหมือนกับการให้เครื่องมือทางอำนาจยิ่งขึ้นไปอีก ทั้งที่รัฐและรัฐบาลมีอำนาจอันใหญ่หลวงและบ่อยครั้งก็ละเมิดสิทธิของสมาชิกอยู่แล้ว ดังนั้น การจำกัด / ควบคุมรัฐไม่ให้แทรกแซงในชีวิตของปัจเจกจึงสมเหตุสมผล

แต่ตามที่ได้ชี้ไว้ก่อนแล้วว่า ปัญหาเรื่องสิทธิของปัจเจกและชุมชน อยู่ที่ไม่มีใครแยกแยะระหว่างรัฐกับสังคม สังคมไม่ใช่รัฐ หากเป็นกลุ่มพื้นฐานที่สำคัญที่มวลมนุษย์ต้องพึ่งพาเพื่อให้ทำหน้าที่ได้ ดังนั้น สังคมและชุมชนจึงมีสิทธิปกป้องสิทธิที่มีอยู่ รัฐเป็นองค์กรพิเศษทางสังคมที่ความต้องการและผลประโยชน์ไม่อาจ / อาจไม่ใช่สิ่งเดียวหรือเหมือนกับของสังคม แม้แต่ในสังคมประชาธิปไตย สังคมก็ยังต้องพยายามทำให้รัฐประกันความรับผิดชอบ (Accountability) ต่อสังคม

หากสังคม / ชุมชนเป็นผู้ทรงสิทธิและหากใช้กรอบองค์ประกอบของสิทธิมนุษยชนซึ่งเสนอไว้ในบทแรกเป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์ ประเด็นต่อมาคือ อะไรคือสิทธิของชุมชน (Object of Rights)

ในงาน “วิธีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน” บทที่ว่าด้วยเรื่องสิทธิ อานันท์ กาญจนพันธุ์¹⁹ เสนอแนวคิดสิทธิในทรัพย์สิน โดยเฉพาะสิทธิในความเป็นเจ้าของ (กรรมสิทธิ์) ซึ่งชุมชนมิได้เชื่อหลักการสิทธิในความเป็นเจ้าของเพียงอย่างเดียว แต่ยังมีหลักการสิทธิในการใช้ (Usufruct Rights) นอกจากสิทธิในการถือครองที่ดิน อานันท์ กาญจนพันธุ์ ยังกล่าวถึงสิทธิในทรัพยากรธรรมชาติอย่างอื่น ๆ รวมถึงสิทธิในการสร้างความเป็นตัวตน

เฉพาะสิทธิในทรัพยากรธรรมชาตินั้น หมายถึง สิทธิในการจัดการและควบคุม และสิทธิในการเข้าถึง แต่ไม่ใช่สิทธิผูกขาด ซึ่งเป็นนัยยะของสิทธิในความเป็นเจ้าของโดยทั่วไป ตัวอย่างที่ชัดเจน ที่ เสน่ห์ จามริก เสนอไว้ และได้รับการถ่ายทอดไว้ในงานวิจัยชิ้นดังกล่าวคือ ป่าชุมชน ซึ่งชุมชนเรียกร้องสิทธิในการใช้ประโยชน์และสิทธิในการจัดการร่วมกับรัฐ โดยเสนอในรูปของสิทธิการจัดการทรัพยากรเชิงซ้อน เฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับป่าชุมชน อานันท์ กาญจนพันธุ์ เสนอว่า “ในพื้นที่ป่าของรัฐเอง รัฐก็อาจเปิดให้ชุมชนท้องถิ่นที่เคยใช้ป่าอยู่แล้วตามประเพณีเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าได้ ด้วยการเปิดให้มีสิทธิในการเข้าถึงและจัดการในรูปแบบของการจัดการร่วมกับรัฐ (Co-management) ซึ่งถือเป็นรูปแบบหนึ่งของการจัดการเชิงซ้อนในพื้นที่เดียวกันของหลาย ๆ ฝ่าย

¹⁹ อานันท์ กาญจนพันธุ์ วิธีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย 2544 หน้า 117-130

ด้วยการใช้หลักการของสิทธิหลายรูปแบบ ทั้งสิทธิในความเป็นเจ้าของโดยรัฐ และสิทธิในการจัดการร่วมของชุมชนในรูปแบบของป่าชุมชน แทนการจัดการเชิงเดี่ยวที่เกิดจากการผูกขาดสิทธิแต่เพียงฝ่ายเดียวในพื้นที่หนึ่ง”²⁰

สิทธิในป่าชุมชนเป็นรูปแบบ/ส่วนหนึ่งในข้อเรียกร้องสิทธิของชุมชนท้องถิ่น ปฏิญญาสิทธิชุมชนท้องถิ่น ซึ่งได้รับการเสนอมากว่า 10 ปี จากงานวิจัยที่นำโดย เสน่ห์ จามริก เสนอแนวคิดว่าทรัพยากรธรรมชาติเป็นของปวงชน รัฐและชุมชนท้องถิ่นมีหน้าที่ร่วมกันในการอนุรักษ์และพัฒนาการใช้ประโยชน์ในลักษณะยั่งยืนถาวร สิทธิชุมชน (ท้องถิ่น) ที่เสนอในปฏิญญา คือสิทธิในการบริหารจัดการ สิทธิในการนำ “บรรดาชนบธรรมเนียม จารีตประเพณี วัฒนธรรมและกฎเกณฑ์ในการจัดการทรัพยากรป่าที่ชุมชนท้องถิ่นถือปฏิบัติเป็นวิถีสืบเนื่องกันมา ถือเป็นสิทธิชุมชนท้องถิ่นที่รัฐพึงให้การรับรอง...และ สิทธิชุมชนที่ว่าจะต้องปราศจากการแทรกแซงด้วยวิธีการอื่นใดจากรัฐ หรือด้วยวิธีการตามกฎหมายหรือทางนโยบาย”²¹ ข้อเสนอซึ่งเป็นแนวคิดที่ทำลายในปฏิญญานี้ คือข้อที่ระบุว่า “ไม่มีข้อใดในปฏิญญานี้ที่อนุญาตให้สิทธิใด ๆ แก่รัฐ หรือ หมู่คน หรือ บุคคล ในอันที่จะดำเนินกิจกรรมหรือปฏิบัติการใด ๆ อันมุ่งต่อการลดทอนทำลายสิทธิชุมชนท้องถิ่นดังกล่าวไว้ ณ ที่นี้”²²

ข้อที่น่าสนใจคือทั้ง อานันท์ กาญจนพันธุ์ และ เสน่ห์ จามริก อาจจัดอยู่ในกลุ่มนักคิดชุมชนนิยม ซึ่งอาจอยู่ในสายแข็งกร้าวในลักษณะที่ว่าชุมชนเป็นผู้ทรงสิทธิไม่ว่าจะเป็นผู้ทรงสิทธิเพียงลำพัง หรือเป็นเจ้าของสิทธิร่วม (ที่เรียกว่าสิทธิเชิงซ้อน) ในขณะที่มีความเป็นเสรีนิยม ซึ่งไม่ได้ปฏิเสธสิทธิของปัจเจกหรือของกลุ่มในชุมชน แต่ในขณะที่ อานันท์ กาญจนพันธุ์ ไม่ได้ปฏิเสธสิทธิของรัฐ/รัฐบาล ดูเหมือน เสน่ห์ จามริก ปฏิเสธรัฐโดยสิ้นเชิงในแง่ที่ว่า “รัฐต้องไม่แทรกแซงด้วยวิธีการอื่นใด”

ที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งก็คือ เป็นที่เข้าใจกันโดยทั่วไปว่าสิทธิในทรัพย์สินในแนวคิดเสรีนิยมเป็นสิทธิดั้งเดิมของปัจเจกซึ่ง John Locke เสนอ แต่นักคิดเสรีนิยมบางคน เช่น J.A. Hobson และ Hobhouse เห็นว่า “สิทธิของปัจเจกในทรัพย์สินเป็นสิทธิที่สังคม/ชุมชนมิได้เช่นกัน “เพราะ” การอ้างสิทธิของชุมชนในทรัพย์สินอยู่บนพื้นฐานที่ว่าชุมชน/สังคมเป็นทั้งแรงงานและผู้

²⁰ เพิ่งอ้าง หน้า 124

²¹ เสน่ห์ จามริก ป่าชุมชน ปฏิญญาว่าด้วยสิทธิชุมชนท้องถิ่น : รากเหง้าประชาธิปไตย ใน เสน่ห์ จามริก สิทธิมนุษยชน : เกณฑ์คุณค่าและฐานความคิด อ้างแล้ว หน้า 242

²² เพิ่งอ้าง หน้า 243

บริโศก”²³ สำหรับ Hobhouse ข้อเสนอสนับสนุนของเขามาจากเหตุผลที่ต่างกัน Hobhouse มองว่า “หากทรัพย์สินเอกชนมีคุณค่า...ต่อการพัฒนาบุคลิกของปัจเจก ทรัพย์สินร่วมกันก็น่าจะมีคุณค่าเท่าเทียมกันในการแสดงออกและการพัฒนาของวิถีสังคม”²⁴

สิทธิชุมชนอีกประการหนึ่งที่ อานันท์ กาญจนพันธุ์ เสนอคือ สิทธิในการสร้างความเป็นตัวตน (identity construction) ซึ่งนอกจากมีเป้าหมายที่การสร้างอัตลักษณ์ที่ชัดเจนของชุมชน (โดยเฉพาะกลุ่มชายขอบ) แล้ว ยังเป็นการสร้างการยอมรับในฐานะสมาชิกของสังคมเช่นเดียวกับคนอื่น ๆ ข้อเสนอคือ “แต่ละกลุ่มจึงต้องพยายามสร้างความเป็นตัวตนของตนขึ้นมา ซึ่งก็เกี่ยวข้องโดยตรงกับการนิยามสิทธิของตนหรือเท่ากับการสร้างพื้นที่ทางสังคมขึ้นมาใหม่ เพื่อจัดและปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับกลุ่มอื่น ๆ ในสังคม ให้กลุ่มของตนมีที่ยืนและมีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์ประชาสังคมขึ้นมาใหม่ โดยไม่ถูกเบียดออกไปเป็นคนชายขอบ.”²⁵

อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอสิทธิชุมชนประเภทนี้ไม่ได้เป็นเพียงเฉพาะสิทธิของชุมชนดั้งเช่นกรณีของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ซึ่งมีลักษณะของความเป็นกลุ่มและชุมชน หากแต่รวมถึง “กลุ่มชายขอบ” อื่นๆ เช่น เด็ก ผู้หญิง คนพิการ ฯลฯ ด้วยลักษณะสิทธิของคนกลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้ สิทธินี้อาจจัดอยู่ในสิทธิของกลุ่ม (group rights) มากกว่าเป็นสิทธิชุมชน (community rights) ซึ่งอาจจะขัดแย้งหรือสอดคล้องกันได้

สิทธิอีกประเภทหนึ่งที่ได้รับคามสำคัญขึ้นเรื่อย ๆ และมีการเรียกร้องกันมากในหลายประเทศรวมถึงประเทศไทยคือ สิทธิในการกำหนดอนาคตตนเอง แนวคิดเรื่องสิทธิในการกำหนดอนาคตตนเองยังมีข้อถกเถียงอยู่มากทั้งในเชิงแนวคิดและในเชิงกฎหมาย กับเป็นสิทธิที่อาจพิจารณาได้ในหลายระดับทั้งในระดับระหว่างประเทศ ในประเทศ และในระดับชุมชน หรือแม้แต่มาระดับปัจเจก แต่สิ่งที่ชัดเจนในแนวคิดเรื่องสิทธิในการกำหนดอนาคตตนเองคือหลักการไม่แทรกแซง และอธิปไตยเหนือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ดังปรากฏในมาตรา 1 ของกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง กับกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ซึ่งให้ความหมายสิทธิในการกำหนดอนาคตตนเองครอบคลุมไม่เฉพาะการกำหนดสถานะทางการเมือง เท่านั้น แต่รวมถึงการกำหนดสถานะทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและการพัฒนาสิทธิในการเป็นเจ้าของทรัพย์สิน และทรัพยากรธรรมชาติ ในส่วนที่เกี่ยวกับสิทธิในการเป็นเจ้าของทรัพยากร และความมั่นคงของธรรมชาติ นั้น ได้รับการตีความโดยสมัชชาใหญ่แห่งสหประชาชาติ

²³ J.A. Hobson, The Social Problem อ้างใน Michael Freedon อ้างแล้ว หน้า 74

²⁴ L.T. Hobhouse, The Historical Evolution of Property อ้างใน Michael Freedon, เพิ่งอ้าง หน้าเดียวกัน

²⁵ อานันท์ กาญจนพันธุ์ อ้างแล้ว หน้า 128

ว่า คือ “อธิปไตยที่ถาวรเหนือทรัพยากรธรรมชาติ” ซึ่งหมายถึงการดำเนินแนวทางการพัฒนา เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมอย่างเสรี โดยไม่ถูกแทรกแซงจากรัฐและหมายรวมถึงสิทธิในการ จัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม”²⁶

ข้อที่น่าเกิดคือ สิทธิในการกำหนดอนาคตตนเองเป็นสิทธิของปัจเจกด้วยหรือไม่ แม้ความเห็นจากศาลยุติธรรมระหว่างประเทศ (International Court of Justice) เมื่อปี 1975 ระบุว่า “สิทธิในการกำหนดอนาคตตนเองเป็นสิทธิร่วมกัน (Collective rights) ของประชาชนมากกว่าเป็นสิทธิของปัจเจก” โดยอ้างถึงหลักการว่าด้วยการกำหนดอนาคตตนเองในฐานะสิทธิของกลุ่มคน (principle of self-determination as a rights of people) และที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งก็คือถ้อยคำที่ใช้ในกติการะหว่างประเทศทั้งสองฉบับ ในบทบัญญัติว่าด้วยสิทธิในการกำหนดอนาคตตนเอง คือ peoples ซึ่งหมายถึง หมู่คน/กลุ่มคน/ชุมชน ไม่ใช่ปัจเจก แต่ในแนวคิดสิทธิมนุษยชนเสรีนิยม และตามความเข้าใจของนักทฤษฎีสิทธิมนุษยชนโดยทั่วไป ปัจเจกมีสิทธิในการกำหนดอนาคตตนเอง และแนวทางพัฒนาตนเองได้เช่นกัน ไม่ว่าจะเป็นการตัดสินใจเลือกงานที่จะทำ การที่จะพัฒนาตนเอง รวมถึงการกำหนดแนวทางดำรงชีวิตของตนเอง ความเชื่อในศาสนา และในทางการเมือง ฯลฯ

อย่างไรก็ตาม ในแนวคิดทางการเมืองและในทางปรัชญาดูเหมือนมีความเข้าใจตรงกัน (กับนักกฎหมาย) และยืนยันว่า “เจ้าของสิทธิ-ผู้ทรงสิทธิไม่ใช่ปัจเจก บางครั้งไม่ใช่แม้กระทั่งรัฐ หากแต่เป็นชุมชนที่ถูกคาดหวังให้กระทำเพื่อเป้าหมายร่วมกัน ดังที่ Joseph Raz ระบุไว้ว่า “การกำหนดอนาคตตนเองเป็นหนึ่งในสมบัติสาธารณะหลาย ๆ ประการ เป็นสมบัติที่สังคมมีสิทธิร่วมกัน”²⁷ ในขณะที่ Charles Taylor มองการกำหนดอนาคตตนเองและการดำรงรักษาไว้ซึ่งภาษาและวัฒนธรรมว่าเป็นสิทธิที่ชุมชนสามารถอ้างได้”²⁸

สิทธิที่ชุมชนในฐานะผู้ทรงสิทธิจะอ้างได้น่าจะยังมีอีกหลายประการ เช่น สิทธิในภูมิปัญญาท้องถิ่น สิทธิดังกล่าวนี้จะเกี่ยวข้องกับสิทธิในสุขภาพเป็นอย่างสูง โดยเฉพาะภูมิปัญญาในการดูแลสุขภาพทั้งของปัจเจกและชุมชน สิทธิในสิ่งแวดล้อมที่ดี สิทธิในการพัฒนา ซึ่งมีองค์ประกอบของสิทธิทั้งของปัจเจกและชุมชน และที่สำคัญคือสิทธิในการมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจและในกิจการของรัฐในฐานะชุมชนเอง

²⁶ ศรีประภา เพชรเมธีศรี และคณะ รายงานการวิจัยเรื่องเศรษฐกิจเสรี การปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ และผลกระทบต่อสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคมในประเทศไทย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย มีนาคม 2545 หน้า 270-271

²⁷ Joseph Raz, *The Morality of Freedom*, Oxford University Press, 1986 pp. 7-9

²⁸ Charles Taylor, *Human Rights : The Legal Culture*, อ้างใน Michael Freedon, อ้างแล้ว หน้า 75

แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนและสิทธิของชุมชนในทฤษฎีมีสำนักชุมชนนิยม ทำให้เห็นจุดยืนของนักคิดกลุ่มนี้ในหลายประการ คือ

- 1) ในขณะที่นักคิดเสรีนิยมเชื่อว่าคุณค่า (ทางการเมือง) ที่สำคัญที่สุดคือเสรีภาพและความเสมอภาค นักคิดชุมชนนิยมมองว่าคุณค่าอื่นมีความสำคัญเท่ากันหรืออาจมากกว่ากัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คุณค่าของวิถีชุมชน (community life)
- 2) ในขณะที่นักคิดเสรีนิยมยึดมั่นอยู่กับความเห็นว่างบทบาทของรัฐจะต้องกำหนดในลักษณะที่จะส่งเสริมเสรีภาพและความเท่าเทียมกันของประชาชน ซึ่งหมายถึงว่ารัฐต้องมีการจัดการ/บริหารอย่างเป็นประชาธิปไตย ดำเนินนโยบายที่จะเน้นการอดกลั้นและเคารพเสรีภาพในทางความคิดของพลเมือง กับทั้งต้องถอยห่างจากการดำเนินชีวิตของปัจเจก รวมถึงแนวคิดเรื่องประโยชน์ ชุมชนนิยมเชื่อว่าบทบาทหลักของรัฐคือการประกันสถานะและความเป็นอยู่ที่ดีของวิถีชุมชนที่จะทำให้มนุษย์เจริญรุ่งเรืองและเพื่อประโยชน์ของมนุษย์ ชุมชนนิยมปฏิเสธแนวคิดที่ว่า เพื่อประกันเสรีภาพของมนุษย์รัฐจะต้องละเว้นจากการนำเสนอแนว ความคิดเกี่ยวกับประโยชน์ (good) ที่ทุกคนต้องปฏิบัติตาม สำหรับชุมชนนิยม รัฐสามารถทำได้
- 3) เสรีนิยมยืนยันว่าสังคมการเมืองจะต้องหาเหตุผลสนับสนุนเสมอสำหรับปัจเจกที่อาศัยอยู่หากต้องการให้สังคมชอบธรรม แต่ชุมชนนิยม มองว่ารัฐไม่ได้สนองตอบต่อปัจเจกแต่ละคน แต่ต่อสังคมซึ่งพลเมืองแต่ละคนเป็นส่วนหนึ่ง
- 4) ในขณะที่สำนักเสรีนิยมเห็นว่า เหตุผลเป็นเครื่องมือสำคัญในการปกครองรัฐ แต่ชุมชนนิยมเห็นว่า แนวคิดเรื่องเหตุผลไม่ได้เชื่อมโยงกับประเพณีทางสังคมและดูราวกับดำเนินไปในสุญญากาศ จึงไม่ได้เชื่อมกับประเด็นปัญหาที่แท้จริง สมมุติฐาน เป้าหมาย แรงบันดาลใจ เจตนารมณ์ และระบบความเชื่อที่มีอยู่จริง ชุมชนนิยมยืนยันว่าการสร้างสันติสุขและความสามัคคีในสังคมก็โดยวาทกรรมที่มาจากวัฒนธรรมในชุมชน

จะอย่างไรก็ตาม จะสังเกตได้ว่า แนวคิดชุมชนนิยมแต่ละสายก็มีความแตกต่างกันตั้งแต่แบบประนีประนอมที่ปัจเจกยังคงความสำคัญพอๆกับชุมชน จนถึงเชิงกร้าวที่ปฏิเสธสิทธิของปัจเจก ทั้งนี้ทั้งนั้น สิ่งที่ได้อภิปรายไปแม้จะสนับสนุนแนวคิดชุมชนนิยม คือ ชุมชนเป็นผู้ทรงสิทธิได้และมีสิทธิหลายประการที่ชุมชนจะอ้างได้ แต่ก็ไม่มีเหตุผลเพียงพอในตัวเองที่จะให้สิทธิเพียงกับปัจเจกหรือชุมชน ในเมื่อทั้งปัจเจกและชุมชนก็ไม่ได้เป็นตัวละครที่อยู่โดดเดี่ยว สมมุติฐานที่ว่าปัจเจกและชุมชนต่างก็คุกคามและเป็นศัตรูซึ่งกันและกัน ดังนั้นสิทธิของปัจเจกจะต้องมีความสำคัญสูงสุดก็ไม่น่าจะใช้ได้

ความเจริญงอกงามของชุมชนขึ้นอยู่กับสุขภาวะและความเป็นอยู่ที่ดีของบรรดาสมาชิกโดยชุมชนมีแนวทางและนโยบาย เพื่อการพัฒนาของคนทั้งมวล ดังนั้น ชุมชน และความหมายของชุมชนก็ต้องได้รับการยอมรับจากปัจเจกที่เป็นส่วนหนึ่งของชุมชน การยืนยันสิทธิของปัจเจกเป็นเรื่องที่ทำได้ แต่น่าจะต้องเป็นสิทธิที่ไม่แปลกแยกต่อชุมชน ในขณะเดียวกัน ชุมชนเองก็มีสิทธิและไม่ควรจะมีอะไรขัดขวางชุมชนที่จะอ้างสิทธินั้นได้ โดยเฉพาะต่อชุมชนอื่นแต่สามารถอ้างได้กับสมาชิกของชุมชนด้วย โดยเฉพาะกับสมาชิกที่ไม่ยอมรับปทัสถานและแนวคิดประโยชน์/ความดีงามร่วมกันในชุมชน ชุมชนอาจอ้างสิทธิเพื่อแทรกแซงในชีวิตของปัจเจกได้เหมือนดังที่รัฐก็ทำได้ แต่เพียงเมื่อการแทรกแซงนั้นเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ที่สำคัญของชุมชน และเพื่อปกป้องปัจเจกที่สิทธิและผลประโยชน์ถูกคุกคาม แต่ไม่อาจปกป้องตนเองได้

แต่ข้อควรระวังในเรื่องสิทธิชุมชน คือสิ่งที่ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ กังวลในสิ่งที่ เสน่ห์ จามริก เสนอว่า บรรดาขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี วัฒนธรรม และกฎเกณฑ์ที่ชุมชนท้องถิ่นมีถือปฏิบัติเป็นวิถีชีวิตสืบเนื่องกันมา เป็นสิทธิชุมชนท้องถิ่นที่รัฐต้องรับรองและไม่อาจแทรกแซงได้ แนวคิดเช่นนี้ถือว่าสุดโต่งและอันตราย เพราะแนวปฏิบัติหรือขนบธรรมเนียมประเพณีซึ่งเป็นวิถีชีวิตของชุมชนเองบางอย่างก็เป็นการละเมิดสิทธิมนุษยชน หรือก่อให้เกิดปัญหาสิทธิมนุษยชนได้เช่นกัน เช่น ประเพณีการขลิบอวัยวะเพศเด็กหญิง แนวปฏิบัติหลายประการที่ทำให้เกิดการเลือกปฏิบัติต่อผู้หญิง เป็นต้น ในหลายกรณี ถึงกับมีการกล่าวว่า สิทธิชุมชนถูกใช้ในลักษณะที่มีอคติในเรื่องเพศวิถี (gender blind) ซึ่งหมายถึงว่าสำหรับชุมชนมิติทางเพศหายไปจากข้อพิจารณาในแนวปฏิบัติเรื่องสิทธิทั้งหลาย แนวปฏิบัติบางประการของชุมชนที่เป็นการละเมิดสิทธิสตรี หรือคนบางกลุ่มจึงยังคงดำรงอยู่ได้ในหลายชุมชน

สิทธิของชุมชนเกี่ยวข้องกับสิ่งที่สมาชิกให้กับสังคมอย่างเหมาะสม แต่ลักษณะเฉพาะของชุมชนในฐานะผู้ทรงสิทธิหมายความว่า ปัจเจกเองจะได้รับผลประโยชน์จากหน้าที่เขามีต่อสังคมในทางกลับกันปัจจัยที่สำคัญในการที่ทั้งชุมชน/สังคมและสมาชิกจะเจริญวัฒนาไปได้ สังคมจะต้องไม่ใช่สังคมอำนาจนิยม เสรีภาพของปัจเจกจึงอยู่ในผลประโยชน์ของสังคมเสมอ การปกป้องเสรีภาพอย่างมั่นคงจึงจำเป็นสำหรับการกำหนด (โครงสร้าง/ลักษณะ) ของสังคม

บทที่ 4 สิทธิในสุขภาพ จากเสรีนิยมชุมชนนิยม?

สุขภาพหรือสภาวะ (Health) ไม่เคยถูกนำมาผูกโยงกับสิทธิมนุษยชน (Human rights) อย่างชัดเจน ยกเว้นในบางกรณีซึ่งส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับการเข้าถึงการรักษาพยาบาล เมื่อมีการพูดถึงสุขภาพก็ไม่ได้นำเรื่องสิทธิมนุษยชนมาพิจารณา เว้นเสียแต่ว่าเมื่อส่วนที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพมองเห็นการละเมิดสิทธิมนุษยชนอย่างรุนแรง เช่น การทารุณกรรม แนวคิดเรื่องสุขภาพโดยทั่วไปไม่มีในวาทกรรมสิทธิมนุษยชน

การ “แยก” หรือการ “ตัดขาด” ของสองสาขา คือ สุขภาพกับสิทธิมนุษยชนสามารถอธิบายได้จากความแตกต่างในแนวคิดทางปรัชญา ศัพท์ภาษาที่ใช้ การอบรม/การคัดเลือกบุคคลในวิชาชีพ บทบาททางสังคมและวิธีการในการทำงาน นอกจากนั้น แนวคิดสมัยใหม่ของทั้งสุขภาพและสิทธิมนุษยชนก็พัฒนาไปอย่างไม่หยุดยั้งและมีความซับซ้อน จึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่ในระดับปฏิบัติ บุคลากรทางการแพทย์/พยาบาลอาจไม่เข้าใจในการที่จะนำแนวคิดสิทธิมนุษยชนมาปรับใช้ในงานของตนเอง และในขณะเดียวกัน นักสิทธิมนุษยชนก็อาจมีความคิดความเข้าใจไม่ต่างกัน ยิ่งไปกว่านั้น ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ที่ขัดแย้งกันระหว่างการแพทย์กับกฎหมาย ระหว่างบุคลากรทางสาธารณสุขและนักการเมืองเพื่อสิทธิพลเมือง ก็อาจทำให้เกิดความกังขาถึงความเป็นไปได้ในการที่จะร่วมมือเพื่อประโยชน์ซึ่งกันและกัน¹

อย่างไรก็ตาม ทั้ง “สุขภาพ” และ “สิทธิมนุษยชน” ต่างเป็นแนวคิด/แนวปฏิบัติที่ทรงพลังในการทำให้มนุษย์มีชีวิตและความเป็นอยู่ที่ดี (ขึ้น) ดังนั้น จึงมีความพยายามที่จะเชื่อมโยงทั้งสองเรื่องเข้าด้วยกัน ด้วยการหาความเกี่ยวเนื่อง (Linkage) ระหว่างสุขภาพและสิทธิมนุษยชน

การศึกษาในบทนี้จะเริ่มต้นที่การพิจารณา ความหมายของคำว่า สุขภาพ (Health) การแพทย์ (Medicine) และสาธารณสุข (Public health) พร้อมทั้งแนวคิดที่บางครั้งอาจทำให้เกิดความสับสนระหว่างการแพทย์กับจรรยาบรรณทางการแพทย์ (medicine and medical ethics) และสุขภาพ-สาธารณสุขกับสิทธิมนุษยชน หลังจากนั้น จะได้ศึกษาแนวคิดใหม่ทั่วไปไกลกว่าความพยายามเชื่อมโยงสุขภาพกับสิทธิมนุษยชน แต่สุขภาพในฐานะสิทธิมนุษยชนหรือสิทธิในสุขภาพ อะไรคือความหมายของสิทธิในสุขภาพ แนวคิดสิทธิมนุษยชนเสรีนิยมและชุมชนนิยมสะท้อนอย่างไรในสุขภาพ และจะพิจารณาสิทธิในสุขภาพในระบบสุขภาพ/สาธารณสุขไทยอย่างไร

¹ Jonathan M. Mann et al, Health and Human Rights, in Jonathan M. Mann et al, (eds), Health and Human Rights : A Reader , Routledge, New York, 199, p.7.

สุขภาพ การแพทย์และสาธารณสุข : จรรยาบรรณทางการแพทย์กับสิทธิมนุษยชน

“แนวคิดสมัยใหม่เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนมาจากสองสาขาวิชาที่แตกต่างแต่เชื่อมโยงกัน คือ การแพทย์และสาธารณสุข ในขณะที่การแพทย์จะมุ่งเน้นเรื่องสุขภาพของปัจเจก สาธารณสุขให้ความสำคัญกับสุขภาพของประชากรในสังคมนั้น ๆ สุขภาพของปัจเจกแต่ละคนเป็นประเด็นห่วงใยทางการแพทย์และการให้บริการด้านสุขภาพ ซึ่งอยู่ในบริบทของการรักษาความเจ็บป่วย ความพิการทางร่างกาย (และทางจิตใจ) สำหรับสาธารณสุขเป็นการ “(ประกัน) เงื่อนไขที่จะทำให้ประชากรมีสุขภาพดี” ดังนั้น สาธารณสุขจึงมีเป้าหมายที่การส่งเสริมสุขภาพ เน้นที่การป้องกันโรค ป้องกันความพิการ และป้องกันการเสียชีวิตก่อนเวลาอันควร² ดังนั้น จากแง่มุมสาธารณสุข ในขณะที่การมีอยู่ของการแพทย์และการรักษาพยาบาลเป็นเงื่อนไขสำคัญสำหรับสุขภาพ แต่ไม่ใช่สุขภาพ การรักษาพยาบาลเป็นส่วนหนึ่งของสุขภาพเท่านั้น

แม้การแพทย์กับสาธารณสุขจะเป็น 2 มิติที่สนับสนุนและมีปฏิสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดใน ส่วนที่เกี่ยวกับการส่งเสริมและปกป้อง/ป้องกันสุขภาพ ดังที่ องค์การอนามัยโลก (World Health Organisation - WHO) ให้ความหมายไว้ว่า คือ สภาวะของความเป็นอยู่ทางร่างกาย จิตใจ และสังคม ที่ไม่ใช่เพียงปราศจากโรคร้าย และทุพพลภาพ³ แต่ยังมีความแตกต่าง⁴ ให้เห็น คือ

<u>การแพทย์</u>	<u>สาธารณสุข</u>
- เกี่ยวข้องกับปัจเจกและเน้นที่การให้การดูแล/รักษาทางการแพทย์	- เน้นที่ตัวประชากรในวงกว้าง
- เน้นที่การวินิจฉัย การรักษา การบรรเทาความเจ็บปวด และการฟื้นฟูสุขภาพของปัจเจก	- พิจารณาปัจจัยคุกคามสุขภาพและหาแนวทางป้องกันสุขภาพของประชากร โดยการกำหนดนโยบายในการสนองตอบต่อปัญหาและหาหลักประกันสุขภาพและการบริการที่เกี่ยวข้อง
- การแพทย์ใช้เทคนิคต่าง ๆ เช่นการผ่าตัด การตรวจร่างกาย ใช้ห้องทดลองทางการแพทย์ (Lab) เพื่อดูแลสุขภาพทางจิตและสภาพร่างกาย	- ใช้เครื่องมือหลายอย่างในการวัดสถานะทางสุขภาพของประชากรไม่ว่าจะเป็นการสำรวจ การใช้วิธีการทางสถิติ ระบาดวิทยา ฯลฯ
- การแพทย์พยายามตอบสนองกับสภาวะทางสุขภาพ	- ให้คุณค่าและความสำคัญกับการ

² Jonathan M. Mann et al, Health and Human Rights in Health and Human Rights, Vol. I N:1, Fall 1994, p.8.

³ Op. cit หน้า 9.

⁴ ดูรายละเอียดใน Jonathan M. Mann , Medicine and Public Health, Ethics and Human Rights, in Jonathan M. Mann et al, Health and Human Rights : A Reader อ้างแล้ว

ที่เป็นอยู่ ซึ่งอาจเป็นทั้งการรักษาหรือป้องกันขั้น ทุติภูมิและตติภูมิ	ป้องกัน เช่น ป้องกันอุบัติเหตุรถยนต์ เป็นต้น
- ทักษะและความเชี่ยวชาญเพื่อการตรวจ วินิจฉัย และตอบสนองต่อสภาพร่างกายของผู้ถูกวินิจฉัย แต่ละคน โดยอาศัยความรู้ความเข้าใจในเรื่อง ชีววิทยา ชีวเคมี เกษศาสตร์ พยาธิวิทยา กายวิภาค จิตวิทยา ฯลฯ	- ทักษะและความเชี่ยวชาญที่ใช้ เน้นที่ ความรู้เรื่องระบาดวิทยา ชีวสถิติ การ วิเคราะห์เชิงเศรษฐศาสตร์ สังคมวิทยา และพฤติกรรมศาสตร์อื่น ๆ
- สถานที่อาจเป็นสถานพยาบาลของรัฐ/เอกชน สำนักแพทย์เอกชน คลินิก ซึ่งความซับซ้อนและ ความทันสมัยอาจแตกต่างกัน	- เน้นองค์กรของรัฐที่ดำเนินโครงการ ของรัฐขนาดใหญ่ในหลายระดับ ซึ่ง เกี่ยวข้องกับการพัฒนาและนโยบาย ไปปฏิบัติ
- ความสัมพันธ์กับประชาชน ผู้ป่วย/บุคคลจะไปหา แพทย์	- ความสัมพันธ์กับประชาชน โดยทั่วไป สาธารณสุขจะไปหานักคล
- ผู้ไปหาคาดหวังว่าจะได้รับการดูแลรักษา	- ประชาชนทั่วไปหวังจะเห็นความปลอดภัย จากโรคระบาด จากน้ำที่ไม่สะอาด จากมลพิษ ฯลฯ

แม้การแพทย์และสาธารณสุขจะแตกต่างกัน แต่ทั้งวิชาชีพและการปฏิบัติงาน ก็สัมพันธ์
หรือเหมือนกันอย่างเลี่ยงไม่ได้ ในขณะที่สาธารณสุขต้องอาศัยความรู้แบบวิชาการหลายประการ
ทางการแพทย์ เช่น โครงการนิควัดจีน อนามัยแม่และเด็ก การประกอบวิชาชีพ และการปฏิบัติการ
ทางการแพทย์ ก็ต้องอยู่ภายใต้กฎหมายและนโยบายของรัฐ

ข้อที่น่าสนใจเมื่อพิจารณาความแตกต่างของการแพทย์และสาธารณสุขคือ กลุ่มเป้าหมาย
หรือผู้ที่มีปฏิสัมพันธ์ด้วย แพทย์กับผู้ป่วยมีความสัมพันธ์ในลักษณะปัจเจกกับปัจเจกเป็นส่วนใหญ่
ในขณะที่สาธารณสุข และเจ้าหน้าที่ อาจมีความสัมพันธ์ระดับปัจเจกน้อยกว่ามาก แต่เป็นความ
สัมพันธ์ในระดับชุมชน กลุ่มคน หรือสาธารณะ(ชน) ซึ่งเป็น collectivities ทั้งสองความสัมพันธ์นี้
เกี่ยวข้องกับมิติสิทธิมนุษยชนซึ่งจะได้ศึกษาต่อไป

แต่ข้อที่น่าสังเกตก็คือ แม้จะมีความจำเป็นและหลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่สิ่งที่การแพทย์ให้กับสุข
ภาพ (หรือสุขภาวะ) มีจำกัดมาก ผลการศึกษาในสหรัฐอเมริกาประมาณว่าเพียง 1/6 ของอายุขัยของ
คนที่เพิ่มขึ้นในช่วงศตวรรษที่ผ่านมาเกิดจากผลสำเร็จทางการแพทย์ การรักษาพยาบาลและการวิจัย
ทางการแพทย์ และประมาณ 10% ของการตายก่อนเวลาอันควรที่ป้องกันได้ เกี่ยวโยงกับการขาด

การดูแลทางการแพทย์⁵ ถ้าการแพทย์มีความสำคัญกับสุขภาพน้อยกว่าที่คิด อะไรจะปั่นเงื่อนไขที่จะทำให้ประชาชนบรรลุถึงความเป็นอยู่ที่ดีทางร่างกาย จิตใจ และสังคม ดังที่ปรากฏในธรรมเนียมขององค์การอนามัยโลก คำตอบคือสถานะทางสังคม สิ่งแวดล้อม และ (ในระดับรองลงไป) คือ สถานะทางเศรษฐกิจ กล่าวกันว่า ปัจจัยทางสังคมที่ปรากฏในพฤติกรรมของแต่ละปัจเจก เช่น การสูบบุหรี่ การดื่มแอลกอฮอล์เกินขนาด การเลือกอาหาร ระดับการออกกำลังกาย มีผลต่อสุขภาพอย่างสูง อย่างไรก็ตาม นโยบาย/โปรแกรมที่สาธารณสุขออกแบบมักเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมที่กล่าวถึงของปัจเจก บนข้อสมมุติฐานที่ว่าปัจเจกแต่ละคนมีอำนาจควบคุมพฤติกรรมด้านสุขภาพของตนเอง การแก้ปัญหาจึงอยู่ที่การให้ข้อมูลและการศึกษาถึงความเสี่ยงที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมเหล่านั้น ควบคู่ไปกับการบริการสาธารณสุขบางประการ เช่น การให้คำปรึกษา การแจกถุงยางอนามัยหรือยาคุมกำเนิด ทั้งนี้เพื่อจะทำให้ปัจเจกเปลี่ยนพฤติกรรม แม้วิธีการดังกล่าวจะจำเป็น แต่สิ่งที่มักขาดหายไปคือ สาธารณสุขที่มุ่งจัดการกับปัจจัยทางสังคม

ความแตกต่างในแนวทางและวิถีปฏิบัติระหว่างการแพทย์และสาธารณสุข ถึงแม้ภาษาและเป้าหมายบางอย่างจะสนับสนุนซึ่งกันและกัน แต่มีส่วนทำให้ระบบคุณค่าที่แต่ละส่วนเลือกใช้แตกต่างกันได้เช่นเดียวกัน และไม่น่าแปลกใจที่การแพทย์และแพทย์ (รวมถึงพยาบาล และบุคลากรทางการแพทย์อื่น ๆ) เลือกที่จะใช้สิ่งที่เรียกว่า จรรยาบรรณหรือจริยธรรม (ทางการแพทย์) (ethics-medical ethics) โดยเฉพาะจริยธรรมที่ได้รับการพัฒนาขึ้นในบริบทของความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจก และสามารถนำมาปรับใช้ได้เป็นอย่างดีกับลักษณะ การปฏิบัติ สถานการณ์ และความคาดหวังในการให้บริการ/การดูแลรักษาทางการแพทย์ ที่ใช้ควบคุมพฤติกรรมของบุคลากรทางการแพทย์ที่อาจเรียกว่า หลักการของการเป็นหุ้นส่วน (principles of partnership) ระหว่างแพทย์ (บุคลากรทางการแพทย์) และคนไข้ จริยธรรมในการเป็นหุ้นส่วนนี้มีหลักการสำคัญ 3 ประการ คือ⁶

- ความยินยอมอย่างรอบรู้ (informed consent) ผู้ป่วยควรจะได้รู้และเข้าใจว่าจะเกิดอะไรขึ้นกับเขา โดยมีข้อมูลและข้อเท็จจริงที่ผู้ป่วยควร/ต้องได้รับรู้ก่อนให้ความยินยอม ความยินยอมนี้หมายถึง การยินยอมในการรักษา การวิจัย การวินิจฉัย เป็นต้น
- การปกปิดเป็นความลับ (confidentiality) หลักการนี้เป็นจริยธรรมทางการแพทย์ที่สำคัญที่ใช้มาแต่สมัยกรีก ข้อมูลใด ๆ ที่แพทย์ได้จากผู้ป่วยระหว่างการปรึกษาและการรักษา จะสามารถแบ่งปันให้หรือนำไปพูดคุยกับผู้อื่นก็เพียงเมื่อได้รับอนุญาตจากผู้ป่วย ข้อที่น่ากังวลในยุคปัจจุบันคือการที่ข้อมูลดังกล่าวปรากฏอยู่ในคอมพิวเตอร์และ

⁵ เพิ่งอ้าง หน้า 441

⁶ Fleur Fisher , Ethical Issues on the Health Professionals' Involvement in Torture, in Human Rights and Health Professionals : Toward an Education Program for the Asian Region, Proceedings of the Seminar on Medical Ethics, Torture, and Rehabilitation, 2-5 Oct. 1996, Bangkok, Thailand. หน้า 83-94

เครือข่าย ซึ่งทำให้ยากแก่การปกปิด (เป็นความลับ) ระหว่างผู้ป่วย แพทย์ และ/หรือผู้เกี่ยวข้อง

- การเคารพเสรีภาพ (respecting autonomy) หมายถึง การเคารพความเป็นตัวตน/ปัจเจก และเสรีภาพ (ในการเลือก) ของผู้ป่วย

สิ่งที่น่าสนใจในเรื่องจริยธรรมก็คือ ในเอกสารที่เรียกว่าปฏิญญาเจนีวา (Declaration of Geneva) ซึ่งได้รับการรับรองโดยแพทยสมาคมแห่งโลกและแพทยสภาแห่งโลกตั้งแต่ปี 1978 เป็นเอกสารเกี่ยวกับผู้ประกอบวิชาชีพการแพทย์ ไม่ได้กล่าวถึงสิทธิของผู้ป่วย หรือสิทธิในสุขภาพแต่ให้ความสำคัญกับวิธีประพฤติปฏิบัติตนของแพทย์ โดยเฉพาะการเคารพชีวิตมนุษย์ การรักษาความลับผู้ป่วย การไม่นำเอาเชื้อชาติ ศาสนา เผ่าพันธุ์ การสังกัดพรรคการเมืองและสถานะในสังคมมาเป็นปัจจัยในการปฏิบัติต่อผู้ป่วย ซึ่งทั้งหมดนั้น แม้จะไม่ได้เป็นสิทธิในสุขภาพโดยเฉพาะ แต่เป็นสิทธิที่ได้รับการรับรองโดยทั่วไปทั้งในทางกฎหมายและศีลธรรม นอกจากนี้ ยังมีข้อกำหนดระหว่างประเทศว่าด้วยจริยธรรมทางการแพทย์ (International Code of Medical Ethics) ซึ่งได้รับการรับรองทั้งโดยแพทยสมาคมและแพทยสภาแห่งโลกเช่นเดียวกัน เอกสารฉบับนี้มีทั้งข้อกำหนด หน้าที่ของแพทย์โดยทั่วไป หน้าที่ของแพทย์ต่อคนไข้ และจริยธรรมของพยาบาล โดยทั่วไปเท่านั้น เฉพาะหน้าที่ของแพทย์เอกสารระบุไว้ว่า “แพทย์จะเคารพสิทธิของผู้ป่วย ของเพื่อนร่วมงาน และของบุคลากรสาธารณสุขอื่น ๆ รวมทั้งจะรักษาความลับของผู้ป่วย”⁷

“สิทธิของผู้ป่วย” ที่ได้รับการรับรองโดยแพทยสภาในการประชุมปี 1981 ในปฏิญญาลิสบอน (Declaration of Lisbon) ได้แก่

-) สิทธิในการเลือกแพทย์โดยเสรี
-) สิทธิในการได้รับการรักษาโดยแพทย์ที่มีอิสระในการวินิจฉัยทางคลินิกและจริยธรรม โดยไม่มีการแทรกแซงจากภายนอก
-) สิทธิในการรับหรือปฏิเสธการรักษาหลังจากได้รับข้อมูลเพียงพอ
-) สิทธิที่จะคาดหวังว่าแพทย์จะเคารพความลับในรายละเอียดข้อมูลส่วนตัวและทางการแพทย์
-) มีสิทธิที่จะตายอย่างมีศักดิ์ศรี
-) มีสิทธิที่จะรับหรือปฏิเสธการให้พรหรือฟังเทศน์-สวดมนต์จาก พระของศาสนาใดที่ตนนับถือ⁸

⁷ Henryk Leszek Zielinski, Health and Humanitarian Concerns Principles and Ethics, Dordrecht, Martinus Nijhoff Publishers, 1994 หน้า 72-76

⁸ เพิ่งอ้าง หน้า 84

จะเห็นได้ว่าสิทธิของผู้ป่วยที่ปรากฏในปฏิญญาลิสบอน อยู่บนพื้นฐานของสิทธิสำคัญ 2 ประการ คือ ประการแรก สิทธิในการเลือก (choice) ไม่ว่าจะเป็นการเลือกแพทย์ เลือกที่จะรักษาหรือไม่รักษา หรือในปัจจุบันผู้ป่วยสามารถเลือกที่จะรักษาแบบใดก็ได้ สิทธิที่จะเลือกที่จะระงับการรักษาและตายโดยวิธี/ในเวลา que ผู้ป่วยตัดสินใจ (euthanasia) หรือเลือกที่จะฟังหรือไม่ฟังเทศน์ เป็นต้น ประการที่สอง คือสิทธิในความเป็นส่วนตัว (privacy) ซึ่งสะท้อนในข้อที่ว่า การรักษาจะต้องไม่ถูกแทรกแซง และการเก็บข้อมูลส่วนตัวของผู้ป่วยไว้เป็นความลับ สิทธิทั้งสองประการนี้ สะท้อนแนวคิดสิทธิแบบเสรีนิยม ที่เรียกโดยทั่วไปว่าสิทธิพลเมือง สิทธิทางการเมือง อย่างไรก็ตาม ความสามารถและโอกาสของผู้ป่วยที่จะใช้สิทธิต่าง ๆ ดังกล่าวได้มากนักน้อยเพียงใดเป็นอีกเรื่องหนึ่ง และดูเหมือนขึ้นอยู่กับการปัจจัยหลายประการ

จริยธรรมทางการแพทย์และบุคลากรทางการแพทย์ จึงเป็นตัวกำหนดแนวประพฤติปฏิบัติของแพทย์ และมีหน้าที่ที่จะต้องเคารพสิทธิของผู้ป่วย เป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์ในระดับปัจเจกกับปัจเจก ไม่ใช่ตัวกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างแพทย์กับสังคมโดยรวม นอกจากหน้าที่หรือจริยธรรมเหล่านี้แล้ว แพทย์และบุคลากรทางการแพทย์ยังต้องยึดถือแนวปฏิบัติอีกหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นการไม่ร่วมในการทารุณกรรม (ต่อคนไข้และผู้อื่น) การไม่ล่วงละเมิดสิทธิและศักดิ์ศรีของผู้ป่วย การไม่ยอมตนเป็นเครื่องมือของรัฐในการกดขี่ประชาชน แนวปฏิบัติดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นว่า อาชีพแพทย์และแพทย์เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่มีศักยภาพ/โอกาสที่จะละเมิดสิทธิของผู้ป่วย และผู้คนโดยทั่วไปอยู่มาก และนี่เป็นเหตุผลหนึ่งที่ว่า ทำไมจึงมีความตึงเครียดระหว่างการแพทย์กับสิทธิมนุษยชน

กล่าวถึงสาธารณสุข ด้วยข้อเท็จจริงที่ว่าสาธารณสุขมีกลุ่มเป้าหมายคือประชากรโดยรวม และมีเป้าหมายที่การสร้างเงื่อนไขที่จำเป็นสำหรับสุขภาพที่ดีของประชาชน โดยที่เงื่อนไขสำหรับสภาวะทางสุขภาพหลักๆ เป็นเงื่อนไขปัจจัยทางสังคม กรอบของการกำหนดคุณค่าจึงต้องเชื่อมโยงกับหน้าที่และโครงสร้างทางสังคม และดูเหมือน “ภาษาสิทธิมนุษยชน” ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญสำหรับความเป็นอยู่ที่ดีของมนุษย์จะเป็นกรอบภาษาและคุณค่าที่เหมาะสม อย่างไรก็ตามภาษาที่ใช้ยังคงเป็นสาธารณสุข หรือไม่ก็เป็น สุขภาพกับสิทธิมนุษยชน (Public health/Health and Human Rights) ที่มองเพียงความเชื่อมโยงระหว่าง 2 ประเด็นใน 3 ส่วน คือ⁹

⁹ Jonathan M. Mann in Jonathan M. Mann et al, Health and Human Rights: A Reader อ่า ง แ ล้ ว หน้า 444-447 และ Jonathan M. Mann et al, in Health and Human Rights, An International Quarterly Vol. 1 No. 1 Fall 1994, หน้า 12-22

1. ผลกระทบ (ทั้งบวกและลบ) ของโปรแกรม นโยบายและแนวปฏิบัติเกี่ยวกับสุขภาพและสาธารณสุขต่อสิทธิมนุษยชน โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับการใช้อำนาจรัฐในบริบทของสาธารณสุขเพื่อทำหน้าที่หลัก 3 ประการ คือ ก) การพัฒนานโยบายเพื่อจัดการกับปัญหาสำคัญในเรื่องสุขภาพ ข) ประเมินปัญหาและความต้องการด้านสุขภาพ และ ค) ประกันโปรแกรมเพื่อดำเนินยุทธศาสตร์สู่เป้าหมายสุขภาพ

ในทุกขั้นตอน ผลกระทบที่มีต่อสิทธิมนุษยชนเกิดขึ้นได้ ไม่ว่าจะเป็นการเลือกปฏิบัติอย่างไม่ตั้งใจ เช่นมีข้อสมมติฐานว่าประชาชนทุกคนสามารถเข้าถึงการตรวจทางโทรศัพท์ที่จัดโดยใช้ภาษาหลักเพียงภาษาเดียว การลืมนรวมปัญหาเฉพาะของกลุ่มคนบางกลุ่มในการวิเคราะห์ปัญหาสาธารณสุข ปัญหาที่ปรากฏให้เห็นอย่างสำคัญในส่วนนี้ คือ การบังคับตรวจเลือด การกักกันผู้ต้องสงสัย หรือและผู้ป่วยโรคเอดส์ เป็นต้น

2. การละเมิดสิทธิมนุษยชนมีผลต่อสุขภาพ ทั้งในความเป็นอยู่ที่ดีทางร่างกาย จิตใจ และสังคม สำหรับสิทธิมนุษยชนบางประการ เช่น สิทธิที่จะไม่ถูกทรมานหรือถูกกักขังในสภาพที่เหมือนคังมิโซมนุษย์ การละเมิดสิทธิดังกล่าว มีผลเสียต่อสุขภาพอย่างชัดเจน แต่สำหรับสิทธิอีกบางประการ เช่นสิทธิในข้อมูลข่าวสาร สิทธิในการรวมกลุ่ม / สมาคม ผลการละเมิดสิทธิเหล่านี้ อาจมองเห็นไม่ชัด แต่ถึงระดับหนึ่งอาจมีผลร้ายแรง เช่น การปกปิดข้อมูลเกี่ยวกับการระบาดของไข้หวัดนก การไม่เปิดเผยข้อมูลเมื่อมีการตรวจพบสารพิษบางอย่างปนเปื้อนในอาหารที่วางขาย เป็นต้น

3. การส่งเสริมและปกป้องคุ้มครองสิทธิมนุษยชนมีความเชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดกับการส่งเสริมและปกป้องสุขภาพ ด้วยเหตุที่ว่าสิทธิมนุษยชนสามารถเสนอกรอบระดับสังคมในการกำหนดและตอบสนองต่อปัจจัยที่สำคัญทางสุขภาพสังคม ตัวอย่างที่เห็นชัดเจน ได้แก่การส่งเสริมสิทธิข้อมูลข่าวสาร การส่งเสริมสิทธิในการศึกษา ในการมีงานทำในสภาพการทำงานที่ดี การที่ประชาชนมีสิทธิในสิ่งแวดล้อมที่ดี เป็นต้น

ในที่สุดแล้วจะพบว่าจริยธรรมและสิทธิมนุษยชนมีที่มาจากคุณค่าบางอย่างที่คล้ายคลึงกัน เหมือนอย่างการแพทย์และสาธารณสุข ดังนั้น งานสาธารณสุขจึงจำเป็นต้องมีทั้งจริยธรรมที่ใช้กับปัจเจก บุคลากรด้านสาธารณสุข และกรอบสิทธิมนุษยชนที่จะชี้นำสาธารณสุขในการวิเคราะห์และตอบสนองทางสังคม

จากเชื่อมโยงระหว่างสุขภาพกับสิทธิมนุษยชนสู่สิทธิในสุขภาพ

ความหมายของคำว่า “สุขภาพ” (Health) ที่องค์การอนามัยโลกให้ไว้ว่า “สุขภาพหมายถึงสภาวะอันสมบูรณ์ของร่างกาย จิตใจ ของสังคม และไม่ได้จำกัดเพียงการปราศจากโรคภัยและความทุพพลภาพเท่านั้น” ทำให้มองเห็นสุขภาพที่กว้างกว่ากรอบที่จำกัดซึ่งเป็นมาแต่เดิม หากรวมเอามิติ

ทางสังคมเข้าไว้ด้วย ความหมายของคำว่าสุขภาพ หมายครอบคลุมถึงบทบาทและความรับผิดชอบของบุคลากรในวงการสุขภาพและความสัมพันธ์กับสังคมในวงกว้าง กับยังเน้นให้เห็นความสำคัญของการส่งเสริมสุขภาพ ซึ่งหมายถึง “กระบวนการที่จะทำให้ประชาชนสามารถควบคุมและปรับปรุงสุขภาพของตนเอง” และเพื่อให้เป็นไปได้ “ปัจเจกหรือกลุ่มคนจะต้องสามารถกำหนดและทำให้ความปรารถนาเป็นจริง สามารถสนองตอบและเปลี่ยนแปลงและก้าวทันกับสิ่งแวดล้อม”¹⁰ ความสามารถของปัจเจก / กลุ่มคนที่มีพื้นฐานจากอารัมภบทของธรรมนูญองค์การอนามัยโลกที่ประกาศว่า “การไปถึง / การมีมาตรฐานสูงสุดด้านสุขภาพเป็นหนึ่งในสิทธิขั้นพื้นฐานที่สำคัญของมนุษย์ทุกคน” ธรรมนูญขององค์การอนามัยโลกและกฎหมายระหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิมนุษยชนอีกหลายฉบับต่างยืนยันว่าสุขภาพเป็นสิทธิมนุษยชนพื้นฐาน ที่ต้องได้รับการเคารพ ปกป้อง และส่งเสริม นั่นหมายความว่า สุขภาพและสิทธิมนุษยชนมิใช่เพียงมีความเชื่อมโยง แต่เป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ ซึ่งกันและกัน และไม่แปลกแยกกัน

สุขภาพของแต่ละปัจเจกไม่ว่าจะจับต้องได้หรือไม่ แต่เป็นเงื่อนไขสำคัญสำหรับความเป็นอยู่ที่ดี และศักดิ์ศรีของมนุษย์ทุกคนในฐานะที่เป็นมนุษย์ รัฐอาจไม่สามารถประกันสุขภาพที่ดีให้กับใครได้ แต่เป็นหน่วยที่จะต้องสร้างเงื่อนไขพื้นฐานบางประการที่สุขภาพของแต่ละปัจเจกจะได้รับการปกป้องและส่งเสริมได้

แต่ความหมายของสุขภาพในฐานะสิทธิมนุษยชนอาจก่อให้เกิดความสับสน และนำไปสู่ความขัดแย้งบางประการ เช่น ศัพท์ที่ใช้ มีการนำศัพท์ที่แตกต่างกันมาใช้ เช่น สิทธิในสุขภาพ (Right to Health) สิทธิในการ (ได้รับ) การรักษาสุขภาพ (Right to Health Care) สิทธิในการปกป้องสุขภาพ (Right to Health Protection) และในความหมายที่กว้างขึ้น บางครั้งก็ใช้สิทธิ (ด้าน) สุขภาพ (Health Right) อย่างไรก็ตาม ในระดับสหประชาชาติ และในกฎหมายระหว่างประเทศ ศัพท์ที่ใช้ คือ สิทธิในสุขภาพ (Right to Health) ซึ่งไม่ได้หมายเพียงสิทธิในการได้รับบริการทางสุขภาพ แต่หมายรวมถึงสิทธิในการมีเงื่อนไขอันจำเป็นต่อสุขภาพ เช่น น้ำดื่มสะอาดปลอดภัย มีสุขอนามัยเพียงพอ อนามัยสิ่งแวดล้อม และชีวอนามัย¹¹

คำว่าสิทธิในสุขภาพอาจฟังดูชอบกล โดยเฉพาะหากตีความว่าเป็น สิทธิในการมีสุขภาพดี หรือ คล้ายกับการอ้างทุกสิ่งทุกอย่างที่จำเป็นในการไปถึงและคงสุขภาพที่สมบูรณ์ แต่หากลองพิจารณาสิทธิในชีวิต อาจพบความหมายใกล้เคียงกัน เพราะคำว่าสิทธิในชีวิตไม่ได้หมายถึงสิทธิใน

¹⁰ Ottawa-Charter for Health Promotion

¹¹ B.C.A. Toebes, The Right to Health as a Human Rights in International Law, 1999, หน้า 16

ชีวิตอันเป็นนิรันดร์ แต่สิทธิในสุขภาพเป็น “สิทธิของทุกคนที่จะได้รับมาตรฐานสูงสุดที่สามารถบรรลุได้ด้านสุขภาพทางร่างกายและจิตใจ”¹² คำว่า มาตรฐานสูงสุด ได้รับการขยายความโดยคณะกรรมการสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ว่า “ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงสิทธิในการได้รับการรักษาพยาบาลเท่านั้น แต่ครอบคลุมถึงปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ และสังคมอย่างกว้างขวางที่จะส่งเสริมภาวะที่ช่วยให้ประชาชนมีชีวิตที่ดี...”¹³

สิทธิในสุขภาพโดยทั่วไปจัดอยู่ในสิทธิรุ่นที่สองคือสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม เนื่องจากสิทธิในสุขภาพมีทั้งมิติทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม เป็นสิทธิที่มีคุณลักษณะทางเศรษฐกิจ และ สังคม เนื่องจากสิทธิในสุขภาพ หาทางที่จะปกป้องปัจเจกเพื่อที่จะไม่ต้องทนทุกข์จากความอยุติธรรมทางสังคมและเศรษฐกิจ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสิทธิในสุขภาพของแต่ละคน ในส่วนวัฒนธรรมนั้น สิทธิในสุขภาพจะต้องประกันได้ว่า การบริการด้านสุขภาพที่มีอยู่ถูกปรับให้สอดคล้องกับประเพณี ความเชื่อของแต่ละคน / สังคม

แม้สิทธิในสุขภาพจะถูกจัดอยู่ในสิทธิประเภทที่สอง (สิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม) แต่ไม่อาจแยกได้จากสิทธิพลเมืองและสิทธิการเมือง ในแง่นี้สิทธิในสุขภาพเป็นตัวอย่างที่น่าจะชัดเจนที่สุดของหลักการแบ่งแยกมิได้ของสิทธิทั้งสองประเภท โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาว่าสิทธิในสุขภาพหมายถึงรวมถึงเสรีภาพที่พึงมีอันได้แก่ เสรีภาพที่จะควบคุมสุขภาพและร่างกายตนเอง เสรีภาพทางเพศและการเจริญพันธุ์ เสรีภาพจากการถูกแทรกแซงขัดขวาง เช่น เสรีภาพจากการถูกทรมาน / ทารุณกรรม เสรีภาพจากการรักษาพยาบาล และการทดลองโดยไม่ยินยอม ในขณะที่ปัจเจกแต่ละคนมีสิทธิที่จะได้รับการคุ้มครองด้านสุขภาพที่เหมาะสม และเท่าเทียมกัน สิทธินี้ครอบคลุมถึงสิทธิในการศึกษา สิทธิในข้อมูลข่าวสาร (ด้านสาธารณสุขที่เกี่ยวข้อง) และที่สำคัญสิทธิในการมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจเกี่ยวกับสาธารณสุข ทั้งในระดับชุมชน ประเทศ และระหว่างประเทศ¹⁴ และที่สำคัญยิ่ง สิทธิในชีวิต

ขอบเขตของสิทธิในสุขภาพอาจรวม 2 องค์ประกอบเข้าด้วยกัน องค์ประกอบแรกเกี่ยวข้องกับการดูแลรักษาสุขภาพ ซึ่งรวมถึงการรักษาและป้องกัน (สุขภาพ) องค์ประกอบที่สองครอบคลุมถึง เงื่อนไขอันจำเป็นสำหรับสุขภาพ ทั้งสององค์ประกอบของสิทธิในสุขภาพได้รับการขยาย

¹² กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม มาตรา 12.1

¹³ ความเห็นทั่วไป ลำดับที่ 14 การประชุมคณะกรรมการสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

¹⁴ เพิ่งอ้างข้อ 8 และ 11

ความใน Health for All -Primary Health Care Strategies ของ WHO¹⁵ ว่า “มี(มาตรฐาน)ด้านสุขภาพที่ไม่ควรมีปัจเจกคนใดในประเทศไหนตกอยู่ได้(มาตรฐานดังกล่าว) องค์ประกอบทั้งสองนั้นได้แก่

- องค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับการรักษาสุขภาพ
 - สุขภาพ/อนามัยแม่และเด็กซึ่งรวมถึงการวางแผนครอบครัว
 - การฉีดวัคซีนป้องกันโรคติดต่อร้ายแรงบางโรค
 - การรักษาพยาบาลที่เหมาะสมสำหรับโรคและการบาดเจ็บ
 - การให้ยา(รักษาโรค)ที่จำเป็น
- องค์ประกอบที่เกี่ยวกับเงื่อนไขที่จำเป็นสำหรับสุขภาพ
 - การศึกษาที่เกี่ยวกับปัญหาด้านสุขภาพและวิธีการที่จะควบคุมและป้องกัน
 - การส่งเสริม การจัดหาอาหารและโภชนาการที่เหมาะสม

แม้องค์ประกอบแต่ละส่วนซึ่งได้รับการกำหนดโดยองค์การอนามัยโลก จะได้รับการรับรองโดยทั่วไป แต่ก็ยังมีข้อถกเถียงในหลายส่วน เช่น สุขศึกษา (health education) และการจัดหาอาหาร ควรถือเป็นสาระหลักของสิทธิในสุขภาพหรือไม่ หรือควรต้องเพิ่มการปลอดจากสิ่งแวดล้อมที่เป็นพิษที่คุกคามสุขภาพ ซึ่งนับวันรุนแรงขึ้นทุกวัน ไว้ในสาระของเงื่อนไขที่จำเป็นสำหรับสุขภาพด้วยหรือไม่

จะอย่างไรก็ตาม ในเรื่องสิทธิในสุขภาพมีหลักการสำคัญบางประการที่ต้องคำนึงถึง

- การมีบริการด้านสุขภาพอย่างเพียงพอ ซึ่งหมายถึงว่ารัฐต้องมีบริการด้านสุขภาพในปริมาณที่เพียงพอสำหรับประชาชนทั้งหมด บริการด้านสุขภาพในที่นี้หมายถึงสาธารณสุขและสิ่งอำนวยความสะดวกด้านการบริการสาธารณสุข ทั้งโครงการ แผนงาน การบริการ สุขภิบาล สุขอนามัยที่ดีที่เพียงพอ น้ำดื่มสะอาดปลอดภัย โรงพยาบาล คลินิก และสถานบริการสาธารณสุขอื่น ๆ รวมถึงบุคลากรทางการแพทย์และยาที่จำเป็น
- ความสามารถที่จะเข้าถึงได้ ซึ่งหมายถึง
 - สามารถเข้าถึงได้ทางเศรษฐกิจ ค่าบริการ ไม่ว่าสำหรับสิ่งอำนวยความสะดวก การบริการของบุคลากร รวมถึงสินค้า (เช่น ยา และเครื่องมืออื่น ๆ ที่จำเป็น) ต้องอยู่ในระดับที่ทุกคนพอจ่ายได้ อยู่บนหลักความยุติธรรม คำนึงถึงผู้ด้อยโอกาสในสังคม

¹⁵ อ้างใน Brigit Toebes, The Rights to Health, ใน Asbjorn Eide , Catarina Krause, and Allan Rosas, Economic, Social and Cultural Rights : A textbook, Dordrecht, Martinus Nijhoff Publishers, second edition, 2001 หน้า 176-177 และดูรายละเอียดอื่น ๆ ในเรื่องเดียวกัน

- สามารถเข้าถึงได้ทางกายภาพ หมายถึงปัจจัยพื้นฐานต่าง ๆ ด้านสุขภาพอนามัยการบริการ ควรตั้งอยู่ในที่เข้าถึงได้ในทุกพื้นที่ รวมถึงการอำนวยความสะดวกให้กับผู้พิการ และกลุ่มที่อ่อนแออื่น ๆ
- เข้าถึงได้ทางวัฒนธรรม ก็ต้องมีความเหมาะสมทาง/กับวัฒนธรรม และประเพณีของคนกลุ่มที่แตกต่างกัน
- ไม่เลือกปฏิบัติ ทุกคนสามารถเข้าถึงได้ โดยเฉพาะกับกลุ่มคนที่ยากจนและอ่อนแอที่สุด
- คุณภาพของการบริการด้านสุขภาพ บริการที่ให้อาจต้องมีมาตรฐานที่เพียงพอ และเหมาะสมกับบริบทเฉพาะบางอย่างด้วย¹⁶

สุขภาพในฐานะสิทธิมนุษยชนซึ่งได้รับการรับรอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกติการะหว่างประเทศว่าด้วยเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมภายใต้สหประชาชาติ ในความเห็นทั่วไป เพื่อให้เกิดความชัดเจน และเป็นแนวทางสำหรับรัฐภาคีเพื่อให้ปฏิบัติตามพันธกรณีได้เป็นอย่างดี ได้ขยายความสาระของสิทธิในสุขภาพไว้อีกหลายส่วน ไม่ว่าจะเป็นสิทธิในสถานที่ทำงาน สิทธิในการได้รับการป้องกัน รักษาและควบคุมโรคภัยไข้เจ็บ สิทธิในการใช้สินค้า บริการ และสิ่งอำนวยความสะดวก/โครงสร้างพื้นฐานด้านสาธารณสุข กับทั้งยังได้ระบุความสำคัญในการคำนึงถึงเพศสภาพ สิทธิในสุขภาพของคนบางกลุ่มที่อ่อนแอและด้อยโอกาส เช่น สตรี เด็กและเยาวชน ผู้สูงอายุ ผู้ทุพพลภาพ ชนพื้นเมืองดั้งเดิม แรงงานต่างด้าว ผู้ลี้ภัย ฯลฯ

แต่แม้จะมีความชัดเจนและมีรายละเอียดเพียงใด ก็ยังมีข้อกังขาว่ากติการะหว่างประเทศฯ ฉบับนี้สามารถบังคับใช้ได้มากน้อยแค่ไหน และรัฐที่ให้สัตยาบันมีศักยภาพเพียงพอที่จะทำให้มาตรฐานสูงสุดที่สามารถบรรลุได้ด้านสุขภาพอนามัยเป็นจริงได้อย่างไร โดยเฉพาะประเทศที่ยากจน เนื่องจากในการปฏิบัติ รัฐต้องมีทรัพยากรเพียงพอ นอกจากนั้น ภาษาที่ว่าให้รัฐภาคีดำเนินการตามหลักการสิทธิในสุขภาพ โดยลำดับ (progressive realization) ก็ไม่ใช่บทบัญญัติที่เด็ดขาด ซึ่งรัฐจะต้องดำเนินการให้เป็นผลทันที บทบัญญัตินี้หมายความว่า รัฐจะต้องปฏิบัติให้มีประสิทธิภาพและอย่างรวดเร็วที่สุดเท่าที่จะทำได้ กับต้องดูแลไม่ให้สภาพสิทธิในสุขภาพที่มีอยู่เดิมเสื่อมถอยลง

หากรัฐภาคีสามารถอ้างความจำกัดด้านทรัพยากรในการที่จะทำให้ประชาชนบรรลุเป้าหมายสิทธิด้านสุขภาพ แต่รัฐก็ไม่สามารถมีข้ออ้างใด ๆ ที่จะไม่ปฏิบัติตามพันธกรณีบางประการได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพันธกรณีหรือหน้าที่ในการเคารพและปกป้องสิทธิ(มนุษยชน)ในสุขภาพ ซึ่งไม่

¹⁶ เพิ่งอ้าง หน้า 177-178 และดูรายละเอียดใน General Comments of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights, No 14 (session 22)

จำเป็นต้องใช้ทรัพยากร เพียงรัฐละเว้นการออกนโยบายและการกระทำในลักษณะการเลือกปฏิบัติ ด้วยเหตุผลใด ๆ ละเว้นจากการห้าม/ขัดขวางการใช้ยา วิธีการรักษา และวิธีการป้องกันโรคแบบ แผนโบราณ ละเว้นจากการจำหน่ายยาที่อาจเกิดอันตราย ไม่บังคับรักษาทางการแพทย์(เว้นแต่กรณี การเจ็บป่วยทางจิต) ไม่เซ็นเซอร์ปิดบังหรือเจตนาบิดเบือนข้อมูลเกี่ยวกับสุขภาพอนามัยและบริการ ที่เกี่ยวข้อง ละเว้นจากการก่อกวนด้านต่าง ๆ ไม่ใช้การกีดกันการบริการสาธารณสุขเป็นมาตรการ ลงโทษ รวมถึงไม่ขัดขวางการมีส่วนร่วมของประชาชนในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสาธารณสุข/สุขภาพ ก็ถือว่ารัฐปฏิบัติตามหน้าที่และพันธกรณี

นอกจากนั้น การที่รัฐออกกฎหมายหรือดำเนินมาตรการอื่น ๆ เพื่อให้เกิดโอกาสที่เท่าเทียม กันในการได้รับบริการด้านสุขภาพ/สาธารณสุข กับสร้างหลักประกันว่าการให้ภาคเอกชนดำเนินงานด้านสาธารณสุข ต้องไม่มีผลกระทบต่อความสามารถเข้าถึงได้ การยอมรับได้ในคุณภาพการ บริการ/สินค้าโดยประชาชน ต้องควบคุมการจำหน่ายยาและอุปกรณ์ทางการแพทย์ของบุคคลที่สาม ประกันมาตรฐานการศึกษา ทักษะ และจริยธรรมของบุคลากรทางการแพทย์และผู้ประกอบวิชาชีพ ด้านสาธารณสุข มีหลักประกันปกป้องกลุ่มผู้ด้อยโอกาส คนยากจน ประกันไม่ให้บุคคลที่สาม ปฏิบัติตามประเพณีดั้งเดิมที่ขัดกับสิทธิมนุษยชน เช่น การขลิบอวัยวะเพศเด็กหญิง การฆ่าเด็กคนหนึ่งหากแม่คลอดเด็กแฝด ฯลฯ รวมถึงต้องประกันว่าบุคคลที่สามจะไม่จำกัดโอกาสในการเข้าถึง บริการและข้อมูลข่าวสารด้านสาธารณสุขของประชาชน แนวปฏิบัติเหล่านี้เป็นการทำหน้าที่ปกป้องสิทธิของประชาชน

ส่วนหน้าที่ในการตอบสนองนั้น เป็นเรื่องที่รัฐต้องจัดหาให้ เช่น โครงการฉีดวัคซีน การมี โครงสร้างพื้นฐานด้านสาธารณสุข การส่งเสริมการวิจัยทางการแพทย์/สาธารณสุข การทบทวน นโยบาย/แผนอยู่เสมอ การจัดให้มีระบบประกันสุขภาพเพื่อให้ทุกคนเข้าถึงการบริการได้ให้การ ศึกษาและอบรมบุคลากรทางการแพทย์/สาธารณสุข หน้าที่-พันธกรณีตอบสนองนี้เป็นหน้าที่เชิง บวกที่รัฐต้องจัดหาและส่งเสริม

พันธกรณีของรัฐที่มีต่อกฎหมายระหว่างประเทศอาจมีความสำคัญ แต่การปฏิบัติของรัฐขึ้น อยู่กับเจตนารมณ์ทางการเมืองเสียเป็นส่วนใหญ่ อันที่จริง ยังมีภาระหน้าที่ต้องปฏิบัติตามกฎหมาย ภายในประเทศ เช่น กฎหมายรัฐธรรมนูญซึ่งในกรณีของประเทศไทยรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 กำหนดไว้ในมาตรา 52 ว่า

“บุคคลย่อมมีสิทธิเสมอกันในการรับบริการทางสาธารณสุขที่ได้มาตรฐาน และผู้ยากไร้มีสิทธิได้รับการรักษาพยาบาลจากสถานบริการสาธารณสุขของรัฐโดยไม่เสียค่าใช้จ่าย ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ”

การบริการสาธารณสุขของรัฐต้องเป็นไปอย่างทั่วถึงและมีประสิทธิภาพ โดยจะต้องส่งเสริมให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและเอกชนมีส่วนร่วมด้วย เท่าที่จะกระทำได้

การป้องกันและขจัดโรคติดต่ออันตราย รัฐต้องจัดให้แก่ประชาชนโดยไม่คิดมูลค่า และทันต่อเหตุการณ์ ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ

หากพิจารณาสีทธิในสุขภาพตามบทบัญญัติรัฐธรรมนูญไทย อาจกล่าวได้ว่า สอดคล้องกับมาตรฐานระหว่างประเทศ และประชาชนคนไทยน่าจะมีสิทธิในสุขภาพได้อย่างเต็มที่ ถ้าในแต่ละวรรคของบทบัญญัติไม่ลงท้ายด้วยประโยคที่ว่า “ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ หรือ เท่าที่จะกระทำได้” ซึ่งในบางกรณีอาจเทียบเคียงได้กับบทบัญญัติว่าด้วยข้อจำกัดในกฎหมายระหว่างประเทศที่เปิดโอกาสให้รัฐละเว้นที่จะปฏิบัติตามพันธกรณี “ด้วยเหตุจำเป็นอย่างยิ่ง และประโยชน์ของอุดมมุ่งหมายที่ชอบธรรม” ซึ่งล้วนขึ้นกับการตีความ

โอกาสที่ประชาชน / ปัจเจก จะบรรลุมาตรฐานสูงสุดของสิทธิในสุขภาพ แม้จะมีกฎหมายแต่ก็อาจไม่ใช่หลักประกันว่าจะเป็นจริง ด้วยข้อจำกัดต่างๆที่ได้กล่าวไปข้างแล้ว ในทางปฏิบัติ ในที่สุดแล้ว ทั้งรัฐ / สังคมอาจต้องเผชิญกับปัญหาทางเลือก สิทธิในสุขภาพบางอย่างจำเป็นต้องใช้ทรัพยากรของสังคมสูงมาก ในสิทธิในสุขภาพ เราจะเห็นการแข่งขันเพื่อทรัพยากร ซึ่งมีปัญหาเชื่อมโยงต่อการที่จะทำให้ทุกคนได้สิทธิเต็มที่ เช่น การผ่าตัดหัวใจที่แพงลิ่ว ที่ต้องใช้ต้นทุนและแรงงานที่มีอยู่จำกัดให้กับคน ๆ หนึ่ง กับการเอาทรัพยากรดังกล่าวไปใช้สำหรับการแพทย์ปกติธรรมดาซึ่งอาจรักษาผู้ป่วยได้หลายคน หากใช้ทฤษฎีประโยชน์นิยมของนักคิดเสรีนิยมบางกลุ่ม แพทย์อาจตัดสินใจไม่ผ่าตัดผู้ป่วยโรคหัวใจ “เพื่อประโยชน์สูงสุดกับคนจำนวนมากที่สุด” คำถามอยู่ที่ว่าการตัดสินใจดังกล่าวเป็นการตัดสินใจในเชิงคุณภาพ และมีการจัดลำดับประโยชน์ดีหรือยังระหว่างสิทธิที่เรียกว่าสิทธิในสุขภาพขั้นพื้นฐานกับสิทธิในสุขภาพ (ที่ฟุ่มเฟือย) ความสมดุลจะหาได้อย่างไร

นอกจากนั้น สิทธิในสุขภาพยังครอบคลุมหลายมิติซึ่งซับซ้อน โดยเฉพาะมิติ / ปัจจัย ทางสังคม/ วัฒนธรรมที่กล่าวไปตอนต้น ตัวอย่างของโครงการฉีดวัคซีน โครงการวางแผนครอบครัว การที่ผู้หญิงอัฟกันในยุค Taliban ถูกปฏิเสธการเข้าถึงการบริการด้านสุขภาพในสถานพยาบาล

หลายแห่ง และไม่สามารถให้แพทย์ผู้ชายตรวจร่างกายโดยไม่มีผ้าคลุม ทั้ง ๆ ที่แพทย์ผู้หญิงและพยาบาลถูกจำกัดสิทธิไม่ให้ประกอบวิชาชีพ หรือไม่ก็หนีไปต่างประเทศ หรือการที่หญิง (ชาว) อัฟริกันซึ่งแต่งงานแล้ว มีความเสี่ยงจากการติดเชื้อเอชไอวีอย่างสูงเพราะไม่สามารถมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมทางเพศของสามีได้ เนื่องจากกฎหมายว่าด้วยทรัพย์สิน และการหย่าร้าง ผู้หญิงที่ปฏิเสธการมีเพศสัมพันธ์กับสามีเสี่ยงต่อความสูญเสีย (หรือความตาย) ทั้งทางเศรษฐกิจ และสังคม ตัวอย่างเหล่านี้ชี้ให้เห็นว่าแม้ภาครัฐอาจใช้ความพยายามอย่างเต็มที่ ในการปฏิบัติเพื่อให้เป็นไปตามพันธกรณีที่จะให้ประชาชนมีสิทธิในสุขภาพ ก็ไม่อาจประกันการบรรลุเป้าหมายในสิทธินั้นได้ ด้วยปัจจัยอย่างอื่น ซึ่งต้องมีวิธีการจัดการอย่างระมัดระวัง

สิทธิในสุขภาพ : ปังเจกหรือชุมชน

หากยอมรับว่า สุขภาพของปังเจก (ไม่ว่าจะเป็นแนวคิดที่จับต้องได้หรือไม่ก็ตาม) เป็นเงื่อนไขสำคัญต่อความเป็นอยู่ที่ดีและต่อศักดิ์ศรีของแต่ละคนในฐานะมนุษย์ ดังนั้น สิทธิในสุขภาพจึงถือได้ว่าเป็นสิทธิของปังเจก และหากพิจารณาจากองค์ประกอบของสิทธิในสุขภาพ ซึ่งมี 2 ส่วน คือ การดูแลรักษาสุขภาพและเงื่อนไขอันจำเป็นสำหรับสุขภาพ จะเห็นชัดเจนว่าสิทธิในสุขภาพเป็นสิทธิของปังเจกในเบื้องต้น แต่ปังเจกอาจไม่สามารถบรรลุมาตรฐานสูงสุดด้านสุขภาพแต่เพียงลำพังได้ทั้งหมด หากต้องอาศัยเงื่อนไขอันจำเป็น เงื่อนไขนั้นเป็นเงื่อนไขที่จะต้องสร้าง/ดำเนินการทั้งโดยรัฐ และสังคม

ดังได้กล่าวในบทที่ 2 ว่า แนวคิดหลักของสิทธิมนุษยชนเสรีนิยม คือ เสรีภาพและความเท่าเทียมของปังเจก บนพื้นฐานหลักการ 2 ประการนี้ ภาระหน้าที่ของรัฐซึ่งได้ชี้ให้เห็นก่อนหน้านี้ มีทั้งในเชิงลบและเชิงบวก เนื่องจากสิทธิในสุขภาพเป็นทั้งสิทธิเชิงลบและสิทธิเชิงบวก ในแนวคิดเสรีนิยม รัฐต้องไม่เข้าไปแทรกแซงหรือยุ่งเกี่ยวกับเรื่องสุขภาพของปังเจก สิทธิที่จะไม่ถูกแทรกแซงนี้อยู่ในมาตรฐานในความสัมพันธ์ระหว่างปังเจกกับรัฐ จะว่าไป สิทธิในเชิงลบของปังเจก นอกจากจะปรากฏในความสัมพันธ์ระหว่างปังเจกของรัฐแล้วยังเห็นชัดเจนในความสัมพันธ์ระหว่างแพทย์กับผู้ป่วย คือระหว่างปังเจกกับปังเจกด้วย หากพิจารณาสถานะผู้ป่วยที่ปรากฏในปญญาลิสบอน จะพบว่าสิทธินั้นเน้นหลักการเสรีภาพเป็นสำคัญ โดยเฉพาะเสรีภาพที่จะเลือกไม่ว่าจะเป็นในการเลือกแพทย์ การเลือกที่จะรักษา การเลือกที่จะตาย หรือการเลือกที่จะฟังหรือไม่ฟังคำเทศน์ (ของศาสนาใดศาสนาหนึ่ง) ระหว่างที่ป่วยหรือหลังตาย เสรีภาพนี้ ขยายไปถึงเสรีภาพของแพทย์จากการแทรกแซง เสรีภาพนี้เป็นทั้งเสรีภาพของผู้ป่วย ซึ่งเป็นเรื่องของสิทธิ/เสรีภาพในการเลือก และเสรีภาพของแพทย์/ผู้ป่วย ซึ่งเกี่ยวข้องกับความเป็นส่วนตัว ดังได้กล่าวไปแล้ว

การกล่าวนี้เป็นกรกล่าวในเชิงหลักการเท่านั้น เพราะในข้อเท็จจริง ดูเหมือนผู้ป่วยมิได้มีสิทธิหรือเสรีภาพในทางเลือกมากนัก เนื่องด้วยความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างแพทย์และผู้ป่วย หรือแม้แต่แพทย์อาวุโสกับแพทย์ที่อาวุโสน้อยกว่า หรือระหว่างแพทย์และพยาบาลกับบุคลากรทางการแพทย์ประเภทอื่น ๆ โครงการบางโครงการในที่สุดแล้ว อาจจำกัดทางเลือกของผู้ใช้บริการด้านสุขภาพ เช่น โครงการ 30 บาท ที่จำกัดสถานพยาบาลที่ผู้ถือบัตรจะไปใช้บริการได้ เป็นต้น

แต่เนื่องจากเสรีภาพ ในแนวคิดเสรีนิยมคลาสสิก อาจนำมาซึ่งความไม่เท่าเทียม และในส่วนที่เกี่ยวกับสิทธิในสุขภาพ ความไม่เท่าเทียมเกิดขึ้นได้ในทุกขั้นตอน ผู้มีโอกาสมากกว่า มีฐานะทางเศรษฐกิจดีกว่า ย่อมมีทางเลือกมากกว่า ปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้มีเห็นในทุกสังคม เพื่อให้เกิดความเท่าเทียมและด้วยเหตุที่ว่าสิทธิในสุขภาพ จำเป็นต้องให้รัฐกำหนดและใช้มาตรการบางอย่างเพื่อให้แต่ละปัจเจกได้รับการดูแลรักษาพยาบาล และเพื่อให้สุขภาพของประชาชนในวงกว้างได้รับการปกป้อง รัฐจึงมีหน้าที่พึงตอบสนองด้วยการจัดการสิ่งอำนวยความสะดวก สินค้า บริการ รวมถึงปัจจัยพื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพอนามัย เช่น น้ำสะอาด สุขาภิบาลที่เหมาะสมเพียงพอ ที่อยู่อาศัย เผยแพร่ข้อมูล และสนับสนุนให้ประชาชนมีโอกาสเลือก นโยบาย 30 บาท รักษาทุกโรค จึงอาจถือได้ว่าเป็นแนวคิดเสรีนิยมที่รัฐทำหน้าที่เชิงบวก เพื่อสร้างความเท่าเทียม

คำถามคือความเท่าเทียมเกิดขึ้นจริงหรือ คำตอบในกรณีของประเทศไทยคือไม่จริง จากผลการสำรวจสถานะทางเศรษฐกิจ สังคม ระหว่างปี 1992-1998 พบว่า คนจนต้องใช้รายได้ครัวเรือนในการรักษาพยาบาลมากกว่าคนจนในปี 1992 20 % ของคนกลุ่มที่จนที่สุดใช้รายได้ถึง 8.17% ในเรื่องสุขภาพ ในขณะที่ 20 % ของคนรวยที่สุดใช้รายได้เพียง 1.27% ในเรื่องเดียวกัน¹⁷ และนโยบาย 30 บาทก็เป็นการให้โอกาสที่เท่าเทียมกับผู้ที่ไม่เท่าเทียมกัน

สิทธิในสุขภาพแบบเสรีนิยม นอกจากจะสะท้อนในสิทธิของปัจเจกและหลักการเสรีนิยมและความเท่าเทียมแล้ว ยังสะท้อนในนโยบายการจัดระบบสุขภาพของรัฐ โดยเฉพาะการที่รัฐเปิดโอกาสให้เอกชนเข้าร่วมทำหน้าที่ในเชิงบวก โดยเฉพาะในส่วนของการให้บริการทางการแพทย์และสุขภาพ ตลาดเสรีในสิทธิในสุขภาพจึงดำเนินไปได้โดยเกือบไม่มีข้อจำกัด ด้วยความเชื่อที่จะเป็นการเพิ่มความเท่าเทียมในโอกาส (แม้ว่าจะไม่เกิดความเท่าเทียมในการเข้าถึงก็ตาม) และเสรีภาพในการเลือก ข้อที่น่าสังเกตก็คือในขณะที่รัฐใช้กลไกตลาดโดยเปิดให้เอกชนเข้ามาแข่งขันให้บริการรักษาพยาบาล (แม้รัฐจะยังคงบทบาทหลักอยู่) แต่กลับจำกัดทางเลือกของปัจเจกในการเลือก

¹⁷ Wiput Phoolchroen, Quantum Leap : The Reform of Thailand Health System, Health System Research Institute, Bangkok, Damrongchai Press Co. Ltd, 2004, P 10.

ให้บริการการรักษาพยาบาลแบบดั้งเดิม เช่น แพทย์พื้นบ้าน/การแพทย์แผนไทย ที่ในช่วงระยะหนึ่ง ถูกทำให้เป็นการแพทย์ที่ผิดกฎหมาย

ด้วยเหตุที่สิทธิในสุขภาพเป็นทั้งสิทธิเชิงลบและสิทธิเชิงบวก ซึ่งในหลายกรณี จำเป็นต้องให้รัฐกำหนดและใช้มาตรการบางอย่างเพื่อให้แต่ละปัจเจกได้รับการดูแลรักษาพยาบาล และเพื่อให้สุขภาพของประชาชนในวงกว้างได้รับการปกป้องด้วยการสร้าง “เงื่อนไขอันจำเป็น” ในการดำเนินการ อาจเห็นความตึงเครียดจนถึงระดับขัดแย้งระหว่างมาตรการทางสุขภาพของรัฐและสิทธิทางการเมืองและสิทธิพลเมืองของปัจเจก โดยเฉพาะสิทธิในอาชีพโดยเนื้อร่างกาย และสิทธิในความเป็นส่วนตัว ตัวอย่างที่อาจสะท้อนความตึงเครียดในสิทธิในสุขภาพได้ดี เช่น ปัจเจกคนหนึ่งอาจถูกบังคับให้ฉีดวัคซีนป้องกันไข้โปลิโอ ซึ่งนอกจากเพื่อประโยชน์ของตนเองแล้วยังเป็นประโยชน์กับชุมชนและสาธารณะในวงกว้าง ซึ่งมีสิทธิที่จะได้รับการปกป้องจากการระบาดของโรคโปลิโอ มาตรการป้องกันการระบาดของ HIV / AIDS ที่หลายรัฐมีแนวโน้มจะใช้มาตรการบังคับ เพื่อลดการแพร่ขยายไม่ว่าจะเป็นการบังคับตรวจเลือดหรือการตรวจเลือดอัตโนมัติ หรือถึงขนาดตั้งข้อหาอาชญากรรมแก่ผู้ติดเชื้อ HIV สะท้อนให้เห็นความขัดแย้งระหว่างสิทธิของปัจเจกและสิทธิของชุมชนหรือสาธารณะอย่างชัดเจน

การตีความความขัดแย้งเรื่องสิทธิมีหลากหลายแนวคิด นักกฎหมาย อย่าง B.C.A. Toebes ซึ่งนอกจากเป็นนักกฎหมาย positivist แล้ว ยังอาจเป็นเสรีนิยมด้วย ซึ่งว่า “สิทธิในสุขภาพมีลักษณะเป็นสิทธิของปัจเจกมากกว่าสาธารณะ และโดยที่สิทธิสุขภาพเป็นสิทธิมนุษยชนจึงต้องให้สิทธิ/ปกป้องสิทธิของปัจเจกด้วยการ(ใช้)บริการด้านสุขภาพและเสรีภาพเป็นสำคัญมากกว่าการให้เครื่องมือกับรัฐในการใช้มาตรการที่จำเป็นสำหรับสุขภาพของสาธารณะ”¹⁸ แนวคิดเสรีนิยมนี้ให้ความสำคัญกับสิทธิในชีวิต เนื้อตัว ร่างกายของแต่ละปัจเจก แต่ในเรื่องสิทธิในสุขภาพบางอย่างอาจไม่ได้เป็นขาวหรือดำ โดยเฉพาะเมื่อคำนึงว่าสิทธิของปัจเจกมาพร้อมกับหน้าที่ต่อผู้อื่นและต่อชุมชน/สังคม

เสนห์ จามริก ซึ่งว่า แต่ละคน/แต่ละปัจเจกมีหน้าที่ต่อผู้อื่นและสังคมโดยรวม โดยอ้างพระพุทธานุศาสนีตอนหนึ่งในมหาวรรคสังขตติกา ว่า “ภิกษุทั้งหลายเมื่อรักษาดนเชื่อว่ารักษาผู้อื่น (ด้วย) เมื่อรักษาผู้อื่นก็ชื่อว่ารักษาดนด้วย...” โดยมีคำอธิบายว่า “...คนทุกคนทุกคนต่างร่วมอยู่ในระบบสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันเป็นลูกโซ่ ตัวเรานั้นไม่ใช่จะไม่สำคัญ แต่คุณค่าของตัวเราหาใช่มีอยู่ด้วยสำคัญในตนเองไม่ หากมีอยู่ เป็นอยู่ ด้วยสำคัญในหน้าที่ของตน ในฐานะหน่วยหนึ่งของประชา

¹⁸ B.C.A. Toebes อ้างใน Brigit Toebes, อ้างแล้ว หน้า 187

คม...¹⁹ แม้ผู้เขียนจะมีได้ระบุถึงสิทธิอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นการเฉพาะ แต่ให้ความหมาย ซึ่งสอดคล้องกับหลักการและองค์ประกอบของสิทธิมนุษยชนที่ว่า สิทธิมาพร้อมกับหน้าที่ (ทั้งของผู้อื่นและของเราเอง)

อย่างไรก็ตาม การอ้างหน้าที่จนเกินขอบเขต อาจนำมาซึ่งการละเมิดสิทธิและการเลือกปฏิบัติได้ เช่นกัน เช่น ผู้ติดเชื้อ HIV/AIDS อาจถูกกีดกันโดยชุมชน/สังคมซึ่งสนับสนุนโดยมาตรการของรัฐ/ของชุมชนเอง มีหลายกรณีที่ผู้ติดเชื้อ HIV/AIDS ต้องถูกออกจากงาน หรือเด็กที่ติดเชื้อ HIV/AIDS ถูกกีดกันจากการได้รับการศึกษา ด้วยข้ออ้างประโยชน์สาธารณะและสิทธิสาธารณะอย่างขาดความเข้าใจ ในทางตรงข้าม สิทธิของปัจเจกอาจถูกนำมาใช้อย่างไร้ขอบเขต เช่น การที่พ่อแม่ไม่ยอมให้เจ้าหน้าที่ฉีดวัคซีนให้กับลูก จะด้วยเหตุผลทางความเชื่อ หรือเหตุผลด้านสิทธิของปัจเจก แต่ก็อาจส่งผลกระทบต่อสิทธิของชุมชน/สังคมในวงกว้างเช่นเดียวกัน ประเด็นปัญหาจึงอยู่ที่การหาสมดุลระหว่างความจำเป็นและการเคารพสิทธิของปัจเจก และประโยชน์/สิทธิชุมชนและสาธารณะ

ประเด็นปัญหาการอ้างสิทธิมนุษยชน (แบบเสรีนิยม) ในสิทธิในสุขภาพ ก็คือการให้ความสำคัญอยู่กับหน้าที่ของรัฐและสังคมที่จะทำให้ปัจเจกบรรลุสิทธิในสุขภาพ โดยละเลยความสำคัญของหน้าที่ของปัจเจกที่มีต่อสังคม สังคมในวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับสิทธิในสุขภาพเป็นเพียง “ปัจจัยทางสังคม” ซึ่งมีผลถึงการบรรลุเป้าหมายของสิทธิในสุขภาพของปัจเจก หากใช้เป็นสังคมในฐานะผู้ทรงสิทธิอีกหน่วยหนึ่งไม่ กรณีของการฉีดวัคซีน ซึ่งให้เห็นว่า การใช้สิทธิอย่างเดียวไม่เพียงพอ ดังเห็นได้จากความเห็นของศาสตราจารย์เสนห์ แท้ที่จริง ทั้งโดยหลักการและในทางปฏิบัติ สังคมสามารถเรียกร้องหรือกำหนดหน้าที่ให้กับพ่อแม่เพื่อฉีดวัคซีนให้กับเด็ก แม่พ่อแม่จะมีสิทธิพลเมือง สิทธิทางการเมืองในเสรีภาพที่จะตัดสินใจหรือควบคุมชีวิตตนเอง แต่สิทธิทั้งสองประเภท คือ สิทธิพลเมืองและสิทธิทางสังคม (ในที่นี้คือสิทธิในสุขภาพ) แทบไม่มีความแตกต่าง เพราะสิทธิทั้งสองประเภท ต่างกำหนดภาระหน้าที่ระหว่างปัจเจกกับสังคม และในการอ้างสิทธิทางสังคมอาจไม่จำเป็นต้องหาเหตุผลสนับสนุนการกระทำด้วยภาษาสิทธิด้วยซ้ำไป เพราะสิ่งที่ชัดเจนในตัวเองคือ การกระทำเป็นไปเพื่อประโยชน์สูงสุดทั้งของชุมชนและปัจเจก แต่ทั้งนี้ทั้งนั้น ทั้งปัจเจกและสังคมจะต้องใช้กระบวนการตัดสินใจแบบบูรณาการ และต่างห่วงกังวล/คำนึงถึงประโยชน์และสิทธิของกันละกัน หน้าที่และความเอื้ออาทรมีความจำเป็นในวาทกรรมสิทธิมนุษยชน

¹⁹ เสนห์ จามริก พุทธธรรมและหลักการสิทธิเสรีภาพในเสนห์ จามริก สิทธิมนุษยชนเกณฑ์คุณค่าและฐานความคิด กรุงเทพฯ โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พิมพ์ครั้งที่ 2 2544 หน้า 65-66

จะว่าไปในเรื่องสิทธิในสุขภาพ การอ้างสิทธิ (Rights rhetoric) ดังเดิมที่ให้ความสำคัญกับสิทธิของปัจเจกในฐานะผู้ทรงสิทธิฐานเดียวอาจไม่เป็นประโยชน์นัก สำหรับ Martha Minow “มันไม่ได้ช่วยในเรื่องการจัดสรรงบประมาณ มันไม่ได้ช่วยทำให้เราพิจารณา/วินิจฉัย ความขัดแย้งระหว่างผู้ทรงสิทธิ ความเป็นปัจเจกชนนิยม ทำให้การสื่อสารเพื่อหาทางออกเป็นไปได้อาก และอาจเป็นอัมพาต และในที่สุดก็อาจทำให้เกิดการโน้มเอียงที่จะใช้หลักอรรถประโยชน์นิยมที่มุ่งไปที่ประโยชน์สาธารณะ...”²⁰

การอ้างสิทธิดังที่ Martha Minow กล่าว และลักษณะสิทธิเชิงบวกของสิทธิในสุขภาพ ในข้อเท็จจริงนำไปสู่การพึ่งพาของปัจเจกและสาธารณะที่มีต่อสถานพยาบาลของรัฐ/สถาบัน สาธารณสุขของรัฐ และมีผลถึงการงบประมาณอย่างยิ่ง ค่าใช้จ่ายด้านสุขภาพของประเทศไทยเพิ่มขึ้นจาก 362.2 ล้านดอลลาร์สหรัฐในปี 1980 เป็น 6301.7 ล้านดอลลาร์สหรัฐในปี 1998 ซึ่งเพิ่มขึ้น 11 เท่า ค่าใช้จ่ายต่อหัวเพิ่มขึ้น 9 เท่า จาก 12.1 เหรียญสหรัฐในปี 1980 เป็น 103.6 เหรียญสหรัฐ ในปี 1988²¹ และดูเหมือนเส้นแบ่งระหว่างสิทธิในสุขภาพ (ซึ่งปัจเจกอ้างกับรัฐได้) กับสงเคราะห์ (โดยรัฐ) จะบางจนแทบมองไม่เห็นขึ้นทุกที ในหลายกรณี ภาษาสิทธิอาจนำไปสู่การบริโภคที่เกินเลย ทางด้านสุขภาพและการแพทย์

ประเด็นปัญหาที่ยกมานั้น มิได้ต้องการทำให้เกิดความเข้าใจผิดว่า การอ้างสิทธิหรือการใช้ภาษาสิทธิมนุษยชนในส่วนที่เกี่ยวกับสุขภาพเต็มไปด้วยปัญหาและไม่ควรนำมาใช้ แนวคิดและภาษาสิทธิมนุษยชนเป็นแนวคิดที่มีพลังและต้องได้รับความใส่ใจมากขึ้น โดยเฉพาะสิทธิในสุขภาพ ที่เกี่ยวเนื่องกับสิทธิรุ่นแรก (สิทธิพลเมืองสิทธิทางการเมือง) แนวคิดเรื่องการตัดสินใจบนพื้นฐานของข้อมูลที่เพียงพอ แนวคิดเรื่องการได้รับการปกป้องที่เท่าเทียมกัน น่าจะก่อให้เกิดผลกระทบ (ทางบวก) อย่างยิ่ง และสิทธิที่สำคัญในเรื่องสิทธิในสุขภาพ คือสิทธิในการมีส่วนร่วม การกำหนด และการดำเนินการและแผนปฏิบัติการด้านสุขภาพและสาธารณสุขจำเป็นต้องอาศัยสิทธิของปัจเจกและกลุ่ม/ชุมชนในการเข้าร่วมในกระบวนการตัดสินใจในสิ่งที่มีผลกระทบต่อการพัฒนาของปัจเจกและชุมชน การบรรลุเป้าหมายมาตรฐานสูงสุดด้านสุขภาพ ปัจเจกและชุมชนต้องร่วมกัน ตั้งแต่การจัดลำดับความสำคัญ วางแผน ตัดสินใจ ดำเนินการจนกระทั่งประเมินผล การรักษาสุขภาพและการสร้างเงื่อนไขอันจำเป็นต่อการบรรลุสิทธิในสุขภาพจะมีประสิทธิภาพต่อเมื่อประชาชนมีส่วนร่วม มิติสิทธิทางการเมืองและสิทธิพลเมืองมีความสำคัญยิ่งในแง่หนึ่ง นอกจากนั้น โวหารด้านสิทธิจำเป็นต้องใช้คู่กับโวหารด้านหน้าที่ และสิทธิตามแนวคิดเสรีนิยมที่ว่า ปัจเจกเป็น

²⁰ Economic and Social Rights and the Rights to Health, An interdisciplinary Discussion, Held at Harvard Law School, September, 1993 Harvard Law School Human Rights Program 1995, p.3.

²¹ Wiput Phoolcharoen อ้างแล้ว หน้า 9

เพียงหน่วยเดียวที่ถือเป็นผู้ทรงสิทธิ ในที่สุดอาจบอกเราเพียงเล็กน้อยเกี่ยวกับเสรีภาพและความเท่าเทียมในการกระจายผลประโยชน์ สิทธิของชุมชนที่จะใช้ภูมิปัญญา และสร้างเงื่อนไขอันจำเป็นด้วยตัวเองในฐานะผู้ทรงสิทธิต้องได้รับการยอมรับมากขึ้น

สิทธิในสุขภาพในระบบสุขภาพ/สาธารณสุขไทย

การศึกษาประวัติศาสตร์การแพทย์และสาธารณสุขไทย ชี้ให้เห็นว่า ก่อนที่ระบบการแพทย์และสาธารณสุขไทยจะถูกเปลี่ยนมาเป็นการแพทย์แผนปัจจุบันแบบวิทยาศาสตร์ “ความเจ็บป่วยเป็นเรื่องของครอบครัวและชุมชน”²² ซึ่งน่าจะหมายความว่า การดูแลรักษาการป่วยใช้กระทำกันในครอบครัว โดยสมาชิก หรือ แพทย์ซึ่งอาจได้รับการถ่ายทอดความรู้จากคนหนึ่งไปสู่อีกคนหนึ่งก็เป็นคนในชุมชนที่รู้จักคุ้นเคยกันเป็นอย่างดี ยาและสมุนไพรหาได้ในชุมชน การหา “เครื่องยา” ได้มาโดยอาศัยความสัมพันธ์ในชุมชน โดยที่สมาชิกในครอบครัวและชุมชนรู้สึกเป็นหน้าที่ที่ต้องให้การดูแลรักษาผู้ป่วยและครอบครัว ในสถานะแห่งความเอื้ออาทรในครอบครัวและชุมชน มิติด้านสิทธิอาจไม่มีความหมายมากนัก

ความพยายามปรับปรุง/พัฒนาการแพทย์ให้ทันสมัยเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย การก่อตั้งโรงพยาบาลศิริราช ซึ่งเปิดบริการเมื่อ พ.ศ. 2431 (ค.ศ. 1888) และการตั้งโรงเรียนการแพทย์ รวมทั้งสถานพยาบาลอื่น ๆ ตามมา เป็นจุดเริ่มต้นของการแพทย์/สาธารณสุขแผนปัจจุบันในประเทศไทย การปรับเปลี่ยนด้านการแพทย์โดยนำเอาแพทย์แบบตะวันตก มาพร้อมกับอำนาจรัฐที่เข้ามาควบคุมชีวิตทั้งของปัจเจกและชุมชนมากขึ้น อำนาจของการแพทย์สมัยใหม่ (แบบตะวันตก) เข้ามาแทนที่การแพทย์แผนไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อมีการตรา พรบ.การแพทย์ขึ้น เมื่อปี 2466 (ค.ศ. 1923) พรบ.ฯ ฉบับนี้ กำหนดให้ผู้ประกอบวิชาชีพด้านสุขภาพต้องขึ้นทะเบียนรักษามาตรฐานและรักษามรรยาทวิชาชีพ พรบ.การแพทย์ได้รับการแก้ไขเป็น พรบ.ควบคุมการประกอบโรคศิลปะ เมื่อปี 2479 (ค.ศ. 1936) พรบ.ฉบับนี้ ในขณะที่ส่งเสริมการแพทย์ตะวันตก กลับจำกัดการประกอบวิชาชีพของแพทย์แผนโบราณ การศึกษาการแพทย์แผนโบราณในโรงเรียนการแพทย์ถูกยกเลิกไป ในระยะเริ่มแรก เพื่อให้ประชาชนหันไปใช้การแพทย์แบบตะวันตก ถึงกับมีการให้รางวัลผู้ที่ไปคลอดหรือไปรับการรักษาที่โรงพยาบาล ดังนั้น ทั้งกฎหมายและนโยบาย รวมถึงการศึกษา ล้วนแต่ดึงเอาอำนาจในการดูแลรักษาตนเอง และการดูแลซึ่งกันและกันจากครอบครัวและชุมชนมาสู่รัฐทั้งสิ้น เมื่อ “รัฐเริ่มเข้าไปเป็นผู้รับผิดชอบต่อระบบสุขภาพของผู้นคนในประเทศกว้างขวางซับซ้อนขึ้นเรื่อย ๆ สืบเนื่องจากความเชื่อที่ว่า ประชาชนทั่วไป ชุมชนและท้องถิ่นยังด้อย

²² นิธิ เอียวศรีวงศ์ องค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์การแพทย์และสาธารณสุขไทย: สถานะ วาระการวิจัย และแนวทางการศึกษาในอนาคต ใน โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และชาดิช มุกสง (บรรณาธิการ) พรมแดนความรู้ ประวัติศาสตร์การแพทย์และสาธารณสุขไทย สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข 2545 หน้า 28

สมรรถนะที่จะจัดการกับระบบสุขภาพของคน อันมีฐานคติมาจากเทคโนโลยีชีวภาพที่ได้รับมาจากตะวันตก”²³

จากระบบการพึ่งตนเองและชุมชนในอดีตที่ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการป้องกันและรักษาสุขภาพ ระบบสุขภาพไทยเปลี่ยนมาพึ่งพาการแพทย์สมัยใหม่และเทคโนโลยีด้านสุขภาพ ภาครัฐขยายบทบาทเข้าไปเรื่อย ๆ ในระบบ จนกลายเป็นผู้ให้บริการหลัก แนวคิดการให้บริการแบบเสรีนิยม ส่งผลให้รัฐเปิดให้ภาคเอกชนทั้งที่แสวงหากำไรและไม่แสวงหากำไรเข้ามาจัดบริการทุกประเภทของสุขภาพ รัฐซึ่งเป็นผู้ให้บริการหลัก เป็นผู้วางนโยบายเกี่ยวกับระบบสุขภาพที่เน้นสุขภาพของปัจเจก การเจ็บป่วยจนถึงการตาย ไม่ใช่เรื่องเกี่ยวข้องกับสังคมโดยรวม²⁴

หากพิจารณาจากภาระหน้าที่ของรัฐในการจัดการบริการด้านสุขภาพให้กับปัจเจกและชุมชนก็อาจกล่าวได้ว่า รัฐไทยได้ทำหน้าที่เพื่อให้ประชาชนได้เข้าถึงสิทธิในสุขภาพด้วยวิธีการต่าง ๆ ตั้งแต่การสร้างโครงสร้างพื้นฐาน ไม่ว่าจะเป็นโรงพยาบาล โรงเรียนแพทย์ และ พยาบาล เพื่อพัฒนาบุคลากรทางการแพทย์และอื่น ๆ จัดหาเครื่องมือเครื่องมือ ในขณะเดียวกัน ก็จัดวางนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการแพทย์และสุขภาพในหลายด้านด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นโครงการฉีดวัคซีน โครงการจัดหาหน้ากากอนามัย การให้มีหลักประกันสุขภาพ และโครงการบัตรทอง 30 บาท ซึ่งทำให้คนยากจนเข้าถึงการบริการด้านสุขภาพได้กว้างขวางขึ้น แม้ว่าโครงการหลายอย่างจะก่อให้เกิดความไม่เท่าเทียมกันในโอกาสและคุณภาพการบริการในหลายประการด้วยกัน

สิทธิในสุขภาพของปัจเจกซึ่งได้รับความสำคัญจากรัฐขึ้นเรื่อย ๆ โดยรัฐมีอำนาจควบคุมชีวิตและสุขภาพของประชาชนมากขึ้นเป็นเงาตามตัวนั้น มีผลให้สิทธิของครอบครัวและชุมชนเสื่อมถอยลง โดยที่สิทธิของชุมชนผูกโยงเป็นอย่างสูงกับการแพทย์แผนไทยและการแพทย์แผนโบราณ ซึ่งนอกจากจะถูกทำให้เป็น “การแพทย์เถื่อน” แล้ว การศึกษาสมัยใหม่ก็ทำให้การตระหนักถึงคุณค่าของสมุนไพรและการแพทย์แผนโบราณลดคุณค่าลง ทั้งในสายตาของปัจเจกและสังคมโดยทั่วไป กระบวนการกุมอำนาจในด้านสุขภาพของรัฐ ได้ช่วงชิงสิทธิของชุมชนในด้านสุขภาพอย่างได้ผล สิทธิในสุขภาพของคนในประเทศไทย ซึ่งผูกโยงสิทธิและหน้าที่ของครอบครัวและชุมชนเข้ากับสิทธิของปัจเจกอย่างใกล้ชิด ก่อนมีการแพทย์สมัยใหม่ถูกแยกออกจากกัน การให้บริการด้านสุขภาพเป็นเรื่องของแพทย์/พยาบาลซึ่งเป็นตัวแทนของรัฐในขณะที่สาธารณสุขเป็นเรื่องของ

²³ วิพุธ พูลเจริญ และคณะ สู่การปฏิรูประบบสุขภาพแห่งชาติ ชุมชนสุขภาพคนไทย พ.ศ. 2543 สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข 2543 หน้า 2

²⁴ wiput Phoolcharoenm, Quantum Leap : The Reform of Thailand Health System, Health System Research Institute, Bangkok Damrongchai Press Co. Ltd, 2004, p.8

รัฐและองค์กรของรัฐไม่ใช่ของชุมชนอีกต่อไป การมีส่วนร่วมของชุมชนขึ้นอยู่กับความต้องการของรัฐเป็นหลักใหญ่ ในที่สุด ดูเหมือนว่าสิทธิในสุขภาพทั้งของปัจเจกและชุมชนถูกกำหนดโดยรัฐเท่านั้น ในกรณีนี้ การกล่าวถึงสิทธิทั้งของปัจเจกและชุมชนในการกำหนดอนาคตตนเองด้านสุขภาพเป็นสิ่งจำเป็น

บทที่ 5 บทสรุป : การปฏิรูประบบสุขภาพกับสิทธิมนุษยชนชุมชนเสริมนิยม

“ความคิดในการปฏิรูประบบสุขภาพในประเทศไทยก่อตัวมากกว่า 2 ทศวรรษแล้ว นับตั้งแต่การก่อร่างโครงสร้างและองค์กรตามแบบแผนของประเทศตะวันตกเริ่มขยายรากฐานแผ่กว้างออกไปในทุกชุมชนของสังคมไทยในช่วง พ.ศ. 2513-2515 ผู้บริหารภายในกระทรวงสาธารณสุขเองก็ได้พยายามปรับเปลี่ยนโครงสร้างการบริหารจัดการภายใน แต่ก็ยังมิได้มีการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์และโครงสร้างของระบบโดยรวมที่เป็นกลไกหลัก อันจะส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงขององค์รวมสุขภาพ การปรับเปลี่ยนแต่ละครั้งที่ผ่านมาจึงเป็นการปรับเปลี่ยนภายในแบบแผน การบริหารจัดการและแนวคิดสำหรับจัดการงบประมาณของข้าราชการในภาครัฐเท่านั้น”¹

ความพยายามที่จะให้เกิดการ “เปลี่ยนแปลง” อย่างชัดเจนเกิดขึ้นประมาณช่วง 10 ปีที่ผ่านมา โดยเฉพาะเมื่อมีการจัดตั้งสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข (สวรส) เมื่อปี พ.ศ. 2535 (ค.ศ. 1992) เพื่อเป็นองค์กรสร้างองค์ความรู้ เพื่อ “ทำหน้าที่ช่วยระดมความคิด (Think Tank) ให้แก่ระบบสุขภาพของประเทศโดยไม่ถูกจำกัดอยู่ภายใต้กรอบโครงสร้างของกระทรวงสาธารณสุข” ซึ่งเมื่อพิจารณาการดำเนินงานของ สวรส ก็พบว่าได้พยายามให้การปฏิรูประบบสุขภาพ “หลุด” ออกจากกรอบอย่างน้อยที่สุดจากกรอบที่ว่า สุขภาพเป็นเพียงเรื่องของกระทรวงสาธารณสุข เป็นเรื่องของแพทย์พยาบาลและบุคลากรทางการแพทย์ ด้วยการเสนอแนวคิดใหม่ซึ่งปรากฏในเวลาต่อมาในเอกสารหลายชิ้นว่า สุขภาพเป็นเรื่องของทุกคนและสังคม เป็นต้น

กระแสการเรียกร้องให้มีการปฏิรูปการเมืองในยุคหลังเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ 2535 (ค.ศ.1992) ที่ขับเคลื่อนมาอย่างต่อเนื่องจนกระทั่งมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 (ค.ศ. 1997) ซึ่งหลายฝ่ายเรียกว่ารัฐธรรมนูญฉบับประชาชน ที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน การสร้างกลไก การตรวจสอบการทำงานของรัฐบาล และเสถียรภาพของรัฐบาล เป็นแรงสนับสนุนแนวคิดการปฏิรูประบบสุขภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งรัฐธรรมนูญฉบับนี้ที่ได้รับรองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนอย่างกว้างขวาง ได้รับรองสิทธิทางสังคมไว้หลายส่วน รวมทั้งสิทธิในสุขภาพ และสิทธิของชุมชนในการมีส่วนร่วม และดูเหมือนความหมายในการปฏิรูประบบสุขภาพจะเป็นจริงเมื่อมติกรม. วันที่ 9 พฤษภาคม 2543 (ค.ศ.2000) เห็นชอบให้มีการปฏิรูปสุขภาพ โดยมีเครื่องมือสำคัญคือ การจัดทำร่าง พรบ.สุขภาพแห่งชาติ เพื่อให้เป็นกลไกระดมความร่วมมือและจัดกระบวนทัศน์ใหม่ในการปฏิรูประบบสุขภาพ พร้อมกับตั้งสำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพแห่งชาติ

¹ วิพุธ พูลเจริญ และคณะ สู่การปฏิรูประบบสุขภาพแห่งชาติ ชุดสุขภาพคนไทย พ.ศ. 2543 สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข 2543 หน้า 217

(สปรส.) ขึ้น โดยใช้ยุทธศาสตร์ “สามเหลี่ยมเขยื้อนภูเขา” คือ พลัง 3 ประสาน ในการผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง พลังดังกล่าวได้แก่พลังทางการเมือง พลังประชาสังคม และพลังวิชาการ

นับตั้งแต่ พ.ศ. 2543 ทั้ง สปรส. และ สวรส.ได้ร่วมกับภาคสังคมอื่น ๆ จัดทำร่างและผลักดันร่าง พรบ.สุขภาพแห่งชาติ ที่ได้จัดทำขึ้นมาโดยตลอด ความพยายามที่อาศัยพื้นฐานจากบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญและยุทธศาสตร์สามเหลี่ยมเขยื้อนภูเขาโดยให้มีการให้มีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วนของสังคม เป็นความพยายามที่จะดึงอำนาจการวางแผนและการจัดการ การให้บริการด้านสุขภาพจากรัฐมาสู่ประชาชนคือสังคมให้มากขึ้น สิ่งทีกลุ่มผลักดันและที่การปฏิรูประบบสุขภาพให้ความสำคัญ อันถือได้ว่า “หลุดออกจากกรอบ” คือการมีส่วนร่วมของประชาชนในการวางแผนบริหารจัดการระบบสุขภาพ และชุมชนมีส่วนกับเป็นทางเลือกหนึ่งในการให้บริการด้านสุขภาพ

การพิจารณาการปฏิรูประบบสุขภาพจากร่าง พรบ.สุขภาพแห่งชาติโดยใช้แนวคิดเสรีนิยมและชุมชนนิยมมาเป็นพื้นฐานนั้น อาจพิจารณาได้จาก 3 ส่วน คือ ปรัชญาและแนวคิดของ พรบ.สุขภาพแห่งชาติ กระบวนการได้มาซึ่งร่าง พรบ.ฯ และสาระในร่าง พรบ.สุขภาพแห่งชาติ

1. ปรัชญาและแนวคิดของร่าง พรบ.สุขภาพแห่งชาติ

- 1.1 แนวคิดที่ว่าระบบสุขภาพเป็นระบบที่ซ้อนทับ แยกไม่ได้ หรือ เชื่อมโยงกับระบบทางสังคม และทุกคนในสังคมร่วมกัน มิได้ผูกขาดโดยฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด สะท้อนแนวคิดที่ว่าปัจเจกแต่ละคนเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนและสังคม สุขภาพซึ่งถูกมองว่ามีลักษณะของปัจเจก ถูกขยายให้ครอบคลุมถึงชุมชนและสังคม ซึ่งไม่ถูกผูกขาดโดยฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ซึ่งอาจเป็นรัฐ/บุคลากรทางการแพทย์หรือแม้แต่ชุมชนเอง
- 1.2 หลักการที่ว่าสุขภาพเป็นเรื่องของสภาวะที่เชื่อมโยงกับทุกด้านไม่เฉพาะโรคและการรักษาโรค นอกจากลดความเป็นปัจเจกของสุขภาพแล้ว ยังขยายแนวคิดเรื่องสุขภาพให้มากกว่าการบริการและการเข้าถึงบริการทางการแพทย์ ซึ่งเน้นเรื่องโรคและการรักษาโรคเป็นสำคัญ
- 1.3 แนวคิด สร้าง นำ ซ่อม ก็เช่นเดียวกัน สะท้อนถึงการเสริมสร้างสุขภาพซึ่งโดยทั่วไปมิใช่เรื่องของแต่ละปัจเจกแต่ฝ่ายเดียว การสร้างสุขภาพจำต้องอาศัยเงื่อนไขอันจำเป็นต่อสุขภาพ ซึ่งครอบคลุมปัจเจกในชุมชนและภาวะในชุมชน/สังคม ไม่ว่าจะเป็นสภาวะแวดล้อม การเอื้ออาทร การมีชีวิตที่ดี ในขณะที่สะท้อน ลักษณะที่เป็นปัจเจกอยู่บางส่วน เช่นการไม่สูบบุหรี่ ซึ่งในแง่หนึ่งเกี่ยวข้องและมีผลต่อชุมชน/สังคมรอบตัวด้วย หรือการออกกำลังกาย ซึ่งอาจมีลักษณะเป็นปัจเจกมากขึ้น แต่แนวคิดนี้เป็นแนวคิดที่ไม่ปฏิเสธปัจเจก และให้ความสำคัญกับชุมชนในเวลาเดียวกัน

- 1.4 ระบบสุขภาพที่ต้องเคารพศักดิ์ศรีและคุณค่าความเป็นมนุษย์ สะท้อนแนวคิดสิทธิมนุษยชนที่ชัดเจน การไม่เลือกปฏิบัติ การไม่ดูหมิ่นเหยียดหยาม การเก็บความลับของผู้ป่วย สิ่งเหล่านี้เป็นเรื่องของการให้คุณค่าแก่นมนุษย์ด้วยกัน อันเป็นแนวปฏิบัติในความสัมพันธ์ทั้งระหว่างปัจเจกกับปัจเจก และปัจเจกกับสังคม/ชุมชน
- 1.5 การเน้นความมั่นคงด้านสุขภาพ ซึ่ง ชีรยุทธ บุญมี วิเคราะห์ว่า “แนวคิด security เป็นการจับเอาการเปลี่ยนแปลงมาแข่งแข่งให้หยุดนิ่ง”² และเสนอว่า “น่าจะเปลี่ยน concept จากความมั่นคงมาเป็นความยั่งยืนในด้านต่างๆ และแทนด้วยมิติสำคัญ 2 ด้านคือ ความยั่งยืน และความมีดุลยภาพ”³ อย่างไรก็ตาม ในงานชิ้นเดียวกัน ชีรยุทธ บุญมี ก็ได้ชี้ให้เห็นว่า “แนวความคิดเรื่องความมั่นคงเปลี่ยนไปในลักษณะที่เป็น alternative security ในแนวคิดของนักคิดหลายคน ซึ่งอิงทั้งแนวคิดเสรีนิยมและประชาคมนิยม คือมองว่ารัฐ(ซึ่งผูกติดกับความมั่นคงอย่างแนบแน่น) จะมีบทบาทน้อยลง บุคคลและชุมชนซึ่งเป็นองค์ประกอบของความมั่นคงเช่นเดียวกันจะต้องได้รับการเอาใจใส่มากขึ้น”⁴ ในข้อเท็จจริง ไม่เพียงแนวคิดของนักคิดตะวันตกเท่านั้นที่เปลี่ยนไป แม้แต่สภาความมั่นคงแห่งชาติ(ไทย) ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นองค์กรที่มีความเป็นอนุรักษ์นิยม และผูกติดอย่างมั่นคงกับ รัฐ-ชาติ เสมอมาตั้งแต่อดีต ก็มีแนวความคิดที่เปลี่ยนไป โดยให้ความสำคัญกับปัจเจก-ชุมชนมากขึ้น ด้วยแนวคิดที่ว่า รัฐจะมั่นคงไม่ได้ หากชาติ คือ บุคคลที่มีความแตกต่างหลากหลายไม่มีความมั่นคง วาทกรรมความมั่นคงในประเทศไทยจึงเปลี่ยนไป โดยความมั่นคงนั้น อยู่บนพื้นฐานของทั้งความยั่งยืนและสมดุล คือ ความสมดุล ระหว่างความมั่นคงของรัฐ/ชาติ และความมั่นคงของคนในชาติ คือ ของบุคคล ในแง่หนึ่ง และของชุมชนในอีกแง่หนึ่ง ประเด็นปัญหา จึงไม่น่าจะอยู่ที่คำว่าความมั่นคงที่ใช้อยู่ แต่อยู่ที่การทำให้ความหมายใหม่ของความมั่นคงได้รับการยอมรับการยืนยันแนวคิดความมั่นคงในร่างพรบ.ฯ จึงเท่ากับเป็นการสร้างและขยายความชอบธรรมให้กับวาทกรรมใหม่เกี่ยวกับความมั่นคง
- 1.6 การมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน แนวคิดที่สำคัญยิ่งของร่างพรบ.คือการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในสังคม แนวคิดนี้สะท้อนแนวคิดเสรีนิยมโดยเฉพาะสิทธิทางการเมือง อย่างชัดเจน อย่างไรก็ตาม สิทธิในการมีส่วนร่วมนี้ นอกจากจะหมายถึง

² ชีรยุทธ บุญมี บทวิเคราะห์ วิจารณ์ พรบ.สุขภาพแห่งชาติ สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข 2546 หน้า 49

³ เพิ่งอ้าง

⁴ เพิ่งอ้าง หน้า 48 - 49

การมีส่วนร่วมของแต่ละปัจเจกแล้ว ยังหมายถึงการมีส่วนร่วมของชุมชน/สังคม ในการจัดการเรื่องสุขภาพ และตลอดกระบวนการสร้าง เสริม และซ่อม สุขภาพ ด้วย

2. กระบวนการ

ทั้งกระบวนการได้มา คือการจัดทำร่าง พรบ.สุขภาพแห่งชาติ และการผลักดันเป็นกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม โดยรัฐให้การสนับสนุน คือการให้งบประมาณในการระดมความคิดเห็นจากกลุ่มองค์กรประชาชนทั่วประเทศ และการอำนวยความสะดวกให้กับการเคลื่อนไหวดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็นการจัดประชุม จัดสมัชชาสุขภาพ ทั้งในเวทีระดับท้องถิ่น จนถึงเวทีระดับชาติ เพื่อเปิดรับฟังความคิดเห็นข้อเสนอแนะ หากไม่นำเรื่องคุณภาพของการมีส่วนร่วมซึ่งมีความสำคัญมาพิจารณาเป็นหลักใหญ่ ปริมาณของการมีส่วนร่วมไม่จะเป็นจำนวนคน / องค์กรที่เข้าร่วม จำนวนเวทีที่จัดขึ้น รวมทั้งจำนวนรายชื่อบุคคลที่ลงนามเสนอร่าง พรบ.ฯ ถือเป็นการมีส่วนร่วม เคลื่อนไหวครั้งยิ่งใหญ่โดยการสนับสนุนของภาครัฐ

อาจกล่าวได้ว่า กระบวนการร่างและผลักดันร่าง พรบ.สุขภาพแห่งชาติ เป็นกระบวนการที่เน้นสิทธิทางการเมืองของปัจเจก และองค์กรในการแสดงออก และในการมีส่วนร่วมในกิจการของรัฐ ตามหลักการสิทธิมนุษยชนเสรีนิยมเป็นหลัก ในขณะที่พยายามฟื้นฟูสิทธิชุมชนในการรักษาฟื้นฟูและส่งเสริมวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งปรากฏให้เห็นในแทบทุกเวที ไม่ว่าจะเป็นในส่วนของการพิธีกรรม หรือการเชิดชูให้คุณค่ากับภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นๆ ก็ตาม

3. สารของร่าง พรบ.สุขภาพแห่งชาติ

แม้จะมีความพยายามอย่างยิ่งในกระบวนการได้มา และผลักดันร่าง พรบ.สุขภาพแห่งชาติ ที่จะปฏิรูปแนวคิดที่ว่าสุขภาพไม่ใช่เพียงเรื่องของปัจเจก ความเจ็บป่วยและการเข้าถึงการบริการด้านสุขภาพอย่างเท่าเทียม แต่เป็นเรื่องของชุมชนและสังคมโดยรวมด้วย แต่สาระสำคัญของร่างพรบ. สุขภาพ สะท้อนแนวคิดเสรีนิยม ซึ่งเน้นสิทธิของปัจเจกอย่างชัดเจน เริ่มต้นตั้งแต่ มาตรา 5 ที่กล่าวว่า สุขภาพเป็นศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์อันกระทั้หมด 2 ว่าด้วยสิทธิ หน้าที่ และความมั่นคงด้านสุขภาพ

ในส่วนที่ 1 ของหมวดที่ 2 ว่าด้วยสิทธิด้านสุขภาพนั้น เกือบทุกมาตรา ขึ้นต้นด้วยความว่า “บุคคล” ซึ่งหมายถึงปัจเจกแต่ละคน มีสิทธิต่างๆ ยกเว้นมาตรา 9 และ มาตรา 15 ซึ่งกล่าวถึง “บุคคล” เช่น สตรี เด็ก เยาวชน คนพิการ คนด้อยโอกาส ซึ่งมองได้ทั้งในมิติปัจเจกและกลุ่ม และมี 3 มาตรา คือ มาตรา 20-22 ที่กล่าวถึงบุคคลและคณะบุคคล ซึ่งก็หมายถึงปัจเจกและกลุ่ม

(group's rights) ซึ่งมีสิทธิในการรับรู้และเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร และการมีส่วนร่วม ซึ่งก็ยังคงเสนอสิทธิในแนวคิดเสรีนิยมอย่างชัดเจน

ในส่วนที่ว่าด้วยหน้าที่ที่เช่นเดียวกัน ยังคงเน้นบุคคลเป็นหลัก แม้จะมีการผสมผสานแนวคิดสิทธิชุมชน โดยเน้นใน มาตรา 25-26 แต่โดยทั่วไปแล้ว ในส่วนที่ว่าด้วยหน้าที่ เน้นหน้าที่อันเป็นพันธกรณีของรัฐซึ่งสะท้อนหน้าที่เชิงบวก ที่เป็นการตอบสนองสิทธิเชิงบวก เช่น การจัดหาการบริการด้านสุขภาพ และสาธารณสุข การคุ้มครองเด็ก ฯลฯ และการแสดงบทบาทในการส่งเสริมของรัฐในด้านต่างๆ

หากจะมีบางส่วนของร่าง พรบ.ฯ ที่สะท้อนสิทธิชุมชนซึ่งมีความหมายในแนวคิดชุมชนนิยม ก็น่าจะเป็นส่วนที่ 4 ว่าด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพ ซึ่งให้รัฐส่งเสริมและสนับสนุนการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น และเคารพวิถีชุมชน ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรม รวมถึงการพึ่งพาตนเองด้านสุขภาพ อย่างไรก็ตาม แนวคิดเสรีนิยมก็ยังปรากฏให้เห็นในแง่ที่ว่า สิทธิของชุมชนได้รับการส่งเสริม ฟื้นฟู ก็เพื่อให้ปัจเจกมีทางเลือกที่หลากหลายนั่นเอง

กล่าวโดยสรุป การปฏิรูประบบสุขภาพซึ่งสะท้อนในแนวคิด กระบวนการจัดทำและผลักดัน และสาระของร่าง พรบ.สุขภาพแห่งชาติ มีลักษณะผสมผสานของแนวคิดเสรีนิยมซึ่งสะท้อนในหลาย ๆ ส่วน โดยเฉพาะสิทธิของปัจเจกทั้งสิทธิเชิงบวกและสิทธิเชิงลบ กับแนวคิดชุมชนนิยมซึ่งปรากฏในแง่ของสิทธิของชุมชนในการปกป้อง รักษา ส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม การผสมผสานทั้ง 2 แนวคิด ก็ได้เป็นการผสมผสานอย่างสมดุล แนวคิดเสรีนิยมยังคงเป็นแนวคิดหลักที่ครอบงำการปฏิรูประบบสุขภาพ การปฏิรูประบบสุขภาพจึงไม่ใช่การเปลี่ยนกระบวนทัศน์เสรีนิยมไปสู่ชุมชนนิยม หากเป็นการนำเอาแนวคิดชุมชนนิยมบางส่วนมาบูรณาการเข้ากับแนวคิดเสรีนิยมเท่านั้นเอง

สิทธิในสุขภาพในฐานะสิทธิมนุษยชน

ปัญญาสากล่าวด้วยสิทธิมนุษยชนยืนยันสิทธิของปัจเจกในแนวคิดสิทธิมนุษยชนของนักคิดเสรีนิยมตะวันตก ซึ่งได้แก่ สิทธิในชีวิต เสรีภาพ ความมั่นคงปลอดภัยของบุคคล ความเท่าเทียมกันในศักดิ์ศรี การใช้กระบวนการหลักกฎหมายที่ยุติธรรมและเท่าเทียมกัน เสรีภาพทางความคิดเห็นในการแสดงออก ในการรวมกลุ่มและการมีส่วนร่วม ในขณะเดียวกันก็บรรจุสิทธิที่อ่อนไหวในความคิดของนักคิดในศตวรรษที่ 20 คือการปกป้องจากการทรมานและทารุณกรรม การปฏิบัติต่อและการลงโทษเหมือนดังไม่ใช่มนุษย์ เสรีภาพในการเดินทางเข้า-ออกประเทศของตนเอง และเสรีภาพในการหนีจากภัยความตาย สิทธิต่างๆเหล่านั้นอยู่บนพื้นฐานของแนวความคิดเกี่ยวกับเงื่อนไข

ในความเป็นอยู่ที่ดีของมนุษย์ที่กว้างขวางขึ้น ทั้งทางร่างกาย จิตใจ จิตวิญญาณและศีลธรรม นอก จากสิทธิทางการเมืองและพลเมืองแล้ว ปฏิญญายังรวมองค์ประกอบของสิทธิที่เรียกว่าสิทธิรุ่นที่ สอง คือสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม เช่น สิทธิในอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย สุข ภาวะอนามัย หลักประกันทางสังคม สิทธิในการมีงานทำ ได้รับค่าตอบแทนที่เหมาะสมและยุติ ธรรม ในการพักผ่อน ในการจัดตั้งสหภาพแรงงาน และในการศึกษา แม่และเด็กได้รับสิทธิมนุษย ชนเฉพาะเจาะจง ที่ปรากฏรายละเอียดในอนุสัญญาว่าด้วยการจัดการเลือกปฏิบัติต่อสตรีในทุกรูปแบบ และอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก

สิทธิหลาย ๆ ประการที่กล่าวถึงนั้น ว่าที่จริง ก็เกิดมาจากกันและกัน สิทธิในชีวิต ใน ประวัติศาสตร์ของสิทธิที่ขยายจากการปกป้องปัจเจกจากการถูกเข่นฆ่าด้วยอำนาจที่ไม่เป็นธรรม แต่สิทธิในชีวิตก็รวมถึงการมีสิ่งจำเป็นต่างๆที่หากหายไป มนุษย์ก็จะดำรงชีวิตอยู่ไม่ได้ เช่น อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม การดำเนินชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรีด้วยการมีงานทำและมีรายได้ที่เพียงพอ ก็เป็น สิ่งจำเป็นอย่างยิ่งในการพัฒนาและการแสดงออกอย่างเต็มที่ของมนุษย์

อย่างไรก็ตามในแนวคิดที่ได้เสนอไป ทำให้เห็นปัญหาความขัดแย้งบางประการในสิทธิ หลายประการดังที่ได้เห็น การเลือกยุทธศาสตร์จึงจำเป็นเพื่อที่จะอ้างได้อย่างเป็นผล สิทธิดังกล่าว นั้นเกี่ยวข้องกับสิทธิที่อยู่บนพื้นฐานของความต้องการ (need-related rights) ที่จำเป็นยิ่ง หนึ่งในนั้น คือสิทธิในสุขภาพ ทศวรรษระหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม รับรอง “สิทธิของทุกคน ในการบรรลุถึงมาตรฐานสูงสุดเท่าที่จะเป็นไปได้ของสุขภาพกายและใจ” ความ หมายในบทบัญญัติสูงกว่าความเข้าใจที่จำกัดเฉพาะ “ความเพียงพอ” ในปฏิญญาสากล ปี 1948 ทั้งนี้ เพื่อเป็นการหลีกเลี่ยงข้อจำกัดของสิทธิขั้นพื้นฐานของการอ้างที่ขัดแย้งกันระหว่างความต้องการ และผลประโยชน์ และนำเสนอในฐานะที่เป็นข้อตกลงปลายเปิด ขึ้นอยู่เพียงว่าจะบรรลุได้แค่ไหน ในช่วงเวลาหนึ่ง การนำเสนอแบบผลประโยชน์สูงสุดของสิทธิที่ “เต็มไม่เต็ม” (insatiable rights) ก่อให้เกิดความกังวลแก่นักทฤษฎีสิทธิเชิงลบ สิทธิเชิงอดกลั้น(คือสิทธิทางการเมืองและสิทธิพล เมือง)

สิทธิในสุขภาพ ในแง่หนึ่งเป็นสิทธิที่ต้องยอมรับการจำกัดสิทธิบางอย่าง โดยเฉพาะเพื่อ สิทธิและเสรีภาพของผู้อื่น เช่น ความมั่นคงของชาติ สาธารณสุข หรือระเบียบสาธารณสุข ประโยชน์สาธารณะ แต่สิทธิในสุขภาพยังจำเป็นต้องอาศัยสิทธิสวัสดิการเพื่อบรรลุมาตรฐานสูงสุด

กล่าวสำหรับสิทธิของกลุ่มนั้น แม้จะไม่มีกฎหมายใด ๆ รับรอง ยกเว้นรัฐธรรมนูญแห่งราช อาณาจักรไทยที่บัญญัติสาระเกี่ยวกับสิทธิชุมชน แต่เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับสิทธิและหน้าที่

ที่มีต่อครอบครัวและชุมชนด้วย สิทธิในสุขภาพก็เช่นเดียวกัน เรียกร้องหน้าที่ของปัจเจกที่มีต่อทุกคนและชุมชน เรียกร้องหน้าที่ความรับผิดชอบของรัฐ และสิทธิและหน้าที่ของชุมชน

อย่างไรก็ตาม การพิจารณาสิทธิในสุขภาพในลักษณะองค์รวม ซึ่งหมายถึงสิทธิในสุขภาพะทั้งกาย ใจ และสังคม การพิจารณาสุขภาพจากมิติสิทธิมนุษยชนอาจดูได้จากหลายมิติ คือ

1) สิทธิในสุขภาพะ/สิทธิในสุขภาพ มีหลายความหมายโดยเฉพาะเมื่อพิจารณาจากภาระหน้าที่ของรัฐในแนวคิดสิทธิมนุษยชนเสรีนิยม รัฐต้องไม่เข้าไปแทรกแซงหรือยุ่งเกี่ยวกับเรื่องสุขภาพของประชาชน ต้องมีการจำกัดอำนาจของรัฐซึ่งเป็นวาทกรรมของสิทธิเชิงลบ (negative rights) ที่เน้นสิทธิที่จะไม่ถูกแทรกแซง ในขณะเดียวกัน บุคคลมีสิทธิในการรักษาสุขภาพและจำเป็นต้องให้รัฐต้องกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ให้การรักษาพยาบาลฟรีกับคนยากจน สิทธินี้เรียกว่าสิทธิเชิงบวก (positive rights) ซึ่งเรียกร้องการกระทำหรือหน้าที่เชิงบวกจากรัฐ ในลักษณะที่สาม เพื่อให้ประชาชนได้มีสิทธิในการรักษาสุขภาพอย่างเต็มที่ รัฐต้องดูแลประชาชน/ปัจเจกในบางเรื่อง เช่น ให้ที่อยู่อาศัย ให้อาหารอย่างเพียงพอและครบถ้วน หรือสร้างอำนาจให้กับปัจเจกในการตัดสินใจเกี่ยวกับสุขภาพะ รัฐนี้เป็นทั้งรัฐสวัสดิการที่ดูแลเกือบทุกเรื่องในชีวิตประชาชนและรัฐเสรีนิยมที่ปัจเจกมีเสรีภาพ

2) ในการโต้แย้งเรื่องการรักษาสุขภาพ โวหารด้านสิทธิอาจถูกใช้มากเพื่อการบริโภคทรัพย์สินทางสุขภาพ (บุคลากรทางการแพทย์ เครื่องมือ ยา ฯลฯ) ใครคนหนึ่งที่ได้รับอุบัติเหตุแขนหัก อาจยืนยันสิทธิในการได้รับการรักษาพยาบาลเฉพาะทาง ส่วนโวหารเรื่องหน้าที่ดูเหมือนจะทำให้ความหมายของสาธารณสุข (public health) กว้างขึ้น ในลักษณะที่จะเป็นการป้องกัน (มากกว่าการรักษา) สังคมมีหน้าที่ฉีดวัคซีนเด็ก ๆ มีความรับผิดชอบที่จะจัดหาวัคซีนและปกป้องปัจเจกจากสิ่งแวดล้อมที่เป็นพิษ กับมีหน้าที่รับผิดชอบต่อตัวปัจเจกและสังคมอื่น ในแง่หนึ่งโวหารสิทธิมีแนวโน้มนำไปสู่การบริโภคทางการแพทย์ แต่ภาษาหน้าที่นำไปสู่การขยายขอบเขตของสุขภาพะ

3) สถาบันทางการแพทย์แห่งสหรัฐอเมริกา (Institute of Medicine) ได้ให้คำจำกัดความของสาธารณสุขไว้ว่าเป็น “สิ่งที่เราในฐานะสังคมสามารถกระทำร่วมกันเพื่อประกันเงื่อนไขที่ประชาชนจะมีสุขภาพดี เงื่อนไขที่ประชาชนจะมีสุขภาพดีหมายถึงการมีการรักษาพยาบาลเพียงพอ มีอากาศและน้ำที่สะอาด สิ่งแวดล้อมทางสังคมที่เคารพและสนับสนุนศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์” เหล่านี้หมายถึงว่า สิทธิทั้งของปัจเจกในแนวคิดเสรีนิยมและสิทธิร่วมกันในสำนักชุมชนนิยมต้องไปด้วยกัน

4) สิทธิในข้อมูลข่าวสารอันเป็นส่วนหนึ่งภายใต้สิทธิทางการเมือง และสิทธิพลเมือง มีความจำเป็นต่อการมีสิทธิในสุขภาพอันเป็นส่วนหนึ่งของสิทธิทางสังคม การปกปิดข้อมูลข่าวสารอาจมีผลร้ายแรงต่อประชากรซึ่งสุขภาพอาจตกอยู่ในภาวะคุกคาม กับยังมีผลถึงผู้ตรวจสอบรัฐบาล สิทธิในสุขภาพ/สิทธิในการรักษาพยาบาล จึงขยายขอบเขตถึงสิทธิอื่น ๆ เช่น สิทธิในการศึกษา ในที่อยู่อาศัย ในการมีส่วนร่วมทางการเมือง ว่าที่จริง ในสิทธิในสุขภาพมีพลังของสิทธิรุ่นแรก คือ สิทธิทางการเมือง สิทธิพลเมืองอยู่มาก แนวคิดเรื่องการตัดสินใจบนพื้นฐานของข้อมูล แนวคิดเรื่องการยินยอมพร้อมใจ เป็นแนวคิดที่เข้าไปแตะสิทธิในความเป็นอิสระ สิทธิในการต่อต้านการทดลองในมนุษย์ ก็ย่ำเดือนสิทธิที่จะปลอดจากการทรมาน และเช่นเดียวกัน สิทธิมนุษยชนก็เช่นเดียวกันกับสิทธิในสุขภาพ ไม่อาจแยกได้จากสิทธิในชีวิต ในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ในความเท่าเทียม และในทางเลือก

5) สุขภาวะ/สิทธิในสุขภาพเป็นสากลหรือไม่ แม้การบรรลุถึงสิทธิในสุขภาพตามมาตรฐานสูงสุดหลายกรณี ต้องเผชิญกับสิ่งที่เรียกว่าวัฒนธรรมสัมพัทธนิยม (Cultural relativism) แต่สิทธิในสุขภาพและมาตรฐาน มีความเป็นสากล แต่การดำเนินการอาจต้องคำนึงถึงลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรม แต่มิได้หมายความว่า จะปล่อยให้วัฒนธรรมบางประการที่ขัดหลักสิทธิมนุษยชนมีอิทธิพลเหนือความเป็นสากลของสิทธิ อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ปฏิเสธไม่ได้ คือ สุขภาพของประชาชนเรียกร้องการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (Social transformation)

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่กล่าวนั้น น่าจะต้องเป็นการเปลี่ยนแปลงที่คำนึงถึงทั้งคุณูปการ และข้อจำกัดของสิทธิทั้งในแนวคิดเสรีนิยมและชุมชนนิยม หากความเป็นปัจเจกและการให้ความสำคัญกับปัจเจกมีมากเกินไป ก็อาจทำลายหรือเป็นอุปสรรคต่อการสร้างเงื่อนไขอันจำเป็นต่อสุขภาพทั้งของปัจเจกและชุมชน ในขณะเดียวกัน การอ้างสิทธิชุมชนจนเกินไป ก็อาจทำให้ปัจเจกสูญเสียสิทธิ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพิจารณาว่า สิทธิชุมชนมีลักษณะที่ไม่ให้ความสำคัญกับเพศภาวะ (Gender blind) และ เมื่อคำนึงว่า ยังมีประเพณีปฏิบัติหลายประการทางสังคม ที่ไม่เอื้ออำนวยให้คนบางกลุ่มเข้าถึงสิทธิ หรือบางครั้งก็มีลักษณะเป็นการละเมิดสิทธิอย่างรุนแรงดังที่ได้กล่าวไปแล้ว

กล่าวกันโดยทั่วไป สิทธิในสุขภาพและการบรรลุมาตรฐานสูงสุดที่บรรลุได้ด้านสุขภาพอนามัยขึ้นอยู่กับว่าเรามองสุขภาพอย่างไร หากมองเพียงองค์ประกอบด้านเดียว คือ การดูแลสุขภาพสุขภาพซึ่งเป็นลักษณะที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ไม่ว่าจะเป็นความเข้าใจของปัจเจก รัฐ และสังคมเอง สิทธิในสุขภาพก็เป็นเพียงสิทธิที่กลุ่มเสรีนิยมกลุ่มหนึ่งเรียกว่า สิทธิสวัสดิการ (Welfare-rights) หรืออีกนัยหนึ่ง สิทธิเชิงบวกซึ่งเป็นสิทธิที่ปัจเจกอ้างจากรัฐได้ แต่สิ่งที่มักถูกลืมคือสิทธิเชิงลบ ที่ปัจเจก

ต้องมีเสรีภาพ สิทธิในการเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร และสิทธิในการมีส่วนร่วมในกิจการของรัฐและการตัดสินใจใด ๆ ที่อาจมีผลกระทบต่อสุขภาวะ

อีกมิติหนึ่งในสิทธิในสุขภาวะที่มักถูกละเลย คือสังคม เฉพาะในที่นี้คือชุมชน การอ้างสิทธิในสุขภาวะของปัจเจกเพียงลำพังไม่อาจทำให้ปัจเจกบรรลุมาตรฐานสูงสุดที่บรรลุได้ด้านสุขภาพ แต่ชุมชนต้องมีส่วนด้วย นั่นหมายถึงชุมชนต้องมีสิทธิในสิ่งแวดล้อมที่ดี ในการจัดการและเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ สิทธิในการพัฒนาและกำหนดวิถีชุมชนด้วยตนเอง และที่สำคัญคือสิทธิในภูมิปัญญาในชุมชน ดังนั้นรัฐจึงมีหน้าที่ทั้งต่อปัจเจกและชุมชน

“การสร้างสังคมแห่งสุขภาวะต้องการมากกว่าการจัดการทรัพยากรที่เป็นธรรม เพราะหากปราศจากทัศนะใหม่ที่เข้าใจชีวิตที่เป็นหนึ่งเดียวของมนุษย์ ทรัพยากรไม่เคยเพียงพอต่อความต้องการที่ไม่มีสิ้นสุดของคนได้”⁵ การปฏิรูประบบสุขภาพซึ่งปัจจุบันใช้ยุทธศาสตร์ “สามเหลี่ยมเขยื้อนภูเขา” ซึ่งหมายถึง ภาควิชาการ ประชาสังคม และราชการ ต้องประสานพลังกัน หากมองจากสิทธิมนุษยชน อาจเป็นสามเหลี่ยมที่มีองค์ประกอบคือ ปัจเจก ชุมชน และรัฐ แต่ละคนจึงจะบรรลุถึงมาตรฐานสูงสุดของสิทธิในสุขภาพได้

⁵ คำโปรย ปกหลัง สารส. ร่วมสร้างสุขภาพสังคมสู่สังคมแห่งสันติภาพ สรุปผลการประชุมวิชาการหนึ่งทศวรรษ สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข ครั้งที่ 4 วันที่ 5-7 สิงหาคม 2545 ศูนย์นิทรรศการและการประชุมไบเทค กรุงเทพฯ

บรรณานุกรม

- Arblaster, Anthony, The Rise and Decline of Western Liberalism, New York, Basil Blackwell, 1984.
- Baehr, Peter R., Human Rights: Universality in Practice, New York, Palgrave, 1999.
- Bell Daniel, Communitarianism and Its Critics, Oxford, Clarendon Press, 1993.
- Bellamy, Richard, Rethinking Liberalism, London, Pinter, 2000.
- Bobbio, Norberto, The Age of Rights, Cambridge, Polity Press, 1996.
- Bond, E.J., Ethics and Human Well-Being, Cambridge, Blackwell Publishers, 1996.
- Cranston, Maurice, What are Human Rights?, London, The Bodley Head, 1973.
- Department of Foreign Affairs and Trade (of Australia), Human Rights Manual, Canberra, National Capital Printing, 1998.
- Eide, Asbjorn, Catarina Krause and Allan Rosas, Economic, Social and Cultural Rights : A Textbook, Dordrecht, Martinus Nijhoff Publishers, second edition, 2001.
- Etzioni, Amitai, The Spirit of Community: The Reinvention of American Society, New York, Simon and Schuster, 1993.
- Fienberg, Joel, Rights, Justice and the Bounds of Liberty, Princeton, Princeton University Press, 1980.
- Forsythe, David P., Human Rights & World Politics, Lincoln & London, University of Nebraska Press, 1981.
- Freedon, Michael, Rights, Delhi, World View Publication, 1998.
- Glover, Jonathan,(ed.) Utilitarianism and Its Critics, New York, Macmillan, 1990.
- Gray, John, Two Faces of Liberalism, Cambridge, Polity Press, 2000.
- Hampton, Jean, Political Philosophy, Westview Press, 1997.
- Harvard School of Public Health, Francois-Xavier Bagnoud Center for Health and Human Rights, Health and Human Rights, International Quarterly Journal, Vol 1. No. 3, 1995.
- Hayden, Patrick, The Philosophy of Human Rights, St. Paul, Paragon House, 2001.

- Hobhouse, L.T, Liberalism, New York, Oxford University Press, 1964.
- Human Rights Program, Harvard Law School and Francois-Xavier Bagnoud Center for Health and Human Rights, Harvard School of Public Health, Economic and Social Rights and the Right to Health, Harvard, Harvard Law School Human Rights Program, 1995.
- Ingram, Attracta, A Political Theory of Rights, Oxford, Clarendon Press, 1994.
- Ishay, Micheline R., (ed.), The Human Rights Reader, New York, Routledge, 1997.
- Jones, Peter, Individuals, Communities and Human Rights, in Review of International Studies, British International Studies Association, (2000), 26 pp.199-215
- Kneller, Jane and Sidney Axinn, (eds.) Autonomy and Community, New York, State University of New York Press, 1998
- Kymlicka, Will, Contemporary Political Philosophy: An Introduction, Oxford University Press, second edition, 2002.
- Kymlicka, Will, Liberalism, Community and Culture, Oxford, Clarendon Press, 1991.
- Lomasky, Loren E, Persons, Rights and the Moral Community, Oxford, Oxford University Press, 1987.
- Mann, M. Jonathan et al, (eds), Health and Human Rights, A Reader, New York, Routledge, 1999.
- Mulhall, Stephen, and Adam Swift, Liberals and Communitarians, Oxford, Blackwell Publishers Ltd, second edition, 1996.
- Orend, Brian, Human Rights: Concept and Context, Toronto, Broadview Press, 2001.
- Paine, Thomas, Rights of Man, London, Penguin Books, 1984.
- Shue, Henry, Basic Rights, Princeton, Princeton University Press, second edition, 1996.
- Symonides, Janusz, (ed), Human Rights: Concept and Standards, UNESCO Publishing, 2000.
- Taylor, Michael, Community, Anarchy & Liberty, Cambridge, Cambridge University Press, 1982.
- Touraine, Alain, Beyond Neoliberalism, (translated by David Macey), Cambridge, Polity Press,

2001.

Verma, Vidhu, Justice, Equality and Community, Delhi, Sage Publications, 2002.

Vincent, R.J., Human Rights and International Relations, Cambridge, Cambridge University Press, 1986.

Winston, Morton, The Philosophy of Human Rights, Belmont, Wadsworth Publishing Company, 1989.

Wiput Phoolcharoen, Quantum Leap : The Reform of Thailand's Health System, Damrongchai Press Co. Ltd., Health Systems Research Institute, 2004.

Zielinski, Henryk Leszck, Health and Humanitarian Concerns Principles and Ethics, Dordrecht, Martinus Nijhoff Publishers, 1994.

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และ ชาติชาย มุกสง (บรรณาธิการ) พรมแดนความรู้ ประวัติศาสตร์ การแพทย์และสาธารณสุขไทย แผนงานวิจัยสังคมและสุขภาพ สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข 2545

จรัส โฆษณานันท์ (บรรณาธิการ) วิถีสังคมไทย สรรนิพนธ์ทางวิชาการเนื่องในวาระหนึ่ง ศตวรรษ ปรีดี พนมยงค์ กรุงเทพ เรือนแก้วการพิมพ์ 2543

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ลัทธิเศรษฐกิจการเมือง กรุงเทพ สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด พิมพ์ครั้งที่ 2 2526

ชาติชาย มุกสง รายงานการวิจัย สถานะและองค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์การแพทย์และสาธารณสุขไทย ชุดโครงการวิจัยสังคมและสุขภาพ สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข 2546

ทิศทางการปฏิรูปบริการสุขภาพไทย รายงานการประชุมวิชาการปฏิรูประบบสุขภาพไทย วันที่ 13-15 ธันวาคม 2543 ศูนย์นิทรรศการและการประชุมไบเทค จัดโดยสำนักงานโครงการปฏิรูประบบบริการสาธารณสุขและองค์การภาคีด้านสุขภาพ 2543

ธีรยุทธ บุญมี บทวิเคราะห์ วิจัย พ.ร.บ. สุขภาพแห่งชาติ สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข 2546

ธีรยุทธ บุญมี. โลก Modern & Post Modern สำนักพิมพ์สายธาร กรุงเทพฯ พิมพ์ครั้งที่ 3 2547

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) สิทธิมนุษยชน สร้างสันติสุขหรือสลายสังคม กรุงเทพ โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด 2545

- ศรีประภา เพชรมีศรี และ ปราณี แก้วเอียน แปล วีระ สมบูรณ์ บรรณาธิการ ความเห็นทั่วไปที่
รับรองโดยคณะกรรมการสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม สำนักงาน
ข้าหลวงใหญ่เพื่อสิทธิมนุษยชนแห่งสหประชาชาติ กรุงเทพฯ สำนักงานสิทธิ
มนุษยชนศึกษาและการพัฒนาสังคม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล 2545
- ศุภสิทธิ์ พรธรรมาโณทัย ความเป็นธรรมในระบบสุขภาพ สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข 2543
- ร่วมสร้างสุขภาพสังคมสู่สังคมแห่งสันติภาพ รายงานการประชุมวิชาการหนึ่งทศวรรษ
สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข ครั้งที่ 4 วันที่ 5-7 สิงหาคม 2545 ศูนย์นิทรรศการ
และการประชุมไบเทค สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์
- วิพุธ พูลเจริญ สุขภาพ การแพทย์และยุทธศาสตร์ทางสังคม สถาบันระบบสาธารณสุข 2544
- วิพุธ พูลเจริญ และคณะ สู่การปฏิรูประบบสุขภาพแห่งชาติ ชุดสุขภาพคนไทยปี พ.ศ. 2543
สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข 2543
- สมบัติ ชำรงธัญวงศ์ การเมือง: แนวความคิดและการพัฒนา กรุงเทพฯ เสมาธรรม 2545
- เสน่ห์ จามริก สิทธิมนุษยชน เกณฑ์คุณค่าและฐานความคิด ศรีประภา เพชรมีศรี บรรณาธิการ
กรุงเทพฯ โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พิมพ์ครั้งที่ 2 2544
- เสาวคนธ์ รัตนวิจิตราศิลป์ ระบบหลักประกันสุขภาพ : ประสพการณ์จาก 10 ประเทศ สถาบันวิจัย
ระบบสาธารณสุข 2544
- หนึ่งปีปฏิรูป สำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพแห่งชาติ และสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข 2545
- อานันท์ กาญจนพันธ์ วิธีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย 2544